

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie

Bc. Diana Klečková

Proměna rodinných struktur v jižních Čechách v 19. století

Development of the family structures in the South Bohemia
in the 19th century

Diplomová práce

Vedoucí závěrečné práce: doc. PhDr. Alice Velková, Ph. D.

Praha, 2021

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 30. 6. 2021

Podpis.....

Poděkování:

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Alici Velkové, Ph. D. za odborné vedení této diplomové práce. Moc děkuji za cenné rady a připomínky, konzultace, věnovaný čas, obrovskou ochotu a velmi trpělivý a laskavý přístup.

Proměna rodinných struktur v jižních Čechách v 19. století

Abstrakt

Tato práce je sondou do života historické rodiny v jižních Čechách v druhé polovině 19. století. V tomto období probíhaly českými zeměmi nejvýznamnější kvalitativní změny v historii lidstva. Na jižní Čechy měly však tyto změny spojené s industrializací spíše negativní dopad a způsobily, že se jižní Čechy staly chudou zemědělskou oblastí s vysokou mírou emigrace. Na příkladu obce Bernartice je v práci analyzován za pomoci metod historické demografie vývoj nejen rodinných struktur, ale i struktur obyvatel a domácností, které jsou s rodinou velmi úzce spjaté. Analýzy jsou provedeny za období čtyřiceti let z dat prvních moderních sčítání lidu 1869 až 1900. Obyvatelstvo v Bernarticích ve sledovaném období stagnovalo a vysoká migrace z jižních Čech zde výrazně nenarušila strukturu obyvatel, rodin a domácností. Těživější podmínky pro život však nejspíš měly za následek zvyšování soužití rodin s příbuznými, menší počet členů v rodině nebo nižší zastoupení služebnictva.

Klíčová slova: historická demografie, rodina, domácnost, struktury obyvatel, 19. století, jižní Čechy

Development of the family structures in the South Bohemia in the 19th century

Abstract

This work is a probe into the life of a historical family in southern Bohemia in the second half of the 19th century. During this period, the Czech lands underwent the most significant qualitative changes in the history of mankind. However, these changes associated with industrialization had a rather negative impact on South Bohemia and caused South Bohemia to become a poor agricultural area with a high rate of emigration. Using the methods of historical demography, the development of not only family structures, but also the structures of inhabitants and households, which are very closely connected with the family, is analyzed on the example of the village Bernartice. Analyzes are performed over a period of forty years from the data of the first modern censuses, carried in years from 1869 to 1900. The population in Bernartice stagnated in the period under review and high migration from southern Bohemia did not significantly disrupt the structure of population, families, and households. However, more difficult living conditions probably resulted in an increase in the coexistence of families with relatives, a smaller number of family members, and a lower representation of servants.

Keywords: historical demography, family, household, population structures, 19th century, South Bohemia

OBSAH

SEZNAM TABULEK	1
SEZNAM OBRÁZKŮ	3
1 Úvod a cíle práce.....	5
2 Metodika.....	7
3 Literatura a zdroje dat.....	13
3.1. Data	13
3.3. Problémy s daty.....	14
3.4. Rešerše literatury	14
4 Rodina.....	17
4.1. Tradiční rodina	18
4.2. Typy rodin v Evropě.....	18
4.3. Rodina v českých zemích.....	20
4.4. Rodina jako kulturní útvar	20
5 Historický kontext	22
5.1. Průmyslová revoluce a revoluce roku 1848.....	22
5.2. Hospodářské poměry v 19. století.....	23
5.3. Společenské a sociální poměry v 19. století.....	24
5.4. Demografické poměry v 19. století	26
5.5. Specifikace jižních Čech.....	32
6 Charakteristika obce Bernartice	36
6.1. Historie Bernartic do 19. století.....	37
6.2. Historie Bernartic v 19. století.....	38
6.3. Vývoj počtu obyvatel a domů v Bernarticích	39
7 Struktura obyvatel.....	41
7.1. Struktura obyvatel dle přítomnosti.....	41
7.2. Struktura obyvatel dle věku a pohlaví.....	43
7.3. Struktura obyvatel dle rodinného stavu	47
8 Struktura domácností.....	50
8.1. Typologie domácností.....	53
8.2. Domácnosti podle pohlaví hlavy domácnosti	59

8.3. Domácnosti podle sociálního postavení hlavy domácnosti.....	61
8.4. Velikost domácnosti.....	63
8.5. Osoby v domácnosti.....	65
8.6. Služebnictvo v domácnostech	70
9 Struktura rodin.....	73
9.1. Pravděpodobnost stát se hlavou rodiny	74
9.1. Děti v rodině	77
9.2. Příbuzní v rodině	83
10 Závěr.....	87
11 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	91

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Typy populace podle Sundbärga.....	8
Tab. 2: HISCLASS třídy a jejich sociální dimenze	11
Tab. 3: Pohyb obyvatel v jižních a zbylých Čechách 1871–1910.....	34
Tab. 4: Úbytek obyvatel na vybraném území 1881–1921	35
Tab. 5: Pohyb obyvatel v milevském politickém okrese 1871–1910	35
Tab. 6: Struktura obyvatel podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	44
Tab. 7: Index maskulinity v Bernarticích 1868–1900 u přítomného obyvatelstva	44
Tab. 8: Struktura obyvatel podle věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva ..	45
Tab. 9: Vybrané ukazatele struktury obyvatel podle věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	47
Tab. 10: Podíly vdaných žen v závislosti na věku v Bernarticích 1869–1900 v Bernarticích u přítomného obyvatelstva	49
Tab. 11: Podíly trvale svobodných podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	49
Tab. 12: Vybrané údaje za domy a domácnosti v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	51
Tab. 13: Struktura domů podle počtu domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	51
Tab. 14: Struktura domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva.....	54
Tab. 15: Struktura domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného a celkového obyvatelstva	59
Tab. 16: Struktura domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	59
Tab. 17: Struktura domácností podle sociální třídy osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	62
Tab. 18: Struktura domácností podle kvalifikace osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	63
Tab. 19: Průměrná velikost domácností podle sociální třídy osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	64
Tab. 20: Průměrná velikost domácností podle kvalifikace osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	65

Tab. 21: Struktura osob žijících v domácnostech v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	66
Tab. 22: Struktura domácností podle přítomného služebnictva v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	70
Tab. 23: Podíl domácností se služebnictvem v domácnostech velmi kvalifikovaných hlav v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	71
Tab. 24: Podíl domácností se služebnictvem v domácnostech kvalifikovaných hlav v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	71
Tab. 25: Podíl domácností se služebnictvem v domácnostech výměnkářů v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	72
Tab. 26: Struktura domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	74
Tab. 27: Struktura rodinných domácností podle kvalifikace hlavy v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	74
Tab. 28: Průměrná velikost rodinné domácnosti podle kvalifikace hlavy v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	74
Tab. 29: Struktura rodinných domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	75
Tab. 30: Struktura nepřítomných osob v Bernarticích 1869–1900 u nepřítomného obyvatelstva	82
Tab. 31: Struktura rodinných domácností s nepřítomnými dětmi v dané kvalifikaci hlavy rodiny v Bernarticích 1869–1900 u celkového obyvatelstva	83
Tab. 32: Struktura nepřítomných synů podle věku v Bernarticích 1869–1900 za nepřítomné obyvatelstvo	83
Tab. 33: Struktura nepřítomných dcer podle věku v Bernarticích 1869–1900 za nepřítomné obyvatelstvo	83
Tab. 34: Struktura rodinných domácností s příbuznými členy podle kvalifikace hlavy rodiny v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	84
Tab. 35: Příbuzné osoby v rodinných domácnostech v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	85

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Vymezení jižních Čech na základě soudních okresů dle Korčáka (1929).....	33
Obr. 2: Průměrné roční přírůstky obyvatel v jižních a zbylých Čechách v letech 1807–1910 ...	33
Obr. 3: Poloha Bernartic	36
Obr. 4: Vývoj počtu obyvatel a domů podle sčítání lidu v Bernarticích 1869–2011	40
Obr. 5: Vývoj počtu obyvatel dle přítomnosti v Bernarticích 1869–1900.....	42
Obr. 6: Struktura obyvatel podle věku a pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	46
Obr. 7: Vývoj podílů mužů starších 15 let podle rodinného stavu v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	48
Obr. 8: Vývoj podílů žen starších 15 let podle rodinného stavu v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	48
Obr. 9: Katastrální mapa Bernartic z roku 1828	51
Obr. 10: Podíly domů podle počtu domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	52
Obr. 11: Podíly domů podle počtu domácností a u dvou a více domácností v závislosti na příbuznosti jejich členů v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	53
Obr. 12: Struktura domácností jednotlivců a vícečlenných nerodinných domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	55
Obr. 13: Struktura jednoduchých rodinných domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	56
Obr. 14: Struktura rozšířených a složených rodinných domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	57
Obr. 15: Počty nepřítomných domácností v Bernarticích 1869 u nepřítomného obyvatelstva...	58
Obr. 16: Struktura domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1869 u přítomného obyvatelstva	60
Obr. 17: Struktura domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1900 u přítomného obyvatelstva	61
Obr. 18: Struktura mužů podle postavení v domácnosti a věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	69
Obr. 19: Struktura žen podle postavení v domácnosti a věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	69
Obr. 20: Podíl sloužících v domácnostech v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	72
Obr. 21: Zprůměrované koeficienty hlav rodinných domácností podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	76
Obr. 22: Koeficienty hlav domácností podle pohlaví v Bernarticích 1869 a 1900 u přítomného obyvatelstva	77

Obr. 23: Struktura rodinných domácností podle přítomnosti dětí v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	78
Obr. 24: Zastoupení rodin dle přítomnosti dětí a podle kvalifikace hlavy rodiny v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	78
Obr. 25: Zprůměrované koeficienty hlav rodinných domácností bez dětí u mužů v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	79
Obr. 26: Podíl rodinných domácností s dětmi podle počtu dětí v rodinách kvalifikovaných osob v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	80
Obr. 27: Podíl rodinných domácností s dětmi podle počtu dětí v rodinách částečně kvalifikovaných osob v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	81
Obr. 28: Podíl rodinných domácností s dětmi podle počtu dětí v rodinách nekvalifikovaných osob v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	81
Obr. 29: Podíl rodinných domácností s příbuznými členy dle počtu příbuzných v rodině v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	85
Obr. 30: Podíl příbuzných osob v rodinných domácnostech Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	86
Obr. 31: Struktura příbuzných osob v rodinách podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva	86

Kapitola 1

Úvod a cíle práce

Rodina je téměř všude na Zemi nedůležitějším uskupením osob. Rodina je také vůbec nejstarší uskupení osob v naší historii. Proto není divu, že se historická rodina stala objektem zájmu vědců z různých vědních oborů. Historická rodina totiž poskytuje rozmanité informace například historikům, etnografům, sociologům a také historickým demografům. Díky studiu historických rodin nyní máme představu, odkud pocházíme, jak jsme žili, jaký byl každodenní život, jaké bylo demografické chování, velikost rodin a mnoho dalšího.

V českém prostředí se tradiční rodina dostala také do popředí zájmu i díky bohaté pramenné základně, kterou české země mají. Čeští autoři se inspirovali především zahraničními výzkumy, které aplikovali na rodinu na našem území. Bádání se primárně zaměřovala na zařazení českých zemích do jednoho ze dvou typů evropských rodin, zhodnocení rodinných struktur a také demografickému chování v rodinách. Většina českých příspěvků k otázkám tradiční rodiny se zaměřuje na období 16. až 18. století, protože v tomto období jsou dostupné významné soupisy obyvatel. Na historickou rodinu v novějším období je již zaměřeno méně českých výzkumů.

I proto se tato diplomová práce zaměřuje na rodinu v druhé polovině 19. století na území jižních Čech. V tomto století docházelo v českých zemích k dynamickým proměnám ve společnosti, hospodářství a demografickém chování. Jižní Čechy se během 19. století vyprofilovaly, jako chudá a neúrodná zemědělská oblast, která podstatně zaostávala za zbytkem českých zemí. Kvůli značně těžším podmínkám pro život začala v druhé polovině 19. století masovější migrace z jižních Čech, která bývá nazývána také „útěk z venkova“. Jako zástupce jižních Čech byla v diplomové práci vybrána obec Bernartice, která náležela do okresu nejvíce zasaženého úbytkem obyvatel migrací.

Cílem této práce je zhodnotit strukturu rodin v Bernarticích v druhé polovině 19. století. Protože rodina a její struktury jsou úzce spjaté i s dalšími strukturami, patří mezi cíle práce i zhodnocení demografických struktur a struktur domácností. Demografickou strukturu je vhodné zhodnotit z důvodu, že rodina a demografické jevy jsou velmi propojené. Demografické jevy nastávají ve vztahu k rodině a demografické chování ovlivňuje vzhled rodiny. Domácnost a rodina jsou pojmy, které se v minulosti překrývaly, a dá se říct, že byly totožné. Historická rodina tak byla chápána spíše ve smyslu domácnosti, proto se práce věnuje i strukturám domácností. Cílem práce je také zhodnotit, jestli zmíněné struktury nebyly výrazně ovlivněny emigrací, která z jižních Čech v tomto období významně probíhala.

Data o obyvatelstvu, rodinách a domácnostech jsou získána úplnou excerpcí sčítacích archů obce Bernartice z již moderních sčítání lidu v období čtyřiceti let 1869–1900.

K zhodnocení struktur rodin a domácností je využita typologie domácností od Petra Lasletta. Tato typologie je nejpoužívanější typologií domácností v předindustriálním období a zaručuje dobrou srovnatelnost mezi jednotlivými výzkumy. Jednotnou kvalifikaci je vhodné využít i pro hodnocení struktur v jednotlivých sociálních třídách. Protože v českém prostředí žádná jednotná kvalifikace historických sociálních tříd zatím není, je v práci využita mezinárodní kvalifikace HISCLASS od van Leeuwena a Maase (2011).

V této práci je také stanoveno několik hypotéz. První hypotéza předpokládá pokles zastoupení domácností manželského páru s dětmi z důvodu výraznější migrace lidí v reprodukčním věku, a naopak nárůst zastoupení manželského páru bez dětí z důvodu prodloužení života a také, že se starší osoby podílely na migraci v menší míře. Druhá hypotéza předpokládá, že ve sledovaném období poklesne průměrná velikost rodiny vlivem zvýšené migrace.

Kapitola 2

Metodika

Teoretická část čerpá z dostupné literatury zabývající se historickou rodinou a také důležitými hospodářskými, společenskými a demografickými poměry v českých zemích v 19. století. Nejprve se teoretická část věnuje definici rodiny a tomu, že v minulosti byla rodina chápána jinak, než je tomu dnes. Dále je charakterizována tradiční rodina včetně rozdílů ve struktuře a způsobu jejího utváření ve východní a západní části Evropy. V závěru je představeno, jak vypadala rodina v českých zemích v 19. století. Důležité je i zasazení rodiny do historického kontextu 19. století. Proto jsou v teoretické části zhodnoceny hospodářské, společenské a především demografické poměry v českých zemích v 19. století a tyto poměry jsou dále specifikovány pro jižní Čechy, na které je práce primárně zaměřena.

Pro praktickou část diplomové práce a samotnou analýzu dat byla vybrána obec Bernartice, která leží v jižních Čechách. Bernartice byly vybrány především na základě své velikosti. Počet obyvatel se zde v druhé polovině 19. století pohyboval kolem 900 přítomných osob. Proto nebyly Bernartice na základě počtu obyvatel obcí ani příliš malou a ani příliš velkou. Velikost obce byla důležitá především z důvodu časové náročnosti na zpracování a vyhodnocení dat získaných excerpcí sčítacích formulářů ze sčítání lidu v letech 1869–1900. Dalším požadavkem na lokalitu byly dostupné a čitelné údaje ze sčítacích formulářů za vybraná sčítání a také dostupnost matrik a kronik k případnému dohledávání informací.

V praktické části je nejprve stručně představena obec Bernartice a její historii do 19. století. Následně je zhodnocen vývoj počtu obyvatel a domů na základě všech dostupných moderních sčítání lidu v letech 1869–2011 v Bernarticích tak, aby byly zachyceny trendy vývoje obyvatel až do současnosti. Další část diplomové práce již pracuje s vlastními excerpcovanými daty získanými ze sčítacích formulářů za roky sčítání 1869, 1880, 1890 a 1900.

V úvodu samostatné analýzy je zhodnocen počet obyvatel získaných excerpcí sčítacích formulářů podle přítomnosti a nepřítomnosti. Do kategorie nepřítomných byly zařazeny osoby, které ve sčítacích formulářích měly zapsáno, že jsou trvale nepřítomné nebo dočasně přítomné. Do kategorie přítomných obyvatel byly naopak zařazeny osoby trvale přítomné nebo dočasně nepřítomné.

V následujících kapitolách jsou již hodnocena data a informace pouze za přítomné osoby, pokud není v textu uvedeno jinak. Struktura podle věku, pohlaví a rodinného stavu využívá metod historické demografie především na základě doporučení z publikace „Historická demografie“ (Maur, 1983).

Struktura podle pohlaví je hodnocena podílem počtu mužů a žen na celkovém počtu obyvatel v jednotlivých sčítáních. Dále je struktura podle pohlaví hodnocena pomocí *indexu maskulinity* (*im*), který vyjadřuje počet mužů na 100 žen.

$$im = \frac{p^m}{p^{\bar{z}}} \times 100$$

P=počet osob

^m=muži

^z=ženy

K vizualizaci rozložení osob podle věku a pohlaví posloužil graf věkové pyramidy. V diplomové práci je věková pyramida vyobrazena po pětiletých věkových intervalech, které vyjadřují podíl osob v dané věkové kategorii a pohlaví a celkového počtu obyvatel v daném roce sčítání. Struktura podle věku je dále analyzována podílem počtu osob v jednotlivých věkových kategoriích a celkového počtu osob v jednotlivých sčítáních. Věkové skupiny jsou zvolené dle reprodukčního věku:

- věková skupina předreprodukční nebo dětská (0–14 let)
- věková skupina reprodukční (15–49 let)
- věková skupina postreprodukční (50 a více let)

Podle Maura (1983, str. 92, 93) se k charakteristice populace dle věku nejvíce používá těchto věkových skupin. Poměr těchto skupin lze totiž hodnotit například podle Sundbärgova typů populace. Sundbärg definuje tři typy populací, konkrétně progresivní, stacionární a regresivní, které se od sebe liší zastoupením jednotlivých věkových kategorií (tab. 1).

Tab. 1: Typy populace podle Sundbärga

Věková kategorie	Progresivní	Stacionární	Regresivní
0–14 let	40,0	26,5	20,0
15–49 let	50,0	50,5	50,0
50 a více let	10,0	23,0	30,0

Poznámky: Údaje jsou uvedeny v %.

Zdroj: Maur (1983, str. 93)

Maur (1983, str. 91) uvádí, že demografie počítá s dokončeným věkem, tedy věkem osob při jejich posledních narozeninách. Protože všechna sledovaná sčítání proběhla k 31. 12. daného roku (koncový stav obyvatel), byl věk obyvatel vypočítán odečtením roku sčítání a roku narození. Další významným ukazatelem hodnotícím věkovou strukturu je tak *průměrný věk*:

$$\bar{x} = \frac{\sum P_x \times (x + 1)}{\sum P_x}$$

x=věk

P_x=počet osob v daném věku

Dalším využívaným ukazatelem věkové struktury je *index stáří* vyjadřující počet obyvatel v postreprodukční věku na 100 osob ve věku předreprodukčním:

$$i_s = \frac{P_{50+}}{P_{0-14}} \times 100$$

P_{50+} =počet obyvatel ve věku 50 a více let

P_{0-14} =počet obyvatel ve věku 0–14 let

Přestože v diplomové práci jsou využita data pocházejících již z moderních sčítání, stále se jedná o počátky moderní statistiky, kde mohou být některé údaje nepřesné. Velmi často dochází v datech historické demografie ke zkreslování údajů o věku. Maur (1983, str. 91, 92) proto doporučuje přesnost věkových údajů ověřit pomocí *indexu věkové kumulace (koncentrace)*. Pokud se hodnota indexu věkové kumulace blíží číslu 1, je evidence věku přesnější. Vzorec indexu věkové kumulace je:

$$i_k = \frac{5 \times (P_{25} + P_{35} + \dots + P_{60})}{P_{23} + P_{24} + \dots + P_{61} + P_{62}}$$

P_x =počet osob v dané věkové skupině

Struktura obyvatel podle rodinného stavu je hodnocena u osob starších 15 let a zvláště podle pohlaví. Rodinný stav je hodnocen pomocí podílu počtu osob daného pohlaví a rodinného stavu a počtu osob daného pohlaví celkem v jednotlivých sčítáních.

Další část diplomové práce se již věnuje struktuře rodin a domácností a klíčové jsou jejich definice. *Domácnost* je brána jako bytová domácnost. Do domácnosti jsou řazené všechny osoby žijící v jedné domácnosti, ať se jednalo o osoby příbuzné nebo nepříbuzné. Ve sčítacích formulářích Bernartic ve sledovaném období byly jednotlivé byty, tedy domácnosti, v domech výrazně odděleny a s takto sepsanými domácnostmi bylo pracováno. Byty byly odděleny výraznou čarou ve sčítání 1869 a v ostatních sčítáních byly byty odděleny číslem bytu.

Rodina je brána jako rodinná domácnost (typ 3, 4 a 5 v Laslettově typologii viz níže) a v této práci se do ní řadí pouze osoby s příbuzenským vztahem. Nepříbuzné osoby do rodiny nejsou zahrnuty.

Mezi ukazatele hodnotící domácnosti patří *hrubá míra domácnosti (hmd)*, vyjadřující počet domácností na 100 obyvatel. Dalším ukazatelem hodnotící domácnosti je průměrná velikost domácnosti, která udává poměr mezi počtem obyvatel a počtem domácností.

$$hmd = \frac{H}{P} \times 100$$

H=počet domácností celkem

P=počet obyvatel celkem

K zhodnocení typů domácností byla využita typologie domácností od Petra Lasletta. Jednotlivé typy domácností lze rozlišovat ještě na domácnosti se služebnictvem nebo bez služebnictva.

Laslettova typologie domácností (Maur, 1983, str. 98):

- A. Nerodinné domácnosti
 1. domácnost jednotlivce
 - a. vdovec nebo vdova
 - b. svobodný nebo bez určení rodinného stavu
 2. vícečlenná nerodinná domácnost
 - a. spolubydlící sourozenci
 - b. jinak příbuzní spolubydlící
 - c. členové bez příbuzenských vztahů
- B. Rodinné domácnosti
 3. jednoduchá rodinná domácnost
 - a. manželský pár
 - b. manželský pár s dětmi
 - c. otec s dětmi
 - d. matka s dětmi
 4. Rozšířená rodinná domácnost
 - a. ascendentní
 - b. descendentní
 - c. kolaterální
 - d. kombinace
 5. Složená rodinná domácnost
 - a. sekundární rodinné jádro je ascendentní
 - b. sekundární rodinné jádro je descendentní
 - c. kolaterální jádro
 - d. sourozenecká domácnost
 - e. ostatní

V práci je využita i zjednodušená verze typologie domácností Lasletta po vzoru Velkové (2009, str. 78):

1. Nerodinné domácnosti jednotlivce
2. Nerodinné vícečlenné domácnosti
3. Jednoduché rodinné domácnosti
 - a. Manželský pár bez dětí
 - b. Manželský pár s dětmi
 - c. Otec nebo matka s dětmi
4. Rozšířené rodinné domácnosti
5. Složené rodinné domácnosti

V Bernarticích se vyskytovaly i domácnosti, které nespádaly ani do jedné z kategorií Laslettovy typologie. Domácnosti nemanželských párů byly brány na stejné úrovni jako páry manželské. V Bernarticích ve sledovaném období nalezneme také soužití manželského páru nebo

vdovy či vdovce se svými vnoučaty bez generace dětí. Většina vnoučat byla narozená ve Vídni a nabízí se otázka, zda rodiče nebo svobodná matka děti odložili u prarodičů a dál pobývali a pracovali ve Vídni, nebo vnoučata byla v péči prarodičů z důvodu osiření. V obou případech nejspíše prarodiče vychovávali svá vnoučata dlouhodoběji a zastávali roli jejich rodičů, proto jsou v práci řazené na úroveň manželského páru s dětmi nebo samostatného rodiče s dětmi. Sirotci, nalezcenci, schovanky, děti na vychování apod. jsou řazeni na stejnou úroveň jako vlastní děti a podle toho jsou i rodiny s nimi řazeny do příslušného typu domácnosti rodičů s dětmi.

K zařazení hlav rodin a domácností do sociálních tříd je použita mezinárodní klasifikace sociálních tříd HISCLASS (van Leeuwen a Maas, 2011). Klasifikace HISCLASS obsahuje 12 sociální tříd (tab. 2) vzniklých na základě čtyř hlavních sociálních dimenzí, kterými jsou manuální nebo nemanuální práce, kvalifikace, zda je daná osoba zaměstnavatel a sektor ve kterém osoba pracuje.

Tab. 2: HISCLASS třídy a jejich sociální dimenze

TŘÍDA	NÁZEV TŘÍDY	MAN	KVALIF	ZAM	SEKT
1	Vyšší manažeři	Ne	VK	Ano	Ostatní
2	Vyšší profesionálové	Ne	VK	Ne	Ostatní
3	Nižší manažeři	Ne	K	Ano	Ostatní
4	Nižší profesionálové, úředníci a prodejci	Ne	K	Ne	Ostatní
5	Nižší úředníci a prodejci	Ne	ČK	Ne	Ostatní
6	Mistři	Ano	K	Ano	Ostatní
7	Středně kvalifikovaní pracovníci	Ano	K	Ne	Primární
8	Farmáři a rybáři	Ano	K	Ne	Ostatní
9	Pracovníci s nižší kvalifikací	Ano	ČK	Ne	Ostatní
10	Pracovníci s nižší kvalifikací v zemědělství	Ano	ČK	Ne	Primární
11	Nekvalifikovaní pracovníci	Ano	NK	Ne	Ostatní
12	Nekvalifikovaní pracovníci v zemědělství	Ano	NK	Ne	Primární

Poznámky: MAN – manuální práce, KVALIF – kvalifikace, ZAM – zaměstnavatel, SEKT – sektor
VK – velmi kvalifikovaný, K – kvalifikovaný, ČK – částečně kvalifikovaný, NK – nekvalifikovaný

Zdroj: přeloženo od Leeuwen a Maas (2011, str. 57)

Hlavy domácností byly rozřazeny do jedné z 12 sociálních tříd na základě pravidel a doporučení klasifikace HISCLASS, nebo jednotlivá povolání byla nalezena v seznamu povolání HISCO¹ (na konci publikace HISCLASS), kde byla samotnými autory klasifikace přiřazena do příslušné třídy HISCLASS. V Bernarticích se vyskytovaly osob téměř ze všech sociálních tříd kromě sociální třídy 3. Do *sociální třídy 1* patřil majitel pošty nebo ředitel školy. Do *sociální třídy 2* byli zařazeni učitelé a lékaři. V *sociální třídě 4* byli majitelé obchodů, hospod a četníci. *Sociální třída 5* zahrnovala ponocného. V *sociální třídě 6* byli mistři a *sociální třídě 7* řemeslní tovaryši. Do *sociální třídy 8* byli přiřazeni movitější sedláci. Do *sociální třídy 9* byli zahrnuti jen poštovní doručovatelé. *Sociální třída 10* obsahovala méně movité sedláky. Z excerpovaných dat nebylo patrné, jak velká jednotlivá hospodářství byla nebo jak vydělávala. Proto bylo rozřazení sedláků do sociální třídy 8 nebo 10 poměrně složité. Byla zvolena tři základní kritéria, která se v jednotlivých sčítáních kombinovala, protože ne všechna byla dostupná v každém ze sčítání.

¹ HISCO (HISTORICAL INTERNATIONAL STANDARD CLASSIFICATION OF OCCUPATIONS) je klasifikace historických povolání od autorů van Leeuwen, Maas a Miles (2002).

Kritéria byla – přítomnost služebnictva, tři a více kusů dospělého dobytka a absence vedlejšího zdroje obživy. Pokud domácnost vykazovala alespoň jedno z kritérií, byla hlava domácnosti přiřazena do sociální kategorie 8. V roce 1869 byli movitější sedláci rozlišeni na základě přítomnosti služebnictva a tři a více kusů dospělého dobytka. Ve sčítání roku 1880 byli movitější sedláci zařazeni na základě absence vedlejšího povolání a přítomnosti služebnictva. V roce 1890 byla možná kombinace všech třech kritérií a v roce 1900 bylo využito kritérium přítomnosti služebnictva a dospělého dobytka. Avšak i tak mohlo docházet k případnému zkrácení sociální kategorie 8 a 10. Do *sociální třídy 11* patřili nádeníci nepracující v zemědělství, cestáři, služební, hrobníci a žebráci. V poslední *sociální kategorii 12* byli nádeníci pracující v zemědělství, pastýři a hajní.

Protože některé kategorie HISCLASS byly zastoupeny velmi málo nebo vůbec, byly v práci spíše využívány širší kategorie sociálních tříd pomocí dimenze kvalifikace. A to i z důvodu lepší přehlednosti a snadnějšího komentáře. V *kvalifikaci velmi kvalifikovaný* nalezneme majitele pošty, ředitele školy, učitele a lékaře. Do *kvalifikovaných* byli zařazeni řemeslní mistři a tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci. *Kvalifikace částečně kvalifikovaných* obsahovala méně movité sedláky, ponocné, poštovní doručovatele. A do *nekvalifikovaných* byli zahrnuti nádeníci, pastýři, hajní, hrobníci, služební a žebráci.

V práci je také hodnoceno postavení osob v domácnostech za využití kvalifikace od Fauve-Chamoux (1992, str. 41), která osoby v domácnosti dělila do 5 skupin: *hlavy domácností*, *děti* (nejen synové a dcery, ale i nalezcenci, sirotci, schovanky aj. a vnoučata žijící s prarodiči bez generace rodičů), *příbuzní* (příbuzné osoby s hlavou domácnosti nebo jeho manželkou), *služebnictvo*, *ostatní* (zde jsou vždy jednotlivci, kteří byli zapsáni v domácnostech jako hosté, spolubydlíci, nájemníci, strážníci či spolupracovníci). V této práci byla přidána ještě skupina *manželek*. Při hodnocení postavení osob v domácnosti v závislosti na věku a pohlaví jsou sloučené skupiny služebnictva a ostatní a označené hromadně jako nepřibuzné osoby.

Pravděpodobnost stát se hlavou domácnosti je vyjadřovaná pomocí koeficientů hlav domácností, které udávají podíl počtu osob v čele domácnosti v závislosti na věku a pohlaví a celkového počtu osob daného věku a pohlaví vždy v určitém čase. Pokud vynásobíme 100, získáme koeficienty hlav domácností v procentech (United Nations, 1973):

$$h(i, j, t) = \frac{H(i, j, t)}{P(i, j, t)}$$

i=věk

j=pohlaví

t=čas

H=celkový počet domácností s osobou v čele s věkem i, pohlavím j a v čase t

P=celkový počet osob s věkem i, pohlavím j a čase t

Kapitola 3

Literatura a zdroje dat

3.1. Data

Data použitá v této práci byla získána úplnou excerpcí sčítacích listů obce Bernartice ze sčítání 1869, 1880, 1890 a 1900. Ze sčítacích archů byly přepsány do excelu vybrané údaje o osobách a vznikly tak databáze všech sepsaných osob v jednotlivých sčítáních uspořádaných podle domů a domácností. Konkrétně byly ze sčítacích archů vypsány údaje o jménu, příjmení, vztahu k osobě v čele domácnosti, pohlaví, rok narození, rodinný stav, náboženské vyznání, informace o způsobu obživy, domovské právo, místo narození, přítomnost. Sčítací listy ze sčítání 1869–1900 z Bernartic jsou dostupné na stránkách DigiArchiv SOA v Třeboni, kde jsou digitalizovány archivní prameny z Jihočeských archivů.

Následující text shrnuje informace o sčítáních lidu 1869–1900, ze kterých byla čerpána data. Počínaje rokem 1869 započalo na území českých zemích moderní sčítání lidu. Dne 29. 3. 1869 vstoupil v platnost dlouho připravovaný říšský zákon, který obsahoval metodiku sčítání lidu a stanovoval stálá sčítání lidu s desetiletou periodicitou. S výjimkou prvního moderního sčítání v roce 1869 se všechna další sčítání měla konat vždy o půlnoci 31. prosince na 1. ledna roku končícího nulou. Sčítání podle říšského zákona se tak konalo každých 10 let až do rozpadu Rakouska-Uherska (ČSÚ, 2021).

Základem sčítání bylo přítomné obyvatelstvo, které se nacházelo v rozhodný okamžik na daném místě. Zjišťovalo se také obyvatelstvo nepřítomné trvale nebo dočasně, které mělo domovskou příslušnost k dané obci. Avšak údaje o nepřítomném obyvatelstvu byly nepřesné z toho důvodu, že byly považovány za druhotné (Kárníková, 1965). V roce 1869 bylo sčítáno civilní přítomné obyvatelstvo a 1880–1950 přítomné obyvatelstvo (ČSÚ, 2015).

V cenzech se zjišťovalo od obyvatel pohlaví, rok narození, náboženské vyznání, rodinný stav, povolání nebo způsob obživy a postavení v dané práci nebo službě, místo narození, domovská příslušnost, některé tělesné vady a místo kde se zdržují nepřítomní. Sčítací formuláře se v čase zdokonalovaly a od obyvatel se zjišťovalo více informací. Od roku 1880 se přidalo i zjišťování datu narození, obcovací řeči, znalost čtení a psaní, vykonávání vedlejší obživy při polním hospodářství nebo živnosti. V roce 1890 přibyla ve sčítacím formuláři kolonka pro vztah k osobě majitele bytu, tento vztah byl v předchozích sčítáních uváděn často pod jménem osob. Dále se zjišťovaly podrobnější informace o vedlejší způsobu obživy. V roce 1900 se rozšířilo zjišťování informací o povolání, zaměstnání, obživě a informacích o podniku a zaměstnavateli.

Pověřeným orgánem na provádění sčítání lidu se stalo ministerstvo vnitra a řídily je okresní úřady. Odpovědnost za sečtení všech obydlených objektů měly obecní úřady jednotlivých obcí. Lidé byli sčítáni pomocí dvou metod. Metodou sebesčítání, tj. že si sčítací archy vyplňovaly jednotlivé domácnosti samy a druhou metodou bylo využití sčítacích komisařů, kteří zjišťovali informace přímo od obyvatel. Sčítací komisař byl vždy důvěryhodný člověk určité obce (ČSÚ, 2021). V Bernarticích byla použita metoda sebesčítání jen v roce 1869 a v dalších letech sčítání již sčítal obyvatelstvo sčítací komisař.

3.3. Problémy s daty

Ačkoliv data byla převzata již z moderních sčítání lidu, je potřeba si uvědomit, že se jednalo teprve o počátky moderní statistiky, a mohou tedy obsahovat nějaké nedostatky. Sběr dat se prováděl v kombinaci metody sebesčítání a pomocí sčítacích komisařů. Vyplněné sčítací archy tak mohly být ovlivněny lidskou chybovostí či nedůsledností.

I ve sčítacích formulářích Bernartic 1869–1900 byly nedostatky v nevyplněných nebo nepřesných údajích o osobách. Občas v datech chyběl údaj o rodinném stavu či vztahu k osobě v čele domácnosti. Tyto údaje byly doplněny na základě věku, příjmení osoby a místa narození, například u rodičů manželek majitelů domu. Rok narození nebyl doplněn u několika trvale nepřítomných osob v roce sčítání 1869 a u dvou vojnů ve sčítání roku 1890 a 1900. Je potřeba zmínit, že ačkoliv rok narození byl u všech trvale přítomných osob vyplněn, se tak občas vyskytly nesmyslné roky narození, například že syn byl téměř stejně starý jako otec apod. Nesmyslné roky narození byly poupraveny, tak aby se přiblížily skutečnosti. V menší míře také chyběly údaje o způsobu obživy u majitelů domů, nejvíce v roce 1900.

Největší problém v použitých datech je však rozdílnost počtu přítomných obyvatel získaných excerpcí ze sčítacích archů a data z Historického lexikonu obcí ČR (Růžková a Škrabal, 2006) v roce sčítání 1869. Excerpcí bylo získáno o 37 přítomných obyvatel méně, než je uvedeno v Historickém lexikonu. Důvodem je nejspíš absence sčítacího archu domu č. p. 30. Sčítací arch domu č. p. 24 je zase neúplný, neboť je uvedeno, že v domě žijí 3 domácnosti, ale zapsaná byla jen jedna nepřítomná osoba. Tyto sčítací archy byly nejspíše ztraceny nebo zničeny. Ve sčítacích formulářích byly také nalezeny chybné součty přítomných obyvatel apod. V ostatních sledovaných letech sčítání data získaná excerpcí a data z Historického lexikonu obcí ČR (2006) za přítomné obyvatelstvo byla shodná. Chybějící údaje však pravděpodobně významně nezkruslí výsledky analýz.

3.4. Rešerše literatury

Diplomová práce čerpá z dostupných literárních zdrojů zaměřených na historickou rodinu na území českých zemích a také na události a poměry v 19. století v českých zemích. Velmi podstatným zdrojem se stala kniha „Rodina našich předků“ (Horský a Seligová, 1997), kde je možné nalézt mnoho informací o historické rodině na našem území v rámci různých přístupů či pohledů. Autoři se věnují definicím, strukturám, typů a způsobům utváření rodiny.

Dále popisují jednotlivé rodinné postavení a role a dále rozebírají sňatečnost a manželství, jako důležitý předpoklad pro vznik rodiny v naší historii a mnoho dalšího.

Dalším významným zdrojem je časopis „Historická demografie“, kde je možné nalézt mnoho příspěvků od českých autorů k otázkám historické rodiny. Například Seligová (1993) do časopisu přispěla článkem, který se zabývá rodinnou strukturou na panství Děčín v polovině 17. století. Horský a Sládek (1993) vydali v časopisu článek s názvem „Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651“. Dalším zajímavým článkem je „Rodinná skupina v Československu očima historické demografie“ (Horská, 1992), kde jsou pro čtenáře shrnuty poznatky o rodině v českých zemích v 16. až 18. století, především jak vypadala, jak jí ovlivňovala sňatečnost nebo dědické právo a také sociální postavení. Článek od Fauve-Chamoux (1992) s názvem „Od rodiny k domácnosti v preindustriální Evropě (16.–18. století)“ zase poskytuje pohled na rodinu v Evropě, především na rodinu západní a severní. Informace byly dále čerpány i ze sborníku „Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny“, kde se k problematice o výzkumech rodiny na území českých zemích s příspěvkem podělil Horský (2010) a Fialová (2010).

České výzkumy využívají především přístupy ze západních zemí i z důvodu, aby byly evropské výzkumy rodiny srovnatelné mezi sebou. Výzkumy se zaměřují na hodnocení rodiny pomocí typologie domácností od Lasletta (popsána například u Maura, 1983). Důležité jsou také dva modely rodin v Evropě (severozápadní a jihovýchodní) od Hajnala (1965), vzniklých na základě rozdílů v sňatečnosti a později rozšiřovány o další typické chování či vzhled rodin v jednotlivých modelech. Čáňová a Horská (1992) v příspěvku „Existuje středoevropský model rodiny pro předstatistické období?“ hodnotí, že české země stojí v rámci sňatečnosti ve dvou Hajnalových modelech někde uprostřed.

Jak vypadala rodina v českých zemích v 18. a 19. století popisuje Horská (1996) v kapitole „Nový demografický režim“ v knize „Dějiny obyvatelstva českých zemí“ a v této knize je také velmi důležitým zdrojem kapitola „Století demografické statistiky“ od Fialové (1996), kde autorka velmi podrobně popisuje úmrtnost, plodnost, sňatečnost, rozvodovost a struktury obyvatel v českých zemích v období 18. a 19. století. Fialová má k demografickým poměrům v 19. století, především plodnosti, také články v časopisu „Historická demografie“ například v čísle 8 a 15. Další informace o demografickém vývoji jsou čerpány z publikace „Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754–1914“ od Kárníkové (1965). V této knize autorka velmi podrobně popisuje vývoj obyvatel, demografické chování a také širší souvislosti. Demografický vývoj Kárníková hodnotí v rámci jednotlivých období a také v rámci jednotlivých oblastí českých zemí. Vzhledem k tomu, že tato práce je zaměřená na jižní Čechy byl od Kárníkové (1965) vyzdvižen vývoj obyvatel právě v jižních Čechách. Vývojem obyvatel v jižních Čechách v druhé polovině 19. století se zabýval ve své studii „Vylidňování jižních Čech“ Korčák (1929) z jeho výzkumu jsou v práci také získány důležité poznatky.

Důležité bylo zasadit rodinu do historického kontextu, protože rodina je také odrazem dané doby. Mimo demografické poměry, které jsou nejdůležitější pro tvorbu a vzhled rodiny jsou v práci zmíněny i hospodářské a sociální poměry. Cenné informace o hospodářství, sociálních vrstvách a společnosti obecně poskytuje kniha „Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století“ od Urbana (2003). Hospodářské a společenské pozadí

českých zemí ve sledovaném období také popisuje kniha „Přehled dějin Československa: 1 díl“ (Chropovský, 1982) nebo kniha „Zrození nové doby: stručné hospodářské dějiny českých zemí“ (Geršlová a Sekanina, 1999) či kniha „České země v letech 1848-1918“ (Efmertová, 1998).

Významným zdrojem pro zjištění informací o historii Bernartic je kronika „Pamětní kniha městyse Bernartice u Tábora (1925-1934)“ (SOkA, IIB/1-1), která je velmi kvalitně zpracována. Hlavním autorem zmíněné kroniky je Jan Kálal (1865-1927), rodák z Bernartic a bývalý učitel, který pomocí všech dostupných zdrojů sepsal historii Bernartic od první zmínky až po tehdejší současnost. V roce 1926 převzal psaní kroniky František Dubský. Historii Bernartic se také věnoval spisovatel František Mikolášek rodák z Bernartic, který napsal o Bernarticích několik knih. V této práci je čerpáno z jeho knihy „Bernartice“ (2001).

Metody a doporučení k zpracování historických dat byly čerpány především z knihy „Základy historické demografie“ od Maura (1983). Rozdělení sledovaných osob do sociálních tříd bylo provedeno na základě klasifikace sociálních tříd z knihy „HISCLASS: A HISTORICAL SOCIAL SCHEME“ od van Leeuwena a Masse (2011). K porovnání výsledků analýz rodin a domácností této diplomové práce jsou využity výzkumy dvou venkovských lokalit v českých zemích v 19. století. Jednalo se o výzkum domácností Velkové (2009) z knihy „Krutá vrchnost, ubozí poddaní?“ pro oblast Štáhlavska v roce 1820. A dizertační práci Janákové Kuprové (2020), ve které autorka zkoumala domácnosti na území farnosti Tuklaty v 18. a 19. století.

Kapitola 4

Rodina

Rodina je nejstarším a také nedůležitějším společenským uskupením osob, které hrálo a stále hraje velmi významnou roli téměř ve všech společnostech na Zemi. Pro naprostou většinu z nás je rodina nedílnou součástí našich životů. V ideálním případě se do rodiny narodíme, nějakou část života v ní žijeme, je nám poskytováno zázemí, láska, péče a výchova. Následně v dospělosti odcházíme z rodiny původní, abychom si založili rodinu vlastní. Hlavní úkol rodiny tak spočívá především v reprodukci a výchově dětí. Rodina také plní významnou socioekonomickou funkci a poskytuje svým členům bezpečné a citové zázemí.

Definice rodiny a její vymezení je však poměrně složité, jak uvádí Maur (1983, str. 97) „Rodina je pojem, jehož vymezení není jednoduché a zpravidla ani jednoznačné, zvláště ve statistické praxi různých zemí. V biologickém a právním hledisku je rodina svazkem muže, ženy a jejich případných dětí.“

Jandourek (2001, str. 206) definuje rodinu takto: „Rodina je forma dlouhodobého solidárního soužití osob spojených příbuzenství a zahrnující přinejmenším rodiče a děti. Další znaky toho, co je rodina jsou sociokulturně podmíněny. Patří k nim společné bydlení, příslušnost ke společné příbuzenské linii, společná produkce a konzumování statků. Funkcí rodiny je reprodukce lidského rodu a výchova potomstva.“

V dnešní době si nejspíš každý představí pod pojmem rodina rodiče a jejich děti. Za rodinu také považujeme svoje blízké příbuzné jako dědečka, tetu, švagrovou, tchána apod. Každopádně jsou to vždy příbuzné osoby, ať získané pokrevně, sňatkem či adoptí. Toto pojetí však v minulosti nebylo platné a rodina byla chápána spíše jako dům, domácnost či hospodářství. Do rodiny tak mimo osoby příbuzné byly zahrnuté i osoby nepříbuzné, například čeledí, služebnictvo a učedníci (Horský a Seligová, 1997).

Dnes známe tři typy rodin, které se liší ve svých funkcích a strukturách. V 19. století mluvíme o jejím nejstarším typu, tzv. rodině tradiční. Možný (1999) uvádí, že tradiční rodina byla po dlouhou dobu velmi stabilní a neměnila své postavení a úlohy. Rodina se výrazně neměnila ani s příchodem revolučních změn v 19. století a byla tak významným a stabilním prvkem společnosti. Po první světové válce se však ani tradiční rodina společenským změnám nevyhnula a začala se podstatně měnit a její transformace pokračuje dodnes. Tradiční rodina se přeměnila na rodinu moderní a později na rodinu postmoderní.

4.1. Tradiční rodina

V 19. století v českých zemích přetrvával tradiční typ rodiny. Tradiční rodina byla velmi stabilním prvkem společnosti, a to především z důvodu, že se upřednostňoval zájem celé rodiny nad zájmem jednotlivce. Budoucího manžela nebo manželku vybírali svým dětem rodiče z hlediska výhodnosti sňatku s ohledem na sociální status, majetek aj. Stabilní společnost byla na úkor svobodné volby a lásky jednotlivců. Na území českých zemích též významnou roli ve stabilitě rodiny sehrálo křesťanství. Manželství bylo posvátnou institucí, kterou nebylo možné rozpojit. Křesťanské přesvědčení manželství vyzdvihovalo jako jedinou možnost pro vznik rodiny a sexuální styk byl považován za legitimní až po svatbě. Hlavní funkcí tradiční rodiny byla reprodukce a výchova dětí, která se primárně odehrávala v rodině monogamního manželského páru, který byl nerozlučitelný. Na nelegitimní děti a jejich matky bylo společností nahlíženo s despektem (Možný, 1999).

Pro tradiční rodinu bylo typické, že plnila především ekonomickou funkci. Rodina byla výrobní jednotkou a přežití jejích členů záviselo na tom, co se v rodině vyrobilo nebo vypěstovalo. V zájmu celé rodiny bylo co nejefektivněji společně hospodařit, například v zájmu rodiny bylo udržovat svoje členy zdravé a v kondici, aby mohli pracovat na hospodářství apod. Rodina tedy dále plnila funkci sociální a starala se o všechny svoje členy. Pečovala o nemocné nebo staré osoby, které patřily do rodiny. A především se v rodině uskutečňovala významná péče a výchova dětí, probíhala zde jejich socializace a příprava na budoucí profesní a rodinný život a příslušnou roli v něm (Možný, 1999). Nutno znovu podotknout, že tradiční rodina byla chápána spíše jako domácnost. Za rodinu se považovaly všechny osoby, které se spolu stravovaly, hospodařily a byly podřízeny jedné autoritě. Do rodiny tak patřily příbuzné i nepříbuzné osoby (Horský a Seligová, 1997).

Dalšími rysy tradiční rodiny byly jasně vymezené rodinné a genderové role. Nerovnost mezi muži a ženami byla velmi výrazná. Ženy měly nižší společenský status než muži a v evropských společnostech byly ženy majetkem svých manželů či otců. Muž byl autoritou a hlavním živitelem rodiny a žena zastávala práce v domácnosti a výchovu dětí. V tomto případě mluvíme o typickém patriarchy. Také děti měly v rodině specifické postavení a účel. Péče a výchova dětí byla v rodině vykonávána především kvůli jejich přínosu pro hospodářství než pro ně samotné. Navíc vysoká kojenecká a dětská úmrtnost neumožňovala se na děti tolik citově vázat (Giddens, 2000).

4.2. Typy rodin v Evropě

Historická rodina se stala objektem zájmu mnoha vědců z různých vědních oborů. Díky bádání především historických demografů dnes s jistotou víme, že tradiční rodina byla rozdílná ve struktuře a způsobu utváření v různých částech Evropy. V tomto směru se stal velmi významnou osobou John Hajnal (1965), autor typologie o rozdílném utváření rodin v Evropě. Jeho výzkum spočíval v odhalení rozdílů ve sňatkovém chování a formování domácností. John Hajnal ve výsledku rozdělil Evropu na dvě části, které dělila pomyslná linie spojující Petrohrad–Terst, zvaná také Hajnalova linie. Model severozápadního typu rodiny, nacházející se na severozápadě od linie, byl charakteristický poměrně vysokým věkem při prvním sňatku a vyšším podílem osob zůstávajících trvale mimo manželství. Naopak oblast na jihovýchod

od linie, model jihovýchodního typu rodinu, byla typická nižším věkem při vstupu do manželství a také nižším podílem trvale svobodných osob.

V Evropě se tedy vyskytovaly dva typy rodin, které byly ovlivněny především odlišným demografickým chováním a odlišnými tradicemi a kulturními zvyklostmi. Pro severozápadní a jihovýchodní rodinu tak byly typické i další charakteristiky. Například se evropské typy rodin odlišovaly výskytem čeledi v domácnosti. V západní a střední Evropě bylo zařazení čeledi do domácnosti běžné, ale na jihovýchodě se čeleď v domácnostech téměř nevyskytovala. Dále bylo typické, že jihovýchodní rodina byla výlučně patrilineární a do rodiny přicházely sňatkem pouze ženy. V západní a střední Evropě se do rodiny mohl přiženit i muž, který se stal novým hospodářem, častější však také bylo, že do rodiny přicházely spíše ženy. Rodiny v Evropě se také odlišovaly strukturou a vzhledem domácnosti, resp. rodiny. Pro severozápadní oblast byly typické jednoduché neboli nukleární domácnosti. Uplatňoval se zde princip neolokalismu, nebylo běžné, aby spolu žilo více manželských párů pohromadě (Horský a Seligová, 1997). Horský (2010) uvádí, že i v severozápadní Evropě se vyskytovaly komplexní rodiny, ale patrně to byl vždy jen dočasný stav, který souvisel s průběhem životních cyklů. Rodiny, které se v severozápadní části Evropy téměř nevyskytovaly, byly tzv. joint family neboli rodiny společně žijících sourozeneckých párů. Naopak jihovýchodní oblast byla typická výskytem komplexních rodin, které mohly být uspořádány jak lineárně, tak laterálně.

Další rozdíly mezi oblastmi byly v otázce dědického práva. Dědické právo determinovalo způsob utváření rodiny a mělo významný dopad na strukturu domácnosti. V západní a střední Evropě dům či hospodářství dědil vždy jen jeden dědic a ostatní sourozenci byli vyplaceni. Tento dědický systém tak nutil značnou část obyvatel odejít z rodného domu a hledat štěstí jinde. V jihovýchodní Evropě se uplatňoval princip rodinného nedílu a statek byl v držbě celé rodiny. Tento systém tak umožňoval, aby žilo více rodinných příslušníků pod jednou střechou (Horský a Seligová, 1997). Horský a Maur (1993) zmiňují, že Švecová zavedla pojmy vyjadřující zmíněné dědické právo a těmi jsou rodina nedělitelná a rodina nástupnická. Rodina nedělitelná vyjadřuje majetkový kolektivismus a nástupnická rodina jako rodina jednoho nástupce.

Nutno podotknout, že definice a charakteristiky severozápadního modelu a jihovýchodního modelu považujeme za ideální typy, které se v reálném světě nemusí v čisté podobě vyskytovat. Fauve-Chamoux (1992) zmiňuje, že existovaly i poměrně rozdílné rodinné modely v rámci západní nebo severní Evropy mezi oblastmi, které od sebe nebyly příliš vzdálené.

Historické rodiny lze hodnotit z několika hledisek. Struktury rodiny jsou nejčastěji hodnoceny pomocí typologií vypracovaných Petrem Laslettem nebo Michaelem Mitterauerem. Za nejvýznamnější typologii považujeme typologii rodin a domácností od Lasletta, kterou v české demografické literatuře přeložil Eduard Maur (Horský a Seligová, 1997, str. 35). Rodinu lze sledovat dále podle počtu členů, sňatkového věku manželů, typu dědického práva, výskytu čeledi aj. Pomocí metody rekonstrukce rodin lze sledovat i manželskou plodnost, meziporodní intervaly apod.

4.3. Rodina v českých zemích

Není se čemu divit, že se tradiční rodina dostala do centra pozornosti i českých badatelů. I díky tomu, že české dějiny mají velmi bohatou a různorodou základnu historických pramenů, pomocí níž lze rodinu sledovat. Využit lze právní dokumenty vyjadřující majetkové transfery, registry osob a soupisy obyvatel a velmi důležitými prameny patří především matriky (Horský a Maur, 1993).

Seligová (1993) zmiňuje, že výzkumy na českém území se opíraly především o výzkumy rodinných struktur ze západní Evropy. Především se dbalo na využívání Laslettovy typologie domácností, aby byly výsledky srovnatelné se zahraničními výzkumy a mohlo se podpořit tvrzení o jenom ze dvou modelů rodin vytyčených Hajnalem. Podle Hajnalovy linie, která prochází na východě České republiky, se české země řadí do severozápadního modelu rodin. Horský (2010) uvádí, že stávající výzkumy potvrzují, že minimálně od raného novověku se české země skutečně řadí k severozápadnímu typu, vyjma Beskyd. Na území českých zemích se však nenachází zcela ideální severozápadní typ rodin. Čáňová a Horská (1992) uvádí ohledně sňatkového chování, že jsou středoevropské země spíše přechodný typ mezi západním a východním modelem. Ve středoevropských zemích pozorujeme nižší průměrný věk při prvním sňatku a menší podíl trvale svobodný než v západních zemích, ale naopak vyšší průměrný věk a vyšší podíl trvale svobodných než v zemích východních.

Horská (1996) popisuje typickou západní rodinu v předindustriální době jako rodinu, která se živila zemědělstvím a byla tvořená většinou jedním manželským párem, dětmi a případně čeledí. V českých zemích se praktikoval způsob jednoho dědice a podle rakouské legislativy do konce 60. let 19. století nebylo možné selské usedlosti rozdělovat. Proto se dědicem stávalo jen jedno dítě z rodiny a ostatní sourozenci byli vyplaceni a museli odejít hledat živobytí jinde. Také bylo typické, že mladí lidé odcházeli před sňatkem do služby, aby zvýšili svoje šance na sňatkovém trhu a vydělali si na založení vlastní rodiny.

Pro vývoj rodiny v českých zemích v druhé polovině 19. století se stal podstatný přesun od zemědělského typu rodiny k městskému typu rodiny. Odpovědnost za vesnickou rodinu měl hospodář, který rozhodoval o své rodině, čeledi a ostatních osobách žijících pod jeho střechem. Doopravdy byl však úspěch hospodářství závislý na práci veškeré pracovní síly pracující na polnosti. Proto bylo v zájmu rodiny udržet všechnu pracovní sílu v dobrém fyzickém stavu, tedy dbát na nutnou výživu, dostupnou hygienu a zdravotní péči. V městské rodině měl otec rodiny mnohem větší zodpovědnost. Muž vydělával veškeré peníze a také své rodině všechno financoval. Proto pro přežití rodiny bylo klíčové hlavu rodiny udržet ve zdraví a pracovní schopnosti. Žena pracovala v domácnosti a měla nižší společenskou hodnotu, proto i ženské zdraví mělo nižší hodnotu. Na konci 19. století pronikl měšťanský způsob života i do malých měst na venkově (Horská, 1996).

4.4. Rodina jako kulturní útvar

Horský a Seligová (1997) uvádějí, že rodina je kulturním útvarem, který vznikl spojením lidské přirozenosti s určitými kulturními hodnotami. „Rodina je kulturně a historicky relativním, proměnným útvarem. Setkáváme se s množstvím typů rodinných struktur a s různými

konfiguracemi demografických jevů v rodinách v různých dobách a různých společnostech.“ (Horský a Seligová, 1997, str. 6). Jevy, které vypovídají o dané kultuře i společnosti, jsou jevy demografické a jevy vyznačující rodinnou strukturu. Je zapotřebí brát v potaz určité kulturní hodnoty a postoje, společenské a hospodářské pozadí společnosti, ve které se daná rodina nacházela.

Fialová (2010, str. 3) zase zmiňuje, že demografické události se uskutečňují během života v rodinách, lépe řečeno ve vztahu k jejich rodinnému životu. „Základní vazby historicko-demografické analýzy a studia rodiny jsou proto zprostředkovány výzkumem sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti.“

Rodina a její vzhled je ovlivněn společností, kulturními hodnotami, způsobem hospodářství a ekonomikou, a především demografickým chováním lidí v dané době. Proto je v následujících kapitolách popsáno pozadí společenských, hospodářských a demografických poměrů v 19. století v českých zemích.

Kapitola 5

Historický kontext

V této obsáhlejší kapitole je zhodnocen historický kontext, který je důležitý pro odhalení možných vztahů a vlivů, které mají dopad na strukturu obyvatel, rodin a domácností. Obecně je 19. století velmi průlomové, protože v tomto období docházelo k největším kvalitativním změnám v historii lidstva.

Podle Urbana (2003) probíhalo během 19. století formování moderní české společnosti. Formování společnosti spočívalo v transformaci z agrárně řemeslnické feudální společnosti na industriální kapitalistickou společnost. Společnost se měnila následkem technických, technologických a ekonomických změn, k nimž docházelo během 19. století v procesu průmyslové, agrární a dopravní revoluce. Během 19. století také docházelo k významným populačním a demografickým změnám. Změny nastaly jednak v celkovém populačním vývoji a také se začaly výrazněji demograficky odlišovat oblasti s rozdílným ekonomickým a populačním vývojem. Zvýšila se migrace vnitřní i vnější. Docházelo k rozvoji moderních měst a velkoměst naopak k úbytku obyvatel na venkově.

5.1. Průmyslová revoluce a revoluce roku 1848

Změny ve vývoji lidské společnosti se spustily díky objevům a vynálezům, které ovlivnily způsob výroby. Způsob výroby přecházel od ruční práce lidí k využívání strojů s vlastním pohonem (Geršlová a Sekanina, 1999). Přechod z výroby manufakturní k výrobě tovární se nazývá průmyslová revoluce nebo též proces industrializace. Proces industrializace měl velmi nerovnoměrný průběh. Započal v nejvyspělejších státech Evropy na západě a s určitým zpožděním postupoval do střední Evropy (Chropovský, 1982). Průmyslová revoluce započala v českých zemích ve 20. letech 19. století a první fáze byla dokončena v 70. letech téhož století. Tato fáze byla spojena s přechodem od řemeslné a manufakturní výroby k výrobě strojové tovární. Druhá fáze průmyslové revoluce probíhala od 80. let 19. století až do 50. let 20. století a její dovršení bylo spojeno s dosažením rozvinuté průmyslové výroby se širokým zbožím a schopností zemědělské soběstačnosti. Díky průmyslové revoluci se začal rozvíjet systém kapitalistických tržních vztahů a také celý systém změn sociálních, demografických a politických (Efermetová, 1998).

V českých zemích tedy započala průmyslová revoluce v první polovině 19. století. Díky tomu zde začaly probíhat nové procesy, sílily nové hospodářské i sociální vztahy, které nebyly v souladu s trvajícím feudálním systémem rakouského císařství. Rozpory postupně sílily

až k vypuknutí revoluce 1848. V jejím průběhu bylo zrušeno poddanství a rozhodování o nižší státní administrativě převzal stát (Kárníková, 1965). Teprve po zrušení poddanství vznikl prostor pro vznik svobodných podnikatelů a volné pracovní síly. Bohatá šlechta si mohla dovolit zakládání podniků. Naopak zaměstnanecké vrstvy tvořili sociálně slabší obyvatelé venkova nebo měst (Geršlová a Sekanina, 1999). Proces kapitalistické industrializace tak nabral v druhé polovině 19. století na síle. V této době započal skutečný rozmach a rozvoj průmyslu (Kárníková, 1965). Urban (2003) ještě dodává, že vznik tovární velkovýroby byl sice nejdůležitějším znakem kapitalistické industrializace, ale nelze opomíjet ani změny v dopravě, komunikaci a zemědělství.

5.2. Hospodářské poměry v 19. století

Rakouská monarchie prohlubovala během první poloviny 19. století své sociální a ekonomické zaostávání nejen za vyspělými kapitalistickými státy. Hlavní činitel bránící hospodářskému i společenskému rozvoji byl přetrvávající poddanský vztah. Bylo zde i mnoho dalších okolností, které bránily rozvoji, například prohibitivní celní systém, nízká konkurenceschopnost, nedostatek domácího kapitálu aj. V rámci rakouské monarchie však byly české země spolu s Dolními Rakousy nejprůmyslovějšími a nejvíce prosperujícími zeměmi, které si během 19. století ještě více upevnily svoje postavení (Chropovský, 1982).

Hospodářský vývoj českých zemí v první polovině 19. století byl spíše přechodnou fází před výraznějším rozvojem kapitalistického podnikání. Zprvu docházelo k pomalému rozkladu tradičních forem výroby a pomalému rozvoji nových technických a ekonomických postupů. Pozvolna v tomto období začínala průmyslová revoluce, revoluce v dopravě, komunikaci i zemědělství. V první polovině 19. století ještě stále dominovala tradiční řemeslná a manufakturní výroba, která byla ale postupně zatlačována vznikajícími továrnami. Málo se v tomto období změnila proporce mezi zemědělskou a nezemědělskou výrobou. Také dělba práce ještě nebyla v takové fázi, aby se vytvářely specializované průmyslové a zemědělské oblasti (Urban, 2003).

Průmyslová revoluce zasáhla v českých zemích nejprve textilní průmysl, ne však všechna jeho odvětví. Rozvoj nastal především v odvětví bavlnářství. Používání pracovních strojů v textilním průmyslu způsobilo rozvoj strojírenského průmyslu. Od 30. let 19. století se industrializace začala projevovat i v potravinářském průmyslu a výrazný rozvoj zažilo především cukrovarnictví a pivovarnictví. Dostatek surovin poskytl dobrou základnu i pro počátek rozvoje chemického průmyslu, těžby uhlí a hutnictví (Chropovský, 1982).

Zavádění lepších technických a technologických postupů pozvolna započalo i v zemědělství. Především od 30. let 19. století byl znatelný výraznější vzestup zemědělsky úrodných krajů, které se nacházely blízko průmyslových center a měly tak nejlepší podmínky pro rozvoj kapitalistického zemědělství. Obecně však rozvoj zemědělství byl velmi brzděn přetrvávajícím poddanským vztahem (Chropovský, 1982).

Od revoluce v roce 1848, která otevřela možnost pro svobodné podnikání a svobodnou pracovní sílu, nastal rychlý ekonomický růst a na území českých zemí docházelo k výrazným strukturálním a ekonomickým změnám. Hospodářský růst se již nesl v duchu moderních zásad ekonomického liberalismu. Strojová výroba začala pronikat do dalších odvětví, které dosud byly

otázkou výhradně řemeslné výroby. Dokončení první fáze průmyslové revoluce neznamenal zánik všech forem malovýroby, ale zánik dominantního postavení malovýroby v národním hospodářství českých zemí. Ke konci 19. století byla již všechna odvětví zasažena industrializací a malovýroba se udržela jen tam, kde byla schopna odolat konkurenci velkovýroby (Urban, 2003).

Dovršení industrializace bylo nejdůležitější v palivoenergetickém průmyslu, hutnictví železa a strojírenské výrobě. Strojírenská výroba se stala samostatným odvětvím se širokou základnou výrobků. Pokračovala industrializace textilního a potravinářského odvětví. Následkem rozvoje potravinářského průmyslu se rozvíjelo i kapitalistické zemědělství a začaly se vytvářet specializované zemědělské oblasti. Rozvojem kapitalistického zemědělství začaly vznikat a více se prohlubovat rozdíly mezi úrodnými a neúrodnými kraji. Dále vznikaly specializované průmyslové oblasti kolem původních průmyslových center. K přeměně ekonomické struktury neodmyslitelně patřilo rychlé a rozsáhlé budování dopravního systému a zlepšování předávání informací (Urban, 2003).

Když se zaměříme na vývoj rakouské monarchie jako celku, i ve druhé polovině 19. století stále zaostávala za státy západní Evropy. V rozvoji monarchie bránilo především silné postavení šlechty, která vedla stát, ovlivňovala ekonomiku a bránila rozvoji pružnějšího podnikání. Další překážkou v hospodářském rozvoji byly velké rozdíly mezi jednotlivými částmi monarchie, které se lišily politicky, národnostně, ekonomicky i sociálně. I v druhé polovině 19. století si české země udržely postavení jedné z hlavních průmyslových oblastí rakouské monarchie (Geršlová a Sekanina, 1999). Ve třetí čtvrtině 19. století se staly české země klíčovými v hospodářské produkci rakouského císařství. Výroba v českých zemích činila dvě třetiny celkového rakouského kapitálu. Monopol měly české země v cukrovarnictví a zpracování vlny, lnu a porcelánu. Dominantní postavení bylo i v hutnictví, strojírenství a těžbě uhlí (Efmertová, 1998).

Vývoj průmyslové výroby během 19. století v konečném důsledku změnil celou ekonomiku a podmínil rozložení průmyslu a zemědělství v českých zemích. Vznikaly nové průmyslové oblasti a narušily starou ekonomicko-geografickou a populačně geografickou strukturu (Kárníková, 1965). V českých zemích se vyprofilovaly čtyři hospodářské oblasti: oblast s textilnictvím (severozápadní a severovýchodní Čechy, Jeseníky Opavsko, Novojičínsko...), nově industrializované oblasti (Praha, Kladensko, Ostravsko, Plzeňsko, Teplicko, Mostecko, Karlovarsko a Brněnsko), oblast se zemědělstvím a potravinářstvím (Polabí, Povltaví, Poohří, moravské úvaly a Dyje...) a oblast neprůmyslová a neúrodná (jižní a jihozápadní Čechy, střední Povltaví a Posázaví, Českomoravská vysočina, Znojensko...) (Efmertová, 1998).

5.3. Společenské a sociální poměry v 19. století

Významné změny, které nastaly během 19. století, měly také velký dopad na přeměnu mezilidských a společenských vztahů a také utváření nové sociální struktury. Až příchod kapitalismu ovlivnil sociální postavení lidí, které bylo po dlouhou dobu velmi stabilní.

V první polovině 19. století kvůli přetrvávajícímu feudalismu v českých zemích byl rozvoj nových kapitalistických společenských vztahů a nové sociální struktury velmi pomalý a nesystematický. V tomto období odpovídaly společenské vztahy stále ekonomické struktuře

agrárně řemeslnické společnosti a jen pomalu se přetvářely. Základní osou sociální struktury byl vztah mezi pozemkovou aristokracií a na ní závislého venkovského obyvatelstva (Urban, 2003). Podle Urbana (2003, str. 107) má model sociální struktury v první polovině 19. století tři základní skupiny, kterými jsou:

- Aristokracie (pozemková a úřednická aristokracie, nižší aristokracie)
- Měšťanstvo, řemeslnictvo, městská chudina
- Venkovský lid (sedláci, chalupníci, domkáři, venkovští řemeslníci a venkovská chudina)

Ve druhé polovině 19. století dochází k rychlejšímu postupu industrializace a vytváření nových společensko-ekonomických kapitalistických vztahů a tím i nové sociální struktury. Zásadní společenskou změnou bylo zrušení poddanství, uvolnění svobodného podnikání a svobodné pracovní síly. Obyvatelům českých zemí se díky tomu otevřely úplně nové možnosti obživy a zisku a následkem toho se utvářela nová sociální struktura. Nově se základní osou stal vztah dělníků či zaměstnanců, jejichž obživa byla závislá na jejich zaměstnavatelích, podnikatelích (Urban, 2003).

Zařazení do jedné z nově utvořených sociálních skupin bylo velmi často ovlivněno příslušností do předchozí sociální vrstvy a majetkovými poměry. Avšak i příslušníci z nižších vrstev mohli zažít sociální vzestup a příslušníci vyšších vrstev sociální sestup. Zhruba jedné pětiny venkovského obyvatelstva byl umožněn sociální vzestup. Zbývající čtyři pětiny byly v různých formách zavidlosti a hodně venkovských obyvatel vedlo každodenní boj o svoji existenci (Urban, 2003). Model sociální struktury v druhé polovině 19. století pro venkovské prostředí od Urbana (2003, str. 119,120) je následovný:

- Zemědělské dělnictvo
- Zemědělské polodělnictvo
- Venkovská maloburžoazie (venkovští řemeslníci, malorolníci, střední rolníci)
- Venkovský buržoazie (selští statkáři a velkostatkáři, aristokratičtí velkostatkáři)

Kárníková (1965) uvádí, že právě před příchodem kapitalismu se zemědělské obyvatelstvo muselo spokojit s těmi nejhoršími životními podmínkami, protože nemělo žádnou jinou možnost. Teprve změny spojené s industrializací otevřely nové pracovní příležitosti. Velkou změnou byla přeměna venkovského domkáře a podruha na stavebního a průmyslového dělníka.

Největší změny byly viditelné právě v průmyslové sféře. Rozvoj kapitalisticky společenských vztahů měl za následek zvrát v postavení řemeslné malovýroby a moderní tovární výroby. Protože se kapitalistické společenské vztahy nerozvíjely rovnoměrně ve všech odvětvích, docházelo k vzniku značně pestrého sociálního rozvrstvení. Opět platilo, že čtyřem pětinaám osob nebyl umožněn sociální vzestup a musely se spokojit se závislým poměrem (Urban, 2003). Sociální struktura řemeslnické a tovární výroby se dá podle Urbana (2003, str. 123-125) rozdělit do těchto kategorií:

- Dělnická třída (tovární, řemeslnické a domácí dělnictvo)
- Řemeslnická maloburžoazie (individuální a kapitalistický malovýrobci)
- Průmyslová buržoazie (velkovýrobci)

Ke konci 19. století, následkem postupující dělby práce a také celkové proměny životních podmínek a prostředí, nabývala sociální struktura a společnost stále bohatších forem. Vytvářel se výrazný kontrast mezi chudobou a bohatstvím. Buržoazie se vyvíjela a profilovala spíše v uzavřeném kruhu. Naopak dělnictvo byl otevřenější společenskou třídou. Docházelo k nárůstu počtu továrního a zemědělského dělnictva, což bylo způsobeno pokračujícím rozvojem tovární výroby a kapitalistického zemědělství (Urban, 2003).

5.4. Demografické poměry v 19. století

Demografický vývoj je nezbytné zhodnotit, protože je velmi důležitý pro pochopení struktur obyvatel, rodiny, domácnosti a jejich utváření. Během 19. století významně stoupl počet obyvatel českých zemí, který byl způsoben příznivým poměrem mezi mírou úmrtnosti a porodnosti. Nejvýraznější změny v přirozeném pohybu obyvatel nastaly především vlivem demografické revoluce, která započala na území českých zemích ke konci 19. století. Proměna hospodářství a společenských vztahů odstartovala masivní přesuny lidí, jak uvnitř českých zemí, tak i za jejich hranice. Nové vztahy a jejich nerovnoměrný postup českými zeměmi měly za následek vytvoření oblastí s odlišnými demografickými poměry.

5.4.1. Vývoj počtu obyvatel

Pro populační růst českých zemí bylo příznivé téměř celé 19. století. Na úplném počátku zmíněného století nastal krátkodobý populační růst, který vystřídal mírný, ale dlouhodobý úbytek obyvatel mezi lety 1805–1814 (Kárníková, 1965). Až po roce 1814 započal téměř stabilní populační růst, který trval až do první světové války. Výkyvy v populačním růstu obyvatel nárazově způsobily vnější okolnosti zhoršující úmrtnostní poměry (epidemie cholery, tyfu, neúrody aj.), které však v dlouhodobém kontextu nenarušily stabilitu růstu počtu obyvatel (Chropovský, 1982). Fialová (1996) udává, že výkyvy nastaly nejen v důsledku krátkodobého zhoršení úmrtnostních poměrů, ale také důsledkem změn ve sňatečnosti, které následně ovlivnily porodnost.

Na počátku 19. století žilo v českých zemích 4,9 milionů obyvatel a na počátku 20. století to bylo již 9,4 milionů obyvatel. Počet obyvatel se během jednoho století téměř zdvojnásobil. Po celé 19. století se průměrný roční přírůstek obyvatel pohyboval kolem 6,8 ‰ a byl nejvyšší v historii českých zemích i přes vysoké a trvalé vystěhovalectví (Fialová, 1996). Celkový přírůstek obyvatel v českých zemích během 19. století byl způsobem příznivým poměrem mezi úmrtností a porodností.

5.4.2. Porodnost

Na počátku 19. století byla úroveň porodnosti stále vysoká a poměrně stálá, a to i přestože reagovala na okolní vlivy a události. Do 20. let se úroveň porodnosti pohybovala kolem 42 ‰ (Kárníková, 1965).

„V podmínkách tzv. starého reprodukčního režimu odpovídala manželská plodnost společenským poměrům a fyziologickému stavu manželů, tj. počet dětí, které vdaná žena za život porodila, závisel především na věku, kdy vstupovala do manželství, na věku jejího manžela a na

zdravotním stavu obou.“ Fialová (1996, str. 167). Po celé 19. století se na celkové plodnosti podílela dominantně manželská plodnost. Proto byl počet dětí v rodině ovlivněn věkem při sňatku a délkou trvání manželství. Tyto faktory ovlivňovaly celkovou úroveň plodnosti (Fialová, 1996). Na počátku 19. století byla úroveň plodnosti maximální a nelze předpokládat, že by se nějakým způsobem omezoval počet dětí v rodině. Výraznější výkyvy v úrovni plodnosti byly způsobné společenskými událostmi a mortalitními krizemi. Rozdíly v úrovni plodnosti nebyly na počátku zkoumaného století významné mezi jednotlivými oblastmi ani mezi rozdílnými společenskými vrstvami (Fialová 1991).

Od 20. let 19. století úroveň porodnosti mírně poklesla a mezi 38 až 40 ‰ se pohybovala až do konce 70. let 19. století. Snížení plodnosti nejspíše znamenalo snížení plodnosti v určité oblasti nebo skupině obyvatel (Kárníková, 1965). Podle Fialové (1991), do konce 70. let ještě žádná početná vrstva obyvatel vědomě svoji plodnost neomezovala, výjimkou mohla být Praha. Pokles plodnosti v tomto období byl spíše způsoben následkem změn ve sňatečnosti, především následkem zvýšení věku při prvním sňatku o tři až čtyři roky. Zvyšování věku při prvním sňatku a s tím související pokles plodnosti nejprve započal ve městech a později i na venkově. Také mezi jednotlivými kraji neprobíhal pokles úrovně sňatečnosti a plodnosti se stejnou intenzitou (Fialová, 1991).

Úroveň porodnosti byla dlouhou dobu velmi stabilní i přes velké kvalitativní změny, které postihly obyvatele českých zemí v 19. století. Přetrvávající vyšší úroveň porodnosti byla způsobena vlivem náboženství a společenských norem, které považovaly omezování počtu dětí jako nesprávné. Dalším důvodem byla neznalost způsobů omezování plodnosti a také bylo zapotřebí dětí jako pracovní síly (Kárníková, 1965). Do 70. let 19. století se tedy ještě neprojevil žádný výrazný změny v reprodukčním chování a na území českých zemích nezačala demografická revoluce. Až po roce 1870 dochází k poklesu plodnosti ve všech ukazatelích, nejprve jen mírně a nevýrazně (Fialová, 1991). Fialová (1996) uvádí, že populační chování se v různých sociálních vrstvách měnilo rozdílně a plodnost se snižovala v populaci postupně a dlouhodobě. Pokles plodnosti započal v severních a severovýchodních Čechách a na severozápadní Moravě (Fialová, 1991).

Mezi roky 1880–1890 se plodnost již začala snižovat nestejně na téměř celém území českých zemí. Začaly vznikat oblasti s nízkou plodností typické pro okolí Prahy, severních a severovýchodních Čech. Vyšší úroveň plodnosti se soustředila do oblastí dál od Prahy, například do Krušnohoří, východních Čech a Moravy. Od 80. let 19. století bylo patrné, že úroveň plodnosti klesala následkem úmyslného omezování počtu dětí v rodině (Fialová 1991). Mezi nejběžnější metody zabraňující početí patřil coitus intereptus a k omezování počtu dětí v rodině také sloužily vyvolávané potraty (Fialová, 1996).

Rozdíly v úrovni plodnosti a časování jejího poklesu byly patrné nejen mezi většími územními celky, ale hlavně mezi městskými a venkovskými oblastmi. Porodnost začala nejprve klesat ve velkých městech, kde se odehrávaly nejvýraznější změny myšlení. S větším zpožděním změny v reprodukci zasáhly i venkovské obyvatelstvo (Kárníková, 1965). Pokles plodnosti ve městech byl patrný již od roku 1869. U venkovských obyvatel nastal pokles nejprve velmi mírně a teprve až v roce 1930 se úroveň plodnosti na venkově přiblížila hodnotám populací, které vědomě regulují svou plodnost (Fialová, 1983).

Na konci 19. století se úroveň manželské plodnosti snižovala již ve všech společenských vrstvách a na celém území českých zemí. Částečně docházelo i k omezování plodnosti mimomanželské. Mimomanželskou plodnost je také důležité zmínit, protože podíl narozených dětí mimo manželství byl v 19. století českých zemích poměrně vysoký oproti ostatním zemím v Evropě. Na počátku sledovaného století byl podíl dětí narozených mimo manželství 5 %, a následně tento podíl výrazně stoupl. Mezi roky 1840–1844 dosáhl podíl nemanželských dětí 14 % a poté se tento podíl do konce 19. století ustálil na 10 %. Na vyšší mimomanželské plodnosti se podílelo především německé obyvatelstvo (Fialová, 1991). Svobodné matky a jejich děti se řadily k nejnižším sociálním vrstvám. Nemanželský původ v této době pro dítě znamenal nelehký život (Fialová, 1996).

5.4.3. Úmrtnost

Obecně se vývoj úmrtnosti ve sledovaném období dá rozdělit na dvě období, které jsou odděleny 90. lety 19. století. Období před 90. lety je plynulé pokračování předchozího vývoje úmrtnosti. Teprve až od 90. let se úmrtnost na území českých zemích začíná výrazněji snižovat a proměňovat (Fialová, 1996).

Na počátku 19. století byla úroveň úmrtnosti vysoká a na úrovni 38 ‰ se pohybovala do roku 1814. Období vysoké úmrtnosti do roku 1814 bylo zapříčiněno ekonomickými důsledky dlouhých válek, epidemiemi a neúrodou. Obecně byla úmrtnost oproti porodnosti citlivější na všechny události, které se odehrávaly v českých zemích. Od roku 1814 do konce 20. let 19. století úmrtnost podstatně poklesla následkem nového hospodářského oživení a očkovaním proti neštovicím, které mělo příznivý vliv na úmrtnost dětí. Od 30. let až do 90. let 19. století byla úmrtnost poměrně vyrovnaná a značně vysoká. Pohybovala se mezi 28–30 ‰. Úmrtnost nárazově zvyšovaly epidemie tyfu, cholery, válečné události, hospodářské krize, neúrody a špatná výživa. Mimo výkyvy způsobené mortalitními krizemi na úmrtnost působily stabilní příčiny. Mezi tyto stabilní příčiny úmrtnosti patřila vysoká kojenecká a dětská úmrtnost, která tvořila přes polovinu všech úmrtí a vysoká úmrtnost dospělých na tuberkulózu (Kárníková, 1965). Tuberkulóza byla charakteristickou nemocí 19. století. V tomto období bylo lékařství proti tuberkulóze bezmocné. Postihovala všechny, ale více tuberkulóza napadla sociálně slabší. Také se spíše vyskytovala v průmyslových oblastech s hustějším osídlením (Fialová, 1996).

Vysoká kojenecká a dětská úmrtnost přetrvávala v českých zemích po celé 19. století. Kojenecká úmrtnost se pohybovala téměř po celé období ve výši 200–250 ‰ a její výše byla závislá na městském a venkovském prostředí a sociální vrstvě. Vyšší kojenecká úmrtnost byla ve městech a průmyslových oblastech, kde byla způsobena vyšší úrovní zaměstnanosti žen. I v oblastech intenzivního zemědělství, kde matky neměly moc času na děti, byla kojenecká úmrtnost vysoká. Úmrtí kojenců a dětí byly často způsobené nevhodnými a nehygienicky připravenými náhražkami mateřského mléka. Úmrtnost dětí ovlivňovaly také dětské nemoci, jako jsou neštovice, černý kašel, spála a spalničky, záškrť aj. (Fialová, 1996).

Do 90. let 19. století se úroveň úmrtnosti příliš neměnila. Trvale úroveň úmrtnosti klesla pod 28 ‰ v roce 1891 a po roce 1893 započal její soustavný pokles. Zlepšení úmrtnostních poměrů bylo v důsledku zlepšení veřejného zdravotnictví, výstavbou kanalizací a vodních sítí a zlepšení hygieny obyvatel. Docházelo tedy k poklesu úmrtnosti na infekční choroby. Také došlo

ke zlepšení lékařské vědy a péče. Začalo se dařit v boji proti dětským nemocem, proto také významně poklesla dětská úmrtnost dětí do 5 let. Kojenecká úmrtnost začala klesat od poloviny 90. let 19. století, ale podstatně pomaleji (Kárníková, 1965). Pomocí očkování téměř vymizely neštovice, podařilo se odstranit spálu a omezit výskyt černého kašle a záškrtu. Zefektivnění zemědělství znamenalo, že zemědělská produkce byla schopna uživit na konci 19. století dvojnásobný počet obyvatel. Stravy bylo více a byla pestřejší (Fialová, 1996).

Fialová (1996) udává, že až do konce 19. století byla nejvyšší pravděpodobnost úmrtí hned po narození a poté se snižovala k nejnižším hodnotám ve věku 10–15 let a následně rychleji rostla. I přesto, že se délka života dospělých osob během celého 19. století prodlužovala, zásadní vliv na prodloužení střední délky života při narození mělo až snižování kojenecké a dětské úmrtnosti na konci 19. století. Na konci 18. století se obyvatelé českých zemí dožívaly průměrně 25 až 28 let, v polovině 19. století stoupla střední délka života při narození na více než 30 let a na počátku 20. století to bylo již 40 let (Fialová, 1996).

Horská (1996) zmiňuje, že úmrtnost byla značně diferenciována také podle pohlaví. Až do počátku 20. století převažovala nadúmrtnost žen. Ženy umíraly ve věku nejvyšší plodnosti v souvislosti s častým těhotenstvím a porody. Vyšší úmrtnost žen byla i v pubertálním věku spojená s přetěžováním v práci.

5.4.5. Sňatečnost a rozvodovost

Protože manželská plodnost byla po celé 19. století trvale rozhodující pro plodnost celkovou, je potřeba zhodnotit to, co předchází narození dětí v manželství, tedy sňatek. Pokud došlo k poklesu sňatečnosti, docházelo i k poklesu plodnosti a naopak. Fialová (1996) uvádí, že během celého 19. století sňatečnost dosahovala přibližně 8 sňatků na tisíc obyvatel.

Hranice zletilosti 24 let vstoupila v platnost na základě vzniku občanského zákoníku v roce 1811. Snoubenci mladších 24 let tak potřebovali souhlas ke sňatku od svých rodičů nebo zákonných zástupců. Sňatečnost však ovlivňovalo spoustou jiných faktorů. Vliv na sňatečnost mělo udělování povolení ke sňatku od vrchnosti, které i přes zrušení roku 1781 vyžadovali faráři do revoluce v roce 1848. Následně právo udělovat povolení k sňatku připadlo obecní samosprávě a později okresnímu úřadu. Po roce 1868 bylo povolení k udělování sňatku na území českých zemí konečně zrušeno. Sňatečnost po celé 19. století také ovlivňovaly náboženské předpisy. Od roku 1868 byly povoleny i sňatky občanské. V roce 1848 zaniklo omezování sňatků v židovské komunitě a židé a křesťané byli zrovnoprávněni. Sňatečnost omezovala i vojenská služba a později branná povinnost apod. (Fialová, 1996).

„Ve vývoji sňatečnosti v 19. století, tj. na možnosti založit novou rodinu, se však odrážel především vývoj ekonomický a sociální“ (Fialová, 1996, str. 161). V návaznosti na zhoršení okolních podmínek se sňatky odkládaly a sňatečnost klesala, naopak s příznivými ekonomickým vývojem a jinými příznivými vlivy sňatečnost stoupala.

Pro větší přehlednost zmíníme, že během 18. století se dívky vdávaly nejvíce mezi 20 až 25 lety a muži se ženili v průměru o 4 až 5 let později. Věk snoubenců při prvním sňatku se během 19. století spíše zvyšoval. Mezi 20. a 50. lety 19. století se zvýšil tento věk v průměru o 2–3 roky a maximum sňatků se uskutečňovalo ve věkové kategorii 25–29 let. Maximální průměrný sňatkový věk byl zaznamenán v roce 1857 a činil 32,4 let u mužů a 27,5 let u žen.

S tímto nárůstem souvisel i pokles úrovně plodnosti a zvýšení podílu mimomanželských dětí. Po roce 1868, jak již bylo zmíněno, bylo zrušeno udělování povolení k sňatku a následkem toho se sňatečnost mírně zvýšila a na stejné úrovni se udržela až do první světové války. Od 60. let 19. století se průměrný sňatkový věk mírně snížil na 30 let u mužů a 26 let u žen. Snížil se i průměrný věk při prvním sňatku, který byl na konci 19. století 28 let u mužů a 25 let u žen (Fialová, 1996). Podle Horské (1996) se zvyšoval věk při prvním sňatku také následkem prodlužování naděje dožití.

Opakované sňatky byly během 19. století stále velmi časté i přesto, že se podíl opakovaných sňatků snižoval následkem prodlužování života. Na všech uzavřených sňatcích se druhé sňatky podílely pětinou až čtvrtinou. Opakovaně se častěji ženili muži, než vdávaly ženy. V populaci byl poměrně vysoký podíl vdov ve středním věku, které již neměly příležitost k dalšímu sňatku a často se ocitaly na společenském dně (Fialová, 1996).

Sňatkový věk a úroveň sňatečnosti byla rozdílná v jednotlivých oblastech českých zemí a mezi městským a venkovským prostředím. Ve větších městech byl vyšší sňatkový věk, nižší míra sňatečnosti a vyšší podíl trvale svobodných. Ve venkovském prostředí tomu bylo naopak. Trvale svobodných zůstávalo v druhé polovině 19. století desetina žen a dvanáctina mužů (Fialová, 1996).

Rozvody během 19. století nebyly příliš časté a byly spíše výjimkou. Rozvod byl dvoustupňový, rozvod od stolu a lože nebo rozluka, která tehdy znamenala dnešní rozvod. Jen rozloučení manželé mohli znovu uzavřít nový sňatek. Rozvod ani rozluka nebyly v zásadě umožněny katolíkům. To, že v českých zemích žili převážně katolíci, se odrazilo i na velmi nízké míře rozvodovosti (Fialová, 1996).

5.4.6. Migrace

Korčák (1929) uvádí, že stěhování je podmíněno relativním přelidněním. Nastává v momentě, kdy dané místo již nadále neposkytuje svým obyvatelům dostatek pracovních příležitostí, výdělků a určité životní úrovně.

Počet obyvatel českých zemí se během 19. století velmi zvyšoval a přirozený přírůstek byl tak významný, že zde nebyl dostatek pracovních příležitostí pro všechny. Již v první polovině 19. století započalo velké vystěhovalectví a české země se staly zemí emigrační (Kárníková, 1965). V první polovině 19. století snižovala emigrace přirozený přírůstek o pětinu a v druhé polovině přibližně o třetinu (Fialová, 1996).

V první polovině sledovaného století byl směr emigrace především do Vídně, kam odcházeli učedníci, tovaryši a vesnická děvčata. Ve druhé polovině 19. století emigrace začala nabírat na síle. Hlavním cílem emigrantů zůstávala Vídeň a její okolí, kam míra vystěhovalectví vrcholila v 80. letech a neslábla až do první světové války. Od druhé poloviny 19. století také započalo vystěhovalectví i mimo rakouskou monarchii, především do západní Evropy a Severní Ameriky. Největší míra emigrace do zahraničí nastala v 80. let 19. století v důsledku hospodářských krizí. V 90. letech výrazně zesílilo vystěhovalectví do Německa, především do průmyslových oblastí (Kárníková, 1965).

Největší emigrační vlny probíhaly ze zemědělských oblastí dnešního Plzeňského, Jihočeského a Pardubického kraje. Obecně převažovala emigrace zemědělského obyvatelstva a od 70. let 19. století se začali ve větší míře stěhovat i dělníci a řemeslníci (Kárníková, 1965).

Výrazná byla i migrace uvnitř českých zemí. Obrovské přesuny obyvatelstva směřovaly ze zemědělských oblastí do oblastí průmyslových. Lidé se ve větší míře stěhovali z venkova do měst. Venkov a zemědělství mělo omezené možnosti obživy, kdežto město a průmysl poskytovalo možnosti téměř neomezené. Narůstající vystěhovalectví od druhé poloviny sledovaného století bylo způsobené odstraněním předpisů bránící volnému pohybu obyvatelstva. Lidem se tak dostala svobodná možnost cestovat za lepšími podmínkami uvnitř českých zemí (Korčák, 1929).

Podle Korčáka (1929) má vnitřní stěhování za následek hromadění obyvatelstva v jedněch oblastech a vyliďňování oblastí druhých. Rozdíly v populačním vývoji a demografických charakteristikách mezi jednotlivými oblastmi českých zemí jsou popsány v následující kapitole.

5.4.7. Rozdíly v populačním vývoji jednotlivých oblastí českých zemí

Historicky vznikaly uvnitř českých zemí rozdíly v přirozené měně dané vývojem jednotlivých oblastí. Tyto rozdíly vznikaly jiným stupněm výrobního a sociálního rozvoje. Od počátku 19. století, především díky průmyslové revoluci, se rozdíly mezi oblastmi začaly měnit a stávat se složitějšími (Kárníková, 1965).

Textilní oblasti jako první pocítily velké sociální změny, které s sebou přinesla průmyslová revoluce. Ty oblasti, které přešly na strojovou velkovýrobu, prosperovaly a ty, které ne, se proměnily v oblasti s největší bídou (Kárníková, 1965). V první polovině 19. století byly proto největší přirozené přírůstky v rozvíjejících se průmyslových oblastech textilní velkovýroby. Především na severu Čech a ve větších městech. Počet obyvatel rostl také rychleji na Kladensku a Ostravsku v oblastech vznikajícího těžkého průmyslu. Populačně stagnovat začaly průmyslové textilní oblasti malovýroby plátenické v Krkonoších, Orlických horách, Jeseníkách a krajkářská oblast v Krušnohoří. Zde byla stagnace způsobena především vyšší úmrtností (Chropovský, 1982). Všechny zemědělské oblasti vykazovaly až do 40. let 19. století stejný nárůst počtu obyvatel. To znamená, že nebyly rozdíly v přirozeném přírůstku mezi úrodnými a neúrodnými zemědělskými kraji (Kárníková, 1965).

Od poloviny 19. století nastal nejprudší populační růst v oblastech nových průmyslových center, které značně předstihly i textilní oblasti velkovýroby. Dál populačně stagnovaly oblasti s textilní manufakturou. Velké změny nastaly v zemědělských oblastech. Po roce 1848 nastal rychlý ekonomický vzestup a větší produkce v krajích úrodnějších s kapitalistickým zemědělstvím a potravinářstvím. Úrodné kraje měly výrazný populační růst a zvyšující hustotu zalidnění především v Polábí, moravských úvalech a Českomoravské vrchovině. Výrazná stagnace až depopulace postihla neúrodné zemědělské kraje, které se nacházely v jižní polovině Čech, jihozápadě a východě Moravě (Kárníková, 1965).

Příznivější vývoj počtu obyvatel v nových průmyslových centrech a v úrodných zemědělských oblastech byl způsoben vysokou neomezenou plodností a průměrnou úmrtností. Nové průmyslové oblasti (Kladensko, Teplicko, Mostecko, Plzeňsko a Ostravsko, Praha a Brno)

měly vysokou úroveň sňatečnosti a plodnosti především kvůli specifickému věkovému složení těchto oblastí. Žili zde hlavně mladí lidé, kteří se přistěhovali za prací a byli v nejlodnější věku (Kárníková, 1965).

V úrodných i neúrodných zemědělských oblastech byla vysoká neregulovaná plodnost, vyšší úroveň sňatečnosti a průměrná úmrtnost. O něco nižší byla v těchto oblastech kojenecká úmrtnost díky tomu, že se matky mohly o své děti alespoň částečně postarat. Neúrodné kraje populačně stagnovaly kvůli vysoké míře vystěhovalectví, která velmi snižovala vysoký přirozený přírůstek (Kárníková, 1965).

Velmi nízký populační přírůstek byl ve starých textilních oblastech především při severozápadní hranici Čech, v Jeseníkách a západním Slezsku. Staré textilní oblasti se vyznačovaly v tomto období nízkou plodností, která byla způsobena bídou a vysokou zaměstnaností žen. Kvůli vyšší zaměstnanosti žen zde byla nízká sňatečnost a vyšší podíl nemanželských dětí. Ekonomická stagnace zde působila velmi negativně a měla za následek i vysokou úmrtnost. Vysoká úmrtnost zde byla především kojenecká a dětská kvůli velké zaměstnanosti matek. Tyto oblasti byly také zasaženy větší mírou emigrace (Kárníková, 1965).

5.5. Specifikace jižních Čech

Protože je tato diplomová práce zaměřena na jižní Čechy, je vhodné zmínit specifikaci populačního, ekonomického a sociálního vývoje v 19. století v této oblasti. Jižní Čechy patřily k zemědělským oblastem bez výrazné průmyslové výroby. Protože jižní Čechy neměly vhodné podmínky pro industrializaci a s tou spojené další proměny hospodářství a společnosti, staly se chudou, zaostávající a depopulační oblastí. Také sociální struktura ze zmíněných důvodů zůstávala poměrně stálá. Korčák (1929, str. 11) nazval jižní Čechy třetí zemí koruny České nebo také izolovaným světem, který je tu sám pro sebe jako zmenšené Čechy.

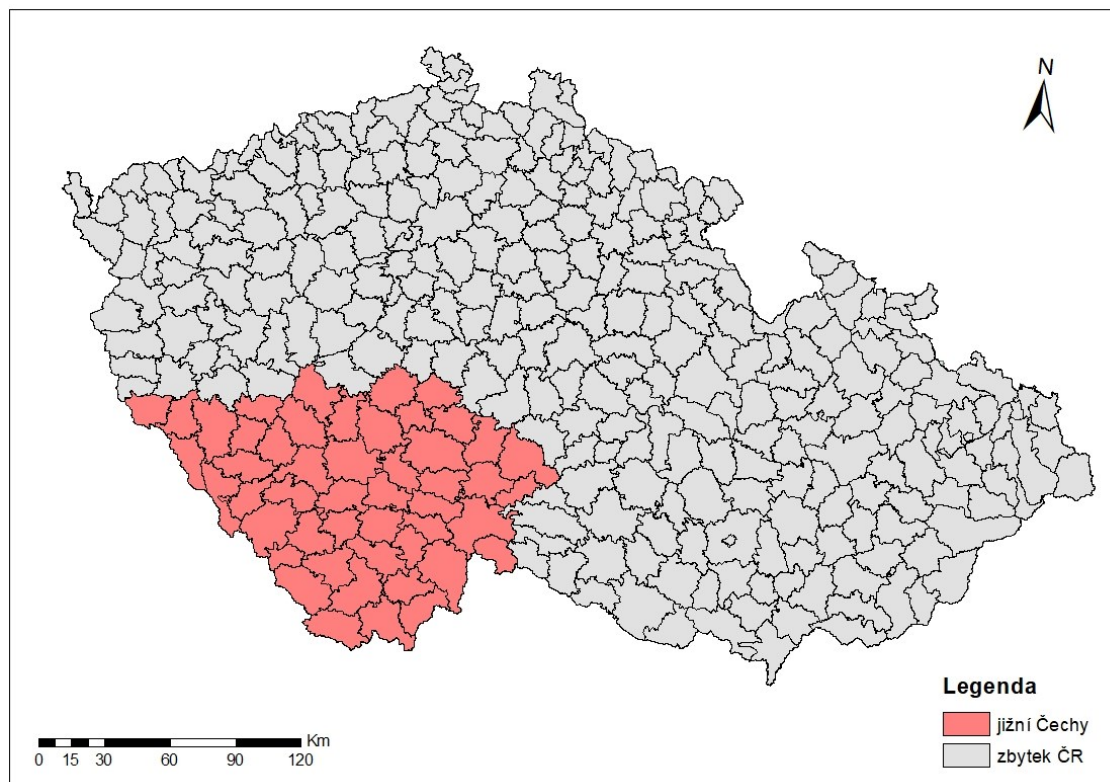
Nejprve je důležité vymezit oblast jižních Čech. Protože zde budou zmíněna data populačního vývoje jižních Čech od Korčáka (1929) je použito i autorovo vymezení. Korčák (1929) vymezuje jižní Čechy jako oblast na jihu od pomyslné čáry spojující Domažlice-Příbram-Humpolec. Protože se během 19. století administrativní členění měnilo, využíval autor do poloviny 19. století území čtyř krajů: budějovického, klatovského, prácheňského a táborského. Následně využívá 49 soudních okresů (obr. 1) a 19 politických okresů (v případě dat, která nejsou za soudní okresy, ale jen politické okresy, je přidán i soudní okres Přeštický).

Korčák (1929) uvádí, že uspořádání života na zemi je dáno výchozími přírodními podmínkami, především polohou a kvalitou povrchu. Jižní Čechy mají povrch kopcovitým, podloží žulové nebo rulové a půda je jen střední nebo špatné jakosti. Také podnebí je zde vlhké a studené. Dalším důležitým aspektem pro vývoj osídlení je dobrá dostupnost k oblastem hlavního osídlení a jižní Čechy byly po dlouhou dobu izolované. Proto jižní Čechy měly již na počátku 19. století nejnižší hustotu zalidnění v rámci Čech. Zmíněné výchozí podmínky byly pro jižní Čechy značně nevýhodné i během 19. století.

Kárníková (1965) uvádí, že v první polovině 19. století se jižní Čechy nejevily jako místo bez hospodářské budoucnosti. Na Šumavě byly velké sklárny a menší textilní oblasti byly v Domažlicích a Kdyni. Dále se v jižních Čechách nacházela významná města jako

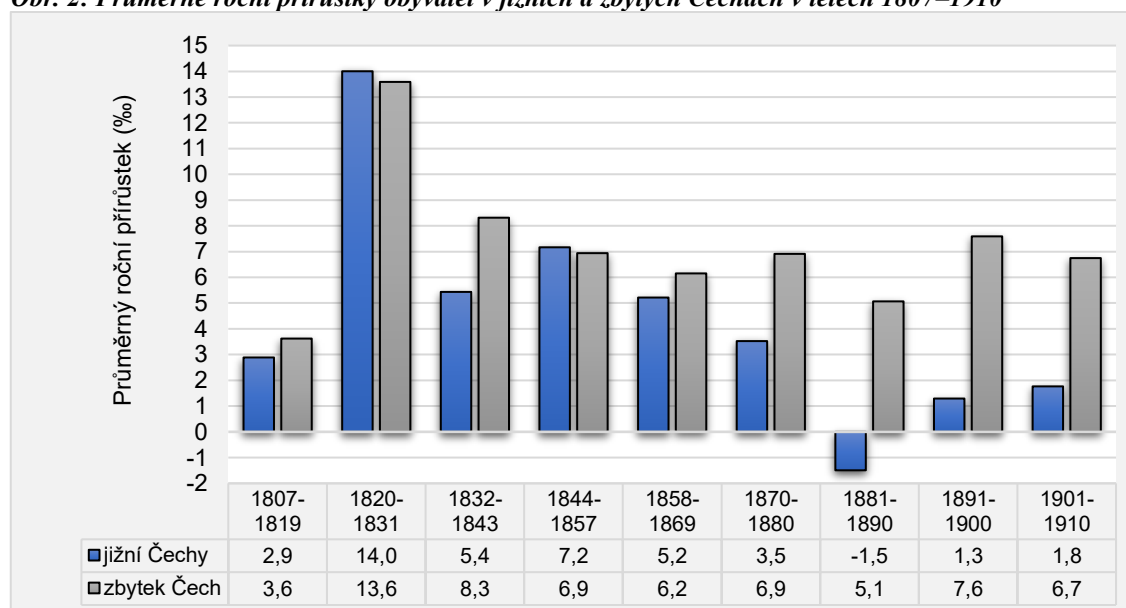
České Budějovice, Tábor, Písek a Klatovy. Významná byla i soukenická města v Českomoravské vrchovině například Jindřichův Hradec, Německý Brod, Humpolec aj. Během první poloviny 19. století se ještě v zemědělství neděly převratné technické změny. Proto také nebyl viditelný rozdíl v populačním a ekonomickém vývoji mezi neúrodnými, kam patřily jižní Čechy, a úrodnými zemědělskými oblastmi. Korčák (1929) uvádí, že v první polovině 19. století není významným rozdílem mezi růstem obyvatelstva v jižních Čechách a zbylém území Čech (obr. 2).

Obr. 1: Vymezení jižních Čech na základě soudních okresů dle Korčáka (1929)

Zdroj: Data ArcGIS Hub (2015), vymezení dle Korčáka (1929, str. 12), vlastní zpracování

Obr. 2: Průměrné roční přírůstky obyvatel v jižních a zbylých Čechách v letech 1807–1910

Zdroj: Korčák (1929, str. 19), vlastní zpracování

Situace se však podstatně změnila během druhé poloviny 19. století. V této době se jižní Čechy staly neprůmyslovou a zemědělsky chudou oblastí. Faktorů, které zajistily této oblasti populační a ekonomickou stagnaci, bylo několik. Jižní Čechy neměly dlouhou dobu dostupnou železniční síť. Nebyla zde vhodná surovinová základna, která by umožnila založení klíčových průmyslových odvětví. Místní zemědělství nebylo schopné většího rozvoje. Čím více postupoval ekonomický a populační růst kapitalistických oblastí průmyslu a zemědělství, tím více se prohlubovalo zaostávání jižní části českých zemí. Po dovršení průmyslové revoluce bylo již rozhodnuto o trvalé ekonomické a populační stagnaci této oblasti (Kárníková, 1965).

Od poloviny 19. století začalo v jižních Čechách docházet k výraznému poklesu celkového přírůstku obyvatel a v letech 1881–1890 dokonce došlo k úbytku obyvatel (obr. 2). Přirozený přírůstek obyvatel jižních a zbylých Čech se příliš neodlišoval. Dokonce byl přirozený přírůstek téměř vždy v jižních Čechách vyšší (tab. 3). Do počátku 20. století byl tento vyšší přirozený přírůstek dán mešní úrovní úmrtnosti a stále vysokou neomezovanou plodností. Avšak úroveň plodnosti byla již významněji snižovaná emigrací lidí v reprodukčním věku. Právě emigrace byla v jižních Čechách mnohem vyšší než ve zbylých Čechách (tab. 3) a měla za následek, že celkový přírůstek obyvatel v jižních Čechách byl stagnující až depopulační (Korčák, 1929).

Větší míra vystěhovalectví nejprve postihovala do konce 70. let spíše menší oblasti a určité vrstvy obyvatel. Od 80. let 19. století, především vlivem velké agrární krize, se stalo vystěhovalectví i depopulace masovým jevem jižních Čech (Kárníková, 1965). Mezi lety 1871–1910 ztratily jižní Čechy 5 až 13krát více obyvatel než zbylé Čechy (Korčák, 1929, str. 62).

Tab. 3: Pohyb obyvatel v jižních a zbylých Čechách 1871–1910

Období	Přirozený přírůstek		Úbytek stěhováním	
	JČ	ZČ	JČ	ZČ
1871–1880	11,6	9,6	8,1	1,6
1881–1890	9,0	8,3	10,4	1,7
1891–1900	9,4	9,9	8,2	0,7
1901–1910	10,0	9,4	8,2	1,5

Poznámky: Přirozený přírůstek – na 1000 obyvatel středního stavu, Úbytek stěhováním – roční průměr na 1000 obyvatel středního stavu. JČ – jižní Čechy, ZČ – zbylé Čechy

Zdroj: Korčák (1929, str. 43,61), vlastní zpracování

Depopulaci jižních Čech se říká také „útěk z venkova“. Příčinami k emigraci byla především ekonomická stagnace a následkem toho bída, nedostatek práce a hlad. Z ekonomicky stagnující oblasti odcházeli především dorostenci, děti podruhů a nádeníků a mladší synové a dcery středních a menších rolníků. Tedy lidé v reprodukčním věku (Kárníková, 1965). Podle Korčáka (1929) hraje významnou roli na vylidňování jižních Čech absence větších měst a také průmyslu. Zemědělství totiž dokázalo uživit jen určitý počet osob, ale velkoměsto nebo průmyslová oblast nabízela mnohem větší možnosti obživy.

Vylidňování bylo typické pro jižní Čechy jako pro celek, ale v jednotlivých soudních okresech se situace lišila. Souvislá oblast, která se jako jediná vyznačovala vzrůstajícím obyvatelstvem, byl okres českobudějovický, hlubocký a krumlovský. Naopak největší úbytek obyvatel nastal v oblastech bez větších měst, například v oblasti středního Povltaví (Korčák, 1929).

Střední Povltaví

V oblasti středního Povltaví se nachází zkoumaná lokalita, obec Bernartice. Podle Kárníkové (1965) střední Povltaví leží na území mezi Vltavou na západě, Sázavou na severu a dolní Lužnicí na jihu a na východě je ohraničena Českomoravskou vrchovinou. Ve druhé polovině 19. století byla tato oblast typická nízkou hustotou osídlení, neúrodnou půdou a dopravní izolací, hlavně do center jako byla Praha nebo České Budějovice. Následkem zmíněných nevýhod se střední Povltaví stalo brzy emigrační oblastí. I přes vyšší míru vystěhovalectví počet obyvatel mírně stoupal nebo stagnoval do roku 1869, díky vyššímu přirozenému přírůstku. Od 70. let stagnaci nebo mírný nárůst počtu obyvatel vystřídal přímý úbytek obyvatelstva v řadě obvodů (mj. i Milevsku, kam spadaly Bernartice). Tento úbytek obyvatelstva nastal v oblasti středního Povltaví jako první a také v největší míře v celých jižních Čechách a tato oblast se stala hlavním depopulačním územím jižní Čech (Kárníková, 1965). To potvrzuje i Korčák (1929), který považuje oblast středního Povltaví jako oblast postiženou nejvýraznější depopulací. Vylidňování této oblasti významně souviselo s absencí měst. Městečka zde dosahovala sotva 3000 obyvatel. Mezi lety 1880–1921 zde v osadách s méně než 2000 obyvateli žilo 93 % obyvatelstva.

Nutno podotknout, že Bernartice v druhé polovině 19. století náležely do soudního okresu bechyňského a politického okresu milevského. Politický okres milevský byl tvořen soudním okresem milevským a bechyňským a Bernartice ležely při hranici těchto soudních okresů. Když se podíváme na tabulku 4, zjistíme, že v bechyňském okrese byl výrazně menší úbytek obyvatel než v okrese milevském, ale pořád vyšší než v celých jižních Čechách. Tabulka 5 vyobrazuje přirozený přírůstek obyvatel a úbytek obyvatel stěhováním v politickém okrese milevském. Zde můžeme sledovat především převahu úbytku obyvatel stěhováním nad přirozeným přírůstkem obyvatel ve všech obdobích.

Tab. 4: Úbytek obyvatel na vybraném území 1881–1921

Území	%
soudní okres Bechyně	-1,7
soudní okres Milevsko	-8,8
jižní Čechy celkem	-0,4

Poznámky: Údaje jsou uvedeny v %.

Zdroj: Korčák (1929, str. 23), vlastní zpracování

Tab. 5: Pohyb obyvatel v milevském politickém okrese 1871–1910

Období	PP	PS
1871–1880	13,4	-
1881–1890	9,3	10,9
1891–1900	8,7	11,1
1901–1910	8,8	9,3

Poznámky: PP – přirozený přírůstek v ročním průměru na 1000 obyvatel středního stavu

PS – procentuální úbytek obyvatel stěhováním

Zdroj: Korčák (1929, str. 45,63), vlastní zpracování

Kapitola 6

Charakteristika obce Bernartice

Bernartice je obec ležící v jižních Čechách v okrese Písek. Obec se nachází na státní silnici první třídy vedoucí z Písku do Tábora, kterou křížuje okresní silnice z Bechyně a Týna nad Vltavou do Milevska. Bernartice nalezneme přibližně 10 kilometrů jižně od Milevska, 10 kilometrů severozápadně od Bechyně, 19 kilometrů východně od Písku a 22 kilometrů západně od Tábora² (obr. 3). Obec leží v mírně zvlněné Středočeské pahorkatině ve výšce 469 metrů nad mořem a je chráněná vyšším terénem v okolí, který má o 100 až 200 metrů nad moře více. Bernarticemi protéká Bilinský potok a jsou zde čtyři rybníky Pilný, Zámecký, Koloměř a Šesták. Podnebí je zde mírné a o něco příznivější než v blízkém okolí. Vzhledem k výhodné poloze byly Bernartice atraktivní lokalitou pro příchodí obyvatele a jsou zde stopy již po pravěkém osídlení. I proto mají Bernartice dlouhou a zajímavou historii (Jiráček, 2010). Bernartice dnes můžeme zařadit do oblasti typicky zemědělské, s minimálním výskytem průmyslu, s nižší hustotou zalidnění (Chromý, 2003). Obec Bernartice dnes tvoří tyto části: Bernartice, Bilinka, Bojenice, Jestřebice, Kolišov, Ráb, Rakov, Srlín, Svatkovice a Zběšice. Bernartice mají status městyse a k 1. 1. 2020 zde žilo dohromady za všechny části obce 1312 obyvatel (ČSÚ, 2020). V diplomové práci jsou všechna data a výsledky v praktické části zpracovány jen za samotnou obec Bernartice.

Obr. 3: Poloha Bernartic

Zdroj: mapový portál mapy.cz (2021)

² Vzdálenosti od Bernartic jsou získány z mapového portálu Mapy.cz pomocí přímé vzdálenosti.

6.1. Historie Bernartic do 19. století

První písemná zmínka o Bernarticích je datována k roku 1251. Přesná doba založení obce Bernartice ani původ jména však není doteď zcela objasněno a nejspíš již nikdy nebude. Mikolášek (2001) se domnívá, že osada Bernartice s největší pravděpodobností stála již mnohem dříve. Jeho teorií je, že Bernartice byly nově založeny nebo byly přejmenovány z názvu Pozřetín kolonizátory z Přimdy.

V Pamětní knize Bernartic u Tábora (SOkA, IIB/1-1) je psáno „Bernartice patří k nejstarším staročeským osadám, které původně ani jméno neměly a později byly pojmenovány po rodu, který dědinu založil.“ V Bernarticích se vyskytuje mnoho důkazů o dávném osídlení, například půda byla v již minulosti obhospodařována, zbavena kamenů, močálů, výmolů a jsou zde pozůstatky mohyl a dvou křížů, které jsou nejspíše pohanského původu. Hlavním důvodem pro historické osídlení obce je především zdejší mírné podnebí, které je teplejší a úrodnější než v ostatních vsích na Táborsku. Přesto písemný záznam o založení Bernartic není dochován (SOkA, IIB/1-1).

Prvním známým majitelem Bernartic byl Vítkovec Bernart z Bernartic, který se připomíná od roku 1293 do roku 1318 (Mikolášek, 2001). Tedy o více než 40 let později, než je první písemná zmínka o Bernarticích. Od roku 1347 se jako majitel Bernartic uvádí Bušek z Bernartic a v jeho rodě zůstávají po další dvě generace. Nejprve zdědil Bernartice Buškův syn Dobeš a následně Dobešovi synové Bušek a Jindřich, kteří zchudli a Bernartice prodali. V roce 1399 koupil Bernartice Kunrát z Chvojna a po něm přebírají městečko jeho synové Jan, Buzek a Petr. Dalším majitelem Bernartic se stal Mikuláš Krchlebec, který se připomíná ve 30. letech 15. století. Krchlebec vlastnil však jen tvrz, polovinu městečka a dvora, druhá polovina Bernartic náležela Podolcům z Podolí. V roce 1450 prodaly dcery Krchlebcovy majetek Bernartic Rýnartu z Dubu na Dobronicích. Dalším pánem Bernartic se stal Burjan z Lažan, který odkoupil Bernartice roku 1477 a již dříve koupil druhou polovinu městečka od Podolců. Burjan Bernartice znovu sjednotil a v jeho rodě zůstaly až do roku 1604. Polovina bernartického zboží se dostala v roce 1604 do veřejné dražby a byla prodána Anně Puchfelderové roz. Zellingerové z Hemersdorfu. Anna již v roce 1606 Bernartice prodala koleji Tovaryšstva Ježíšova u sv. Klimenta v Praze a řád jezuitů se stal se majitelem Bernartic na 167 let. V roce 1623 jezuité dokupují i zbytek Bernartic od potomků Burjana z Lažan a městečko se tak dostalo opět pod jednu správu (SOkA, IIB/1-1).

Jezuitům se v Bernarticích dařilo a postupně rozšiřovali svůj majetek. V roce 1654 připadalo k statku bernartickému městečko Bernartice a šest vesnic Borovany, Rakov, Podolí, Podolsko, Bojenice a Kolišov (SOkA, IIB/1-1). Téměř totéž nám potvrzuje i „Soupis poddaných podle víry z roku 1651“ (Kokošková a kol., 2017), kde jsou vypsány lokality náležící ke statku Bernartickému v roce 1651 dvůr bernartický, borovanský, podolský, bojenický, mlýn bernartický, borovanský, podolský, ovčín bernartický, městečko Bernartice, ves Borovany, ves Rakov, ves Podolsko, ves Bojenice. Na Bernartickém statku žilo v roce 1651 celkem 316 obyvatel. Jen v lokalitách zahrnující území Bernartic bylo 36 domácností a žilo zde 164 obyvatel, což byla polovina obyvatel statku Bernartic. V městečku Bernartice žili v roce 1651 převážně chalupníci, gruntovníci a jen pět řemeslníků konkrétně bednář, hrnčír, krejčí, švec a sládek (Kokošková a kol., 2017). V soupisu poddaných podle víry je sepsána i rodina kantora Martina Heršovského, který je první známý bernartický učitel (Mikolášek, 2001, str. 12).

Během 18. století jsou v kronice Bernartic popsány četné požáry, výrazné úhyny dobytka, nepřízně počasí, neúrody, epidemie moru, cholery a jiných nemocí. Velmi těžkým obdobím byly pro obyvatele Bernartic 70. léta 18. století, kdy došlo k nejvýraznějšímu úbytku obyvatel a mnoho domů zůstalo prázdných (SOkA, IIB/1-1).

Během 18. století Bernartice získaly od panovníků i několik privilegií, konkrétněji privilegium solného obchodu a dvě tržní výsady. Také se zde rozšiřovala řemesla. V polovině 18. století v Bernarticích žily kromě rodin zemědělců i rodiny s více než 40 řemeslníky. V roce 1773 byl zrušen jezuitský řád a bernartický statek přešel do vlastnictví státu. Na konci 18. století bylo v Bernarticích 93 domů povinných robotou (Mikolášek, 2001).

6.2. Historie Bernartic v 19. století

Během 19. století, především v jeho druhé polovině, se začaly Bernartice rozvíjet. Změny souvisely s probíhající industrializací českých zemí, rozvojem dopravy, komunikace a zemědělství a s tím spojené kvalitativní změny v životě obyvatelstva. V Bernarticích se rozvíjela především občanská vybavenost, rozšiřovala se vzdělanost i kultura obyvatel a také se rozšiřovaly možnosti ve způsobu obživy.

V jižních Čechách v druhé polovině 19. století se začala budovat dopravní síť. Započala i výstavba silnic, které vedly přes Bernartice konkrétně silnice od Tábora k Písku v roce 1837, od Bechyně k Milevsku v roce 1851 a silnice k Týnu nad Vltavou v roce 1858. Také se začaly stavět železniční tratě a v roce 1870 se začalo jezdit po dráze z Prahy do Vídně přes Písek. V roce 1889 byla zavedena železniční doprava z Tábora do Ražic a vlak jezdil 3x denně k nádraží Veselíčko-Branice (cca 4,5 km od Bernartic). Zřizovaly se vodní stoky a studny. V roce 1875 byl jmenován pro Bernartice obvodní lékař. To jistě mělo za následek zlepšení zdravotního stavu a hygieny obyvatel. Dalším zlepšením občanské vybavenosti je i zavedení večerního osvětlení ulic pomocí petrolejových lamp a zavádění nočních hlídek (SOkA, IIB/1-1).

Výraznou proměnou prošlo bernartické školství. Otevřeny byly postupně čtyři nové školní třídy, konkrétně v roce 1858, 1865, 1875 a 1884. Budova školy se upravovala a přistavovala, protože žáků, kteří do bernartické školy chodili, bylo velké množství. A především se na škole v Bernarticích zkvalitnila výuka. V kronice je psáno „Až v roce 1881 započalo v Bernarticích řádné vyučování, neboť všichni učitelé byli ke svému povolání řádně vyškoleni a s láskou ho vykonávali.“ (SOkA, IIB/1-1). V roce 1902 se v Bernarticích otevřela měšťanská škola a v roce 1911 byl zřízen při měšťanské škole hospodářský kurz (Mikolášek, 2001).

V druhé polovině 19. století byla v Bernartických zřízena četnická stanice, hasičský sbor. Zakládaly se též ve větší míře spolky, například Hospodářský spolek, Čtenářsko-ochotnická jednota Tyl, Spořitelní a záložní spolek aj. V roce 1902 byla otevřena telegrafní stanice. Významné bylo také zavedení elektřiny do Bernartic v roce 1913 (Mikolášek, 2001).

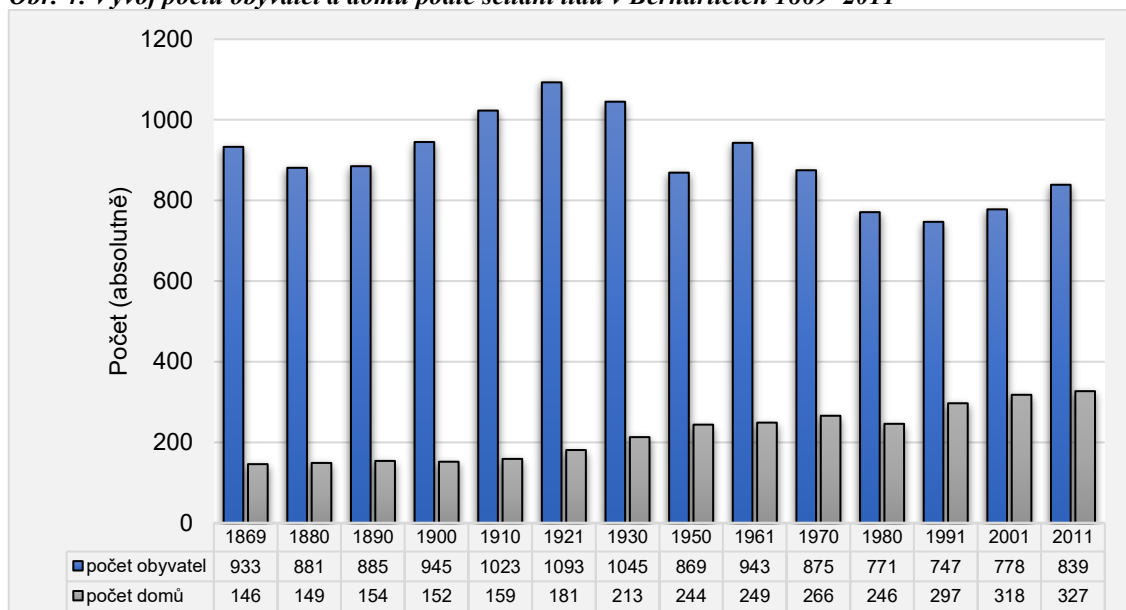
Bernartické obyvatelstvo se živilo převážně polním hospodářstvím a chovem dobytka. Nejvíce se zde pěstovalo žito, pšenice, oves, ječmen a brambory. K výrazným změnám ve způsobu obživy v Bernarticích přispěl soustružnický řemeslník František Knížek. Ten se přestěhoval do Bernartic roku 1860 z Vídně a v Bernarticích si založil výrobu kuřáckých potřeb. Pro zdejší zemědělské obyvatelstvo bylo soustružnické řemeslo dosud neznámé a bylo

zprvu obdivováno i zpochybňováno. Až když obyvatelé viděli, jak dobře se soustružníkovi Knížkovi daří, chtěli se jeho řemeslu také naučit. Soustružnictví se tak stalo druhou nejdůležitější živností v Bernarticích. Největší rozmach výroby špiček do kuřáckých potřeb tzv. špičkarství zažily Bernartice před první světovou válkou (SOkA, IIB/1-1).

6.3. Vývoj počtu obyvatel a domů v Bernarticích

Na obrázku 4 je znázorněn vývoj počtu obyvatel a domů jen za obci Bernartice v jednotlivých sčítáních lidu mezi lety 1869–2011. Na počátku pozorovaného období v roce 1869 žilo v Bernarticích 933 obyvatel. Poté následoval pokles a stagnace obyvatel ve sčítáních v roce 1880 a 1890, který byl nejspíše způsoben velkou agrární krizí v 80. letech a velkým vystěholectvím z neúrodných zemědělských krajů. Od roku 1900 již vidíme nárůst počtu obyvatel, který trval až do roku 1921, kdy lze pozorovat historické maximum v počtu obyvatel Bernartic. Tento nárůst byl patrně způsoben zlepšením hygienických a životních podmínek a především rozmachem soustružnictví v Bernarticích, které poskytovalo více pracovních míst. V roce 1930 nastal v Bernarticích mírný pokles obyvatel a ještě výraznější pokles obyvatel byl patrný ze sčítání lidu po druhé světové válce v roce 1950. Výrazný pokles obyvatel byl následkem druhé světové války, což potvrzuje i Mikolášek (2001, str. 31) „Bilance válečných ztrát je velmi smutná. Z Bernartic zahynulo na popravištích v koncentračních táborech a v boji o městečko 62 občanů, 6 % z tehdejšího počtu obyvatel.“ V roce 1961 nastal mírný nárůst počtu obyvatel, který mohl být částečně způsoben poválečnou kompenzací plodnosti. Od sčítání roku 1961 do sčítání roku 2001 nastal v Bernarticích trvalejší pokles počtu obyvatel. Důvodem pro nepříznivý vývoj obyvatel se stal nástup komunistického režimu, který měl neblahý vliv pro živnostensko-zemědělský charakter Bernartic. Byla zrušena výroba kuřáckých potřeb, zanikla i většina ostatních živnostenských provozoven. Zemědělci byli nuceni vstoupit do zemědělského družstva i se svými pozemky. V Bernarticích tak nastal prudký pokles pracovních příležitostí a tím se zvyšovala emigrace z této obce (Mikolášek, 2001). Ve sčítání v roce 2001 a 2011 počet obyvatel mírně narostl. Důvodem byla nejspíš dobrá občanská vybavenost obce či dobrá dostupnost do okolních větších měst s větším počtem pracovních příležitostí.

Počet domů téměř v celém pozorovaném období rostl. Z počátečních 146 domů vzrostl na 327 v roce 2011. Jediný rok sčítání, kdy došlo k poklesu počtu domů, byl rok 1980.

Obr. 4: Vývoj počtu obyvatel a domů podle sčítání lidu v Bernarticích 1869–2011

Zdroj: Růžková a Škrabal (2006), vlastní zpracování

Kapitola 7

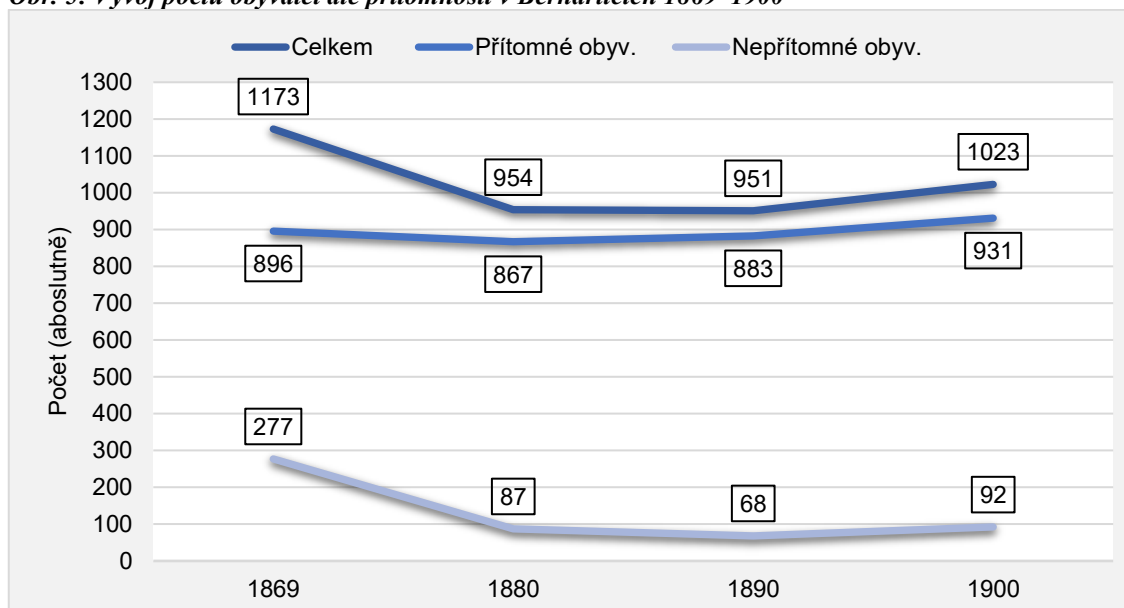
Struktura obyvatel

V následujících kapitolách jsou již využita vlastní zpracovaná data získaná ze sčítacích formulářů obce Bernartice ze sčítání lidu 1869, 1880, 1890 a 1900. Nejprve je v praktické části zhodnocena struktura obyvatel obce z hlediska počtu přítomných a nepřítomných obyvatel. Následně pomocí metod historické demografie je analyzována struktura přítomných obyvatel podle věku, pohlaví a rodinného stavu. Tyto struktury jsou důležité, neboť jsou předpokladem pro vytváření a podoby rodin a domácností.

7.1. Struktura obyvatel dle přítomnosti

Obyvatelstvo bylo v cenzech druhé poloviny 19. století zjišťováno podle přítomnosti na trvale nebo dočasně přítomné a nepřítomné. Do přítomného obyvatelstva bylo v této práci zahrnuto obyvatelstvo trvale přítomné a dočasně nepřítomné. Naopak nepřítomné obyvatelstvo tvořili trvale nepřítomní a dočasně přítomní obyvatelé. Toto rozdělení bylo zvoleno z důvodů, že dočasně přítomné nebo nepřítomné obyvatelstvo bylo velmi specifickou skupinou. Většinou se jednalo o lidi, kteří byli na návštěvách za příbuznými, krátkodobých cestách za obchodem či jinou prací apod. Zdálo se tak vhodnější tyto lidi zařadit spíše do místa trvalého pobytu, kde měli své dané postavení v domácnosti. Navíc těchto osob byl velmi malý počet. V Historickém lexikonu obcí ČR (2006) je počet obyvatel Bernartic tvořen trvale i dočasně přítomnými a proto se počty lehce odlišují od počtu obyvatel využitých v této práci. Největší rozdíl mezi údaji z Historického lexikonu obcí ČR (2006) a daty získanými excerpcí sčítacích archů byl v roce 1869. V tomto roce sčítání nejspíše chybí sčítací formuláře za některé domácnosti.

Pokud se podíváme na obrázek 5, lze pozorovat počet obyvatel podle přítomnosti, nepřítomnosti a celkem v Bernarticích v letech 1869–1900. Počet obyvatel celkem mezi roky 1869 a 1880 výrazně pokles, konkrétně ubylo 219 obyvatel. Tento pokles byl způsoben především výrazným poklesem nepřítomného obyvatelstva, což bylo dáno odlišnou metodikou sčítání v roce 1869. V dalších letech sčítání 1890–1900 počet obyvatel celkem mírně narostl a v roce 1900 bylo sečteno dohromady 1023 přítomných a nepřítomných obyvatel.

Obr. 5: Vývoj počtu obyvatel dle přítomnosti v Bernarticích 1869–1900

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

7.1.1. Nepřítomné obyvatelstvo

Nejvýraznější počet nepřítomných obyvatel 277 (obr. 5) byl v Bernarticích roku 1869, což je dáno zmíněnou odlišnou metodikou v tomto roce sčítání. Proto v roce 1880 následoval výrazný pokles počtu nepřítomných na 87 a v ostatních sledovaných sčítáních lidu se počet nepřítomných obyvatel v Bernarticích pohyboval přibližně od 70 do 90 obyvatel. Nepřítomné obyvatelstvo se v letech 1880–1900 podílelo se 7 % až 9 % na obyvatelstvu celkově sečteném a v roce 1869 byl tento podíl o něco vyšší (24 %).

V jediném roce sčítání 1869 byly mezi nepřítomnými i celé domácnosti, konkrétně bylo sečteno 30 nepřítomných domácností. Nejvíce nepřítomných domácností bylo tvořených manželským párem s dětmi. V ostatních sledovaných sčítáních byli již nepřítomní jen jednotlivci. Téměř ve všech případech tvořili nepřítomné obyvatelstvo synové a dcery přítomných obyvatel, kteří odešli na studia, vyučení nebo vykonávat službu a práci. Tomu také odpovídá věková skladba. Drtivou většinu nepřítomných obyvatel tvořili mladí svobodní lidé ve věku 15 až 24 let. Typické bylo, že chlapci odcházeli do světa za službou či vyučením častěji a dříve než dívky. V Bernarticích lze také tento trend pozorovat a nepřítomných mužů bylo více než žen. Výjimkou byl rok sčítání 1890, kdy mírně převažovaly nepřítomné ženy nad muži. Avšak je potřeba brát v potaz, že údaje o nepřítomných osobách můžou být nepřesné.

Vídeň a okolí byla po celé 19. století nejvýznamnějším emigračním směrem obyvatel českých zemí. Také v Bernarticích se nepřítomné obyvatelstvo nejčastěji uvádělo, ve všech sledovaných sčítáních, že pobývá ve Vídni. Dále se nepřítomné obyvatelstvo Bernartic často vyskytovalo v jiných obcích jižních Čech, především ve větších městech jako byl Písek a České Budějovice. V menší míře se nepřítomné osoby uváděly v Praze a ve zbytku Čech. Další častou odpovědí na místo pobytu nepřítomných osob bylo „neví se“, „ve světě“, „na vandru“ apod. Zjišťování nepřítomného obyvatelstva bylo v cenzech podřadné, proto byly informace často neúplné či nepřesné. Je tedy zapotřebí brát informace o nepřítomném obyvatelstvu spíše jako doplňkové.

7.1.2. Přítomné obyvatelstvo

Následující kapitoly budou zaměřené již na přítomné obyvatelstvo a jeho podrobnější strukturu. Počet přítomných obyvatel v Bernarticích mezi roky 1869–1900 vzrostl o 35 obyvatel. Obyvatelstvo Bernartic tak během sledovaného období stagnovalo. Oproti vysokému celkovému přírůstku obyvatel českých zemí během druhé poloviny 19. století byl však přírůstek v Bernarticích velmi malý. I Bernartice tedy postihl fenomén vylidňování jižních Čech a vyšší přirozený přírůstek byl snižován vyšší emigrací z neúrodných krajů za lepším životem.

Jak již bylo výše zmíněno, Bernartice patřily do oblasti v jižních Čechách nejvíce zasažené depopulací. Milevský politický okres, kam Bernartice náležely, byl zasažen vylidňováním jako první a s největší mírou v rámci jižních Čech. Úbytek obyvatel v milevském okrese započal v 70. letech 19. století. V rámci této oblasti se však Bernartice řadily k oblastem s příznivějším vývojem počtu obyvatel. Bernartice nepostihl žádný dramatický úbytek obyvatel jako jiné obce Milevska. Přítomné obyvatelstvo v Bernarticích ubylo jen mezi rokem 1869 a 1880 o 29 obyvatel (obr. 5). Mezi roky 1880 a 1890 obyvatelstvo Bernartic narostlo o 16 obyvatel na 883 přítomných obyvatel. Mírný nárůst počtu obyvatel pokračoval i mezi rokem 1800 a 1900, kdy přibýlo v obci 48 obyvatel a v Bernarticích tak v roce 1900 žilo 931 přítomných obyvatel.

Populační vývoj Bernartic byl příznivější nejspíše především díky tomu, že byly jedinou větší obcí v okolí. V milevském politickém okrese se v druhé polovině 19. století téměř nenacházely obce s větším počtem obyvatel. Mezi největší obce patřilo Milevsko (cca 3000 obyvatel), dále Bechyně (cca 2000 obyvatel), Sepekov (cca 1000 obyvatel) a Bernartice (cca 900 obyvatel), všechny ostatní obce měly výrazně nižší počty obyvatel³. Bernartice měly také strategickou polohu mezi Pískem, Tábořem, Milevskem a Bechyní. Příznivější vývoj počtu obyvatel v Bernarticích byl také nejspíše způsoben lepšími podmínkami pro zemědělství a také proto, že zde byla rozšířená obživa obyvatel nejen v zemědělství.

Tento „příznivější“ vývoj počtu obyvatel v Bernarticích lze zmínit jen v porovnání s výraznými úbytky obyvatel v jižních Čechách, především milevském politického okresu. V porovnání s populačním vývojem českých zemí jako celku byla situace vývoje počtu obyvatel v Bernarticích spíše méně šťastná.

7.2. Struktura obyvatel dle věku a pohlaví

Fialová (1996) uvádí, že poměr mezi muži a ženami byl během 19. století značně nerovnoměrný v závislosti na věku. Obecně převažovaly ženy nad muži, především z důvodu verbování mužů do armády a vyšší emigrací mužů. V Bernarticích téměř v celém sledovaném období také převažovaly ženy nad muži, jak můžeme vidět v tabulce 6. Rozdílný podíl mužů a žen v populaci Bernartic se ve sledovaném období snižoval a v roce 1900 se poměr mezi muži a ženami vyrovnal. To samé nám potvrzuje i úhrnný index maskulinity (tab. 7), který v Bernarticích během období 1869–1900 vzrostl z hodnoty 79,6 na 99,4.

³ Informace byly získány z Historického lexikonu obcí ČR (2006) za roky sčítání 1869-1900 za obce milevského politického okresu.

Tab. 6: Struktura obyvatel podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Pohlaví	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Ženy	499	55,7	465	53,6	452	51,2	467	50,2
Muži	397	44,3	402	46,4	431	48,8	464	49,8
Celkem	896	100,0	864	100,	883	100,0	931	100,0

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Poměr mezi pohlavím se lišil především v závislosti na věku. Při narození byla typická vyšší maskulinita a poměr mezi pohlavím se vyrovnával až před dospělostí. Během druhé poloviny 19. století se zvyšovala feminita ve středním věku, díky zlepšujícím se úmrtnostním poměrům především u žen. Vyššího věku se však dožívali spíše muži než ženy (Fialová, 1996).

Proto lze v tabulce 7 pozorovat také index maskulinity v jednotlivých věkových kategoriích. Ve věkové kategorii předreprodukční (0–14 let) byl typický vyšší index maskulinity, ukazující na převahu chlapců nad dívkami, téměř ve všech sledovaných sčítání. Výjimkou byl rok 1869, kdy bylo v Bernarticích jen 74 chlapců na 100 dívek. V reprodukční věkové kategorii, zahrnující osoby ve věku 15–49 let, výrazně převažovaly ženy nad muži, což je dáno výraznější emigrací mužů v reprodukčním věku za prací aj. V postreprodukčním věku nebylo v Bernarticích charakteristické, aby mezi sčítáními převažovalo jedno pohlaví nad druhým. Výraznější rozdíl mezi pohlavím byl při sčítání 1880, kdy převažovaly ženy nad muži a v roce 1900, kdy tomu bylo naopak. V ostatních sčítáních se podíly mužů a žen ve věku nad 50 let přibližovaly.

Tab. 7: Index maskulinity v Bernarticích 1868–1900 u přítomného obyvatelstva

Index maskulinity (ima)	1869	1880	1890	1900
Ima úhrnný	79,6	86,5	95,4	99,4
Ima ve věku 0–14 let	74,2	102,1	114,7	110,6
Ima ve věku 15–49 let	76,1	74,4	79,1	85,4
Ima ve věku 50 a více let	104,0	90,0	97,9	111,8

Poznámky: Úhrnný index maskulinity je vypočítán z úhrnu všech přítomných žen a mužů.

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Podle Fialové (1996) byla populace českých zemí v 19. století velmi mladá a docházelo k progresivnímu růstu populace. Obecně v tomto období byl typický vysoký podíl dětské složky. Docházelo ke zvyšování podílu osob ve starších věcích z důvodu zlepšování úmrtnostních poměrů a ke konci 19. století následkem snižování plodnosti začal klesat podíl dětské složky.

Bernartice během sledovaného období vykazovaly předpoklady progresivního typu populace, konkrétně zde byla výrazně vysoká dětská složka populace. Dětská složka byla v Bernarticích nejen výrazně silná, ale také poměrně stabilní. V letech sčítání 1869, 1890 a 1900 tvořily děti do 15 let 38 % populace Bernartic (tab. 8). To, že se podíl dětské složky téměř neměnil, ani na konci 19. století znamená, že v Bernarticích ještě nenastaly výraznější změny v plodnosti. Nižší zastoupení dětské složky bylo v roce 1880, kdy podíl dětí tvořil jen 33 %. Tento výraznější pokles dětské složky mohl souviset se zhoršením úmrtnosti dětí, například se zvýšeným výskytem některé z dětských nemocí. Na pokles dětské složky však také mohl působit pokles osob v reprodukčním věku. Mezi roky 1869 a 1890 nastal rovnoměrný pokles zastoupení reprodukční složky ze 45 % na 41 % a v roce 1900 nastal jen velmi mírný nárůst na 42 % (tab. 8). Podle Fialové (1996) lze na venkově pozorovat vyšší podíl dětí i starších osob, naopak ve městě byl

vyšší podíl osob v reprodukčním věku. Bernartice, jako typická venkovská oblast, také vykazovaly ve sledovaném období vyšší podíl osob v postreprodukčním věku (tab. 8). Nejnižší byl podíl osob nad 50 let 17 % v roce 1869. V následujícím roce sčítání 1880 vzrostl tento podíl na 24 %, což mohl znamenat zlepšení úmrtnostních poměrů. V letech 1890 a 1900 podíl postreprodukční složky osciloval kolem 20 % (tab. 8).

Tab. 8: Struktura obyvatel podle věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Věková skupina	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
0–14 let	338	37,7	283	32,6	337	38,2	358	38,5
15–49 let	405	45,2	375	43,3	360	40,8	393	42,2
50 a více let	153	17,1	209	24,1	186	21,0	180	19,3

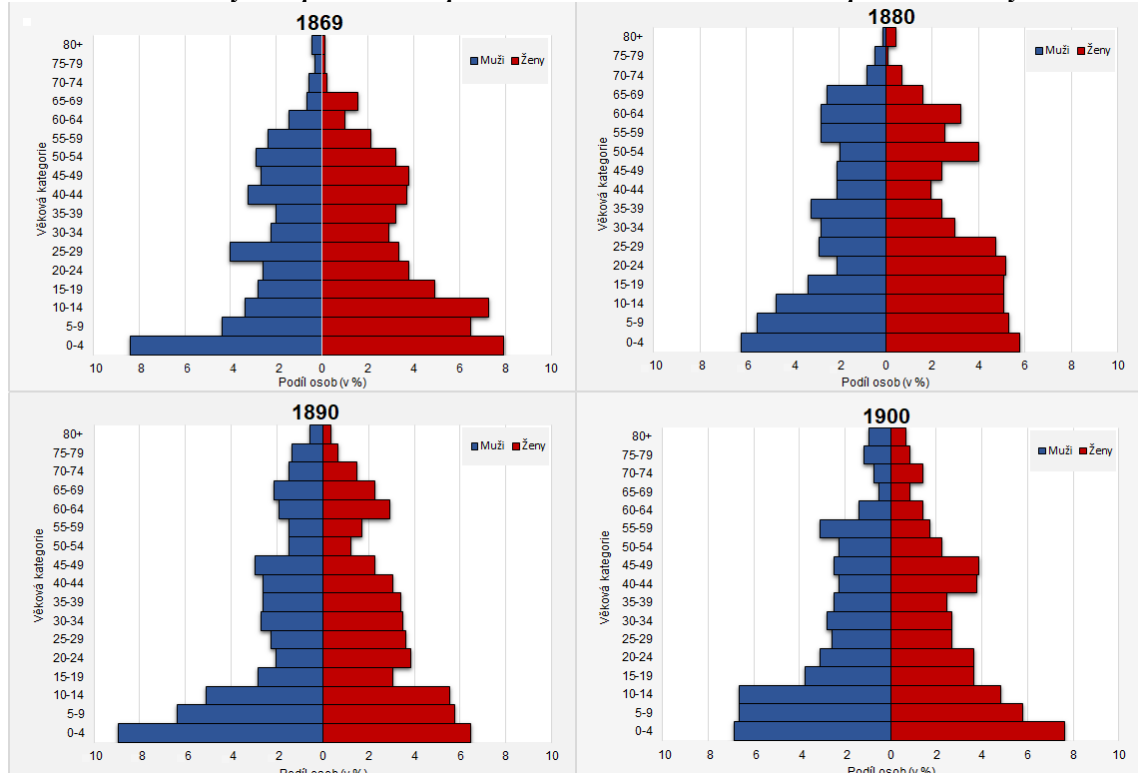
Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Věková pyramida je velmi užitečným nástrojem k vizualizaci struktury obyvatel podle věku a pohlaví a může předznamenávat budoucí vývoj dané populace. Na obrázku 6 jsou vyobrazeny věkové pyramidy Bernartice v období 1869–1900. Podle nich lze potvrdit, že v Bernarticích byl skutečně progresivní typ populace ve všech sledovaných letech. Počet obyvatel Bernartice by tak rostl, pokud by nebyl snižován emigrací.

Na obrázku 6 si můžeme povšimnout výrazně nižšího počtu osob narozených mezi rokem 1830 až 1839⁴, což se odráží na všech vyobrazených věkových pyramidách. Nižší počet osob narozených mezi lety 1830–1839 mohl nastat z důvodu některé mortalitní krize nebo výraznější emigrací těchto osob před rokem 1869. V záznamech kroniky je psáno, že v roce 1836 zasáhla Bernartice cholera (SOkA, IIB/1-1), což může souviset s poklesem počtu osob v této generaci.

Na obrázku 6 v roce 1869 lze pozorovat výraznou dětskou základnu a menší podíl osob nad 60 let. V tomto roce lze sledovat i výraznou převahu žen, které převažovaly nad muži od 5 do 55 let, s výjimkou věkové kategorie 25–29 let. V dalším roce sčítání 1880 nastal viditelný pokles dětské složky, především věkové kategorie 0–4 let. Pokles podílu dětí byl nejspíš způsoben následkem zvýšené úmrtnosti dětí v roce a nejspíše též poklesem osob v reprodukčním věku. Naopak lze v roce 1880 pozorovat viditelný nárůst osob ve věku nad 60 let, především žen. To bylo patrně způsobené zlepšováním úmrtnostních poměrů u starších osob. V roce 1880 již ženy nepřevažovaly nad muži tak výrazně jako v předchozím roce sčítání. Podíl žen začal převažovat nad podílem mužů od 10 let a tato převaha trvala do věku 35 let, následně se převaha mužů a žen nepravidelně střídala a muži pak převažovali nad ženami mezi věky 65–79 let. Na věkové pyramidě roku 1890 pozorujeme (obr. 6), že opět narostla dětská složka a zastoupení osob ve věku nad 60 let zůstávalo stále vyšší. Viditelný pokles osob nastal ve věkové kategorii 15–19 let, nejspíše z důvodu migrace. Ženy opět převažovaly nad muži ve věku 10–45 let a 55–75 let. V posledním sledovaném roce 1900 byla netypická převaha mužů ve věku 5–20 let a převaha žen nad muži ve věkové kategorii 0–4 let. V ostatních věkových kategoriích bylo patrné sblížení podílu mužů a žen.

⁴ V roce 1869 byly tyto osoby ve věku 30–39 let, v roce 1880 ve věku 40–49 let, v roce 1890 ve věku 50–59 let, v roce 1900 věku 60–69 let.

Obr. 6: Struktura obyvatel podle věku a pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Podíly jsou vypočteny jako počet osob daného věku a pohlaví a celkového počtu přítomných obyvatel.

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

I další ukazatele vyjadřující věkovou strukturu v Bernarticích (tab. 9) ukazují na to, že obyvatelstvo zde bylo velmi mladé. Průměrný věk v roce 1869 byl 27,8 let a následně v roce 1880 vzrostl na 30,5 let. Tento nárůst nastal z důvodu výraznějšího snížení počtu dětí a naopak nárůstu počtu starších osob. V následujících letech sčítání průměrný věk obyvatel mírně klesal a v roce 1900 činil 29,0 let. V letech 1869–1880 byl průměrný věk vyšší u mužů, ale v roce 1880 se průměrné věky mužů a žen velmi přiblížily. Od roku 1890 byl již průměrný věk vyšší u žen, nejspíš především z důvodu prodloužení délky života výraznějšího u žen.

Dalším ukazatelem věkové struktury, který lze vidět v tabulce 9, je index stáří, který vyjadřuje poměr mezi postreprodukční a předreprodukční složkou. Tento ukazatel také poukazuje, že obyvatelstvo v Bernarticích bylo během druhé poloviny 19. století velmi mladé. Hodnota indexu stáří byla nejvyšší v roce 1880 s hodnotou 73,9 a v ostatních letech sčítání se pohybovala mezi 45 až 50 osob ve věku 50 a více let na 100 osob ve věku do 14 let.

Index koncentrace měří, nakolik jsou přesné údaje o věku z historických pramenů, jestli nedochází k zaokrouhlování a tím pádem i zkreslování dat o věku (Maur, 1983). V Bernarticích při sčítání 1869–1900 můžeme podle indexu koncentrace usuzovat, že údaje o věku byly poměrně přesné, protože se přibližují k hodnotám čísla 1.

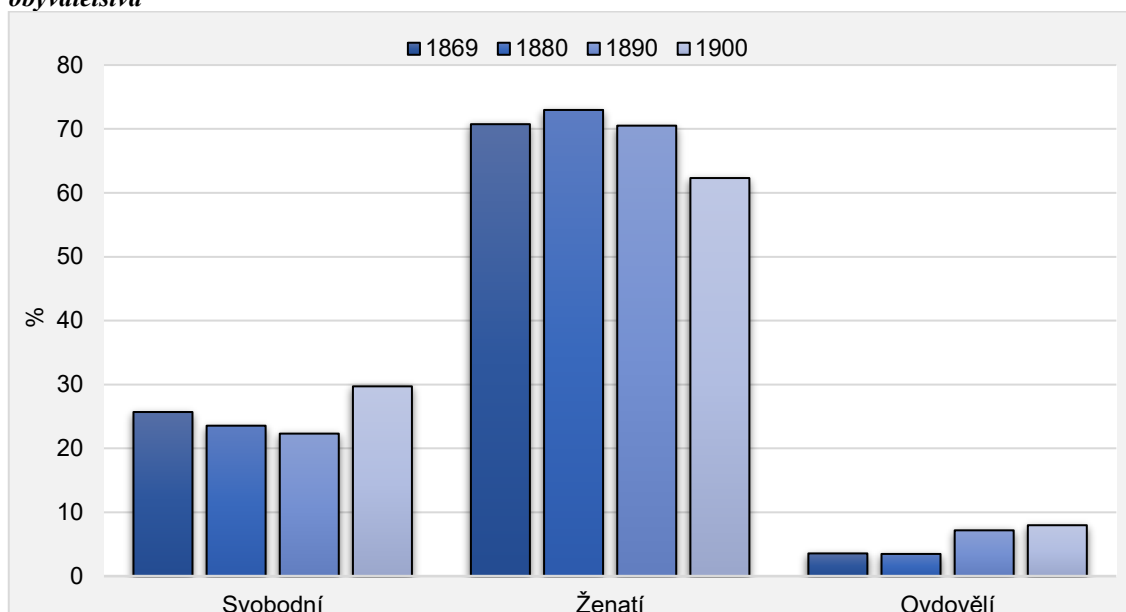
Tab. 9: Vybrané ukazatele struktury obyvatel podle věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Ukazatele věku	1869	1880	1890	1900
Průměrný věk	27,8	30,5	29,9	29,0
Průměrný věk: muži	28,8	30,8	29,5	28,6
Průměrný věk: ženy	27,0	30,2	30,4	29,3
Index stáří	45,3	73,9	55,2	50,3
Index koncentrace	0,8	1,3	1,0	1,0

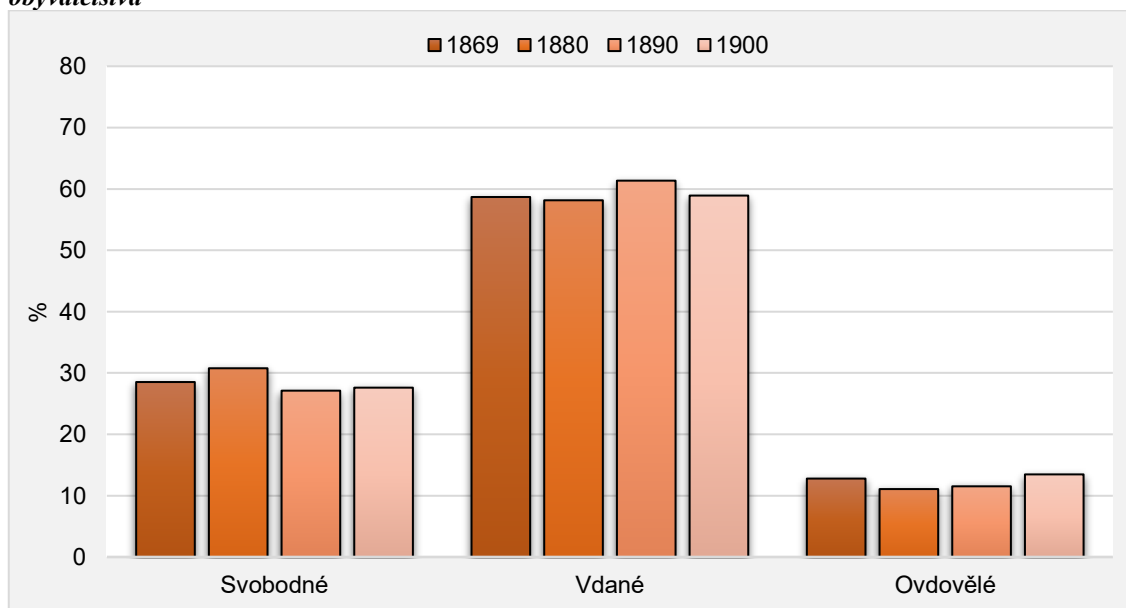
Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

7.3. Struktura obyvatel dle rodinného stavu

Rodinný stav je vhodné analyzovat od 15 let, podle Maura (1983) se snoubenci mladší 15 let v našich pramenech téměř nevyskytovali. Analýzu obyvatelstva podle rodinného stavu je vždy vhodné kombinovat s věkem a pohlavím. Na obrázku 7 a 8 jsou vyobrazeny podíly obyvatel starší 15 let podle rodinného stavu a pohlaví v Bernarticích 1869–1900. Ve všech sledovaných letech výrazně dominovaly osoby, které byly ženaté nebo vdané. Ze všech mužů starších 15 let bylo mezi roky 1869–1890 přibližně 70 % mužů ženatých a v roce 1900 tento podíl poklesl na 62 % (obr. 7). Podíl vdaných žen byl velmi stabilní a ve sledovaném období bylo v Bernarticích provdáno přibližně 60 % žen starších 15 let (obr. 8). Ženy vykazovaly vyšší podíly svobodných než muži. Podíl svobodných žen se mezi lety 1869–1900 pohyboval mezi 27–31 %. U mužů podíl svobodných v letech 1869–1890 kolísal mezi 22–26 % a v roce 1900 vzrostl na 30 %. Vyšší podíl svobodných žen byl způsoben nejspíš z důvodu převahy žen nad muži, proto nebyl dostatek potencionálních ženichů pro všechny přítomné ženy. Také podíl ovdovělých žen byl vyšší než podíl ovdovělých mužů. V Bernarticích se podíl ovdovělých žen pohyboval mezi 11–14 % (obr. 8). Vyšší podíl ovdovělých žen byl z důvodu nižší šance žen k opakovanému sňatku, než měli muži. Podíl ovdovělých mužů mezi roky ve sledovaném období stoupl z 3,5 % na 8 %, nejspíše z důvodu prodlužování života (obr. 7). Většina ovdovělých obyvatel v Bernarticích byla ve věku nad 50 let, ovdovělé ženy se však v menší míře vyskytovaly v nižším věku.

Obr. 7: Vývoj podílů mužů starších 15 let podle rodinného stavu v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Obr. 8: Vývoj podílů žen starších 15 let podle rodinného stavu v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Podle Maura (1983) je velmi důležité sledovat podíl provdaných žen v reprodukčním věku. Tento podíl je totiž důležitý z hlediska režimu reprodukce obyvatelstva. Sňatek a manželství bylo v 19. stoletím hlavním činitelem pro vznik rodin. Proto v tabulce 10 lze vidět podíl vdaných žen v dané věkové kategorii k celkovému počtu žen v dané věkové kategorii. V Bernarticích se dívky do 19 let téměř nevdávaly. Ve věku 20–24 let bylo již provdáno přes 40 % žen a ve věkové kategorii 25–29 let kolem 60–70 % žen a v dalších věkových kategoriích se podíl navyšoval až k 90 %. Od věku 50 let již byl patrný nižší podíl provdaných žen z důvodu větší šance na ovdovění a nízké šance v tomto věku k opakovanému sňatku.

Horská (1993) uvádí, že v 17. století bylo více než 60 % žen ve věku 20–24 let provdáno a sňatkové poměry českých zemí tvořily přechod mezi západní a východní Evropou.

V Bernarticích byl tak patrný trend posouvání sňatku do vyššího věku. Z podílů provdaných žen v Bernarticích je možné usuzovat, že většina žen v reprodukčním věku byla provdána a sňatečnost odpovídá tehdejšímu poměru. Manželství bylo pro lidi velmi důležité, proto byla sňatečnost častá a málo žen zůstávalo trvale svobodných. To lze také pozorovat v tabulce 11, kde je zobrazen podíl svobodných mužů a žen ve věku nad 50 let k celkovému počtu osob v daném věku a pohlaví. Trvale svobodných zůstalo v Bernarticích mezi 1869–1900 do 10 % obyvatel. V roce 1869–1880 bylo trvale svobodných mužů jen 1 %, a o něco více bylo trvale svobodných žen, konkrétně v roce 1869 4 % a roce 1880 7 %. V následujících sčítáních se podíly trvale svobodných mužů a žen sobě přiblížily, v roce 1890 obě pohlaví vykazovala podíl 5 % a v roce 1900 podíl 3 %. Fialová (1996) udává, že v druhé polovině 19. století zůstávalo trvale svobodných jedna desetina žen a jedna dvanáctina mužů. V Bernarticích bylo trvale svobodných výrazně méně a to především z důvodu, že Bernartice byly venkovskou oblastí, kde trvale svobodných zůstávalo méně než v městech.

Tab. 10: Podíly vdaných žen v závislosti na věku v Bernarticích 1869–1900 v Bernarticích u přítomného obyvatelstva

Věková skupina	1869	1880	1890	1900
15–19 let	6,8	-	-	2,9
20–24 let	44,1	37,8	41,2	44,1
25–29 let	70,0	61,0	65,6	60,0
30–34 let	80,8	80,8	74,2	84,0
35–39 let	79,3	85,7	86,7	82,6
40–44 let	90,9	70,6	81,5	74,3
45–49 let	70,6	81,0	80,0	83,3
50 a více let	56,0	71,8	62,8	56,5

Poznámky: Údaje jsou uvedeny v %.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 11: Podíly trvale svobodných podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Věková skupina	1869		1880		1890		1900	
	Muž	Žena	Muž	Žena	Muž	Žena	Muž	Žena
50 a více let	1,3	6,7	1,0	3,6	5,4	5,3	2,1	2,4

Poznámky: Údaje jsou uvedeny v %.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Kapitola 8

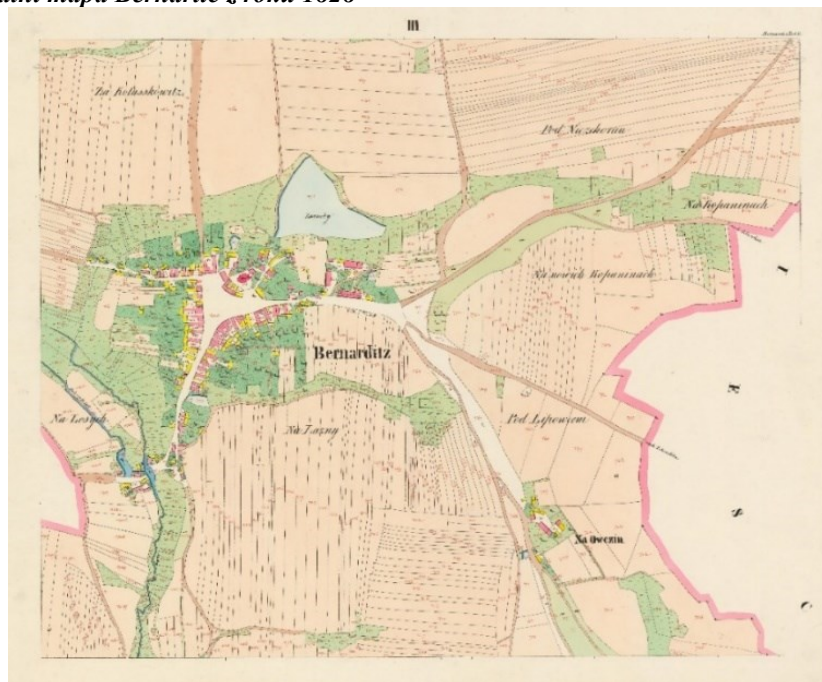
Struktura domácností

V minulosti byla brána domácnost ve smyslu dnešní rodiny. Proto je vhodné zhodnotit i struktury domácností v Bernarticích ve sledovaném období. Domácnosti jsou hodnoceny pomocí typologie domácností od Petra Lasletta. Následující kapitoly se věnují vývoji zastoupení jednotlivých typů domácností v čase a dále struktuře domácností z hlediska pohlaví nebo sociální třídy osoby v čele domácnosti. Část je věnována i tomu, jací lidé do domácnosti patřili a jak velké byly domácnosti v Bernarticích v druhé polovině 19. století. V poslední řadě je věnován prostor jedné ze složek obyvatel žijících v domácnostech a tou je služebnictvo.

Nejprve je však vhodné zhodnotit v krátkosti rozsáhlost zástavby v Bernarticích ve sledovaných letech. Přece jenom byl dům či byt základním prvkem pro možnost založit novou domácnost. V tabulce 12 je uvedeno kolik se nacházelo v Bernarticích čísel popisných, tedy kolik zde bylo fakticky postavených domů a dále kolik z těchto domů bylo v jednotlivých sčítáních obydleno. Počet obydlených domů byl vždy nižší, než počet doopravdy postavených domů, a to z důvodu, že některé domy byly neobydlené, rozbořené nebo majitelé nebyli přítomni. Počet obydlených domů v sledovaném období stoupal ze 140 v roce 1869 na 152 v roce 1900. Většina domů byla soustředěna přímo do Bernartic (obr. 9). Pár dalších domů, které také patřily pod Bernartice, se nacházely na samotě Ovčín (č. p. 102–104, č. p. 142), Jalovčí (č. p. 105) a Svatá Rozálie (č. p. 152–153).

Za domácnost je považován soubor všech osob bydlících v jednom bytě neboli bytová domácnost (Maur, 1983, str. 98). Takto definovaná domácnost je použita i v této práci. V sčítacích formulářích Bernartic byly jednotlivé bytové domácnosti zřetelně odděleny. V historii byla rodina chápána jako domácnost a do domácnosti patřily všechny osoby žijící společně v jedné bytové jednotce. Do domácnosti jsou řazené i v této práci osoby příbuzné i nepříbuzné.

Na základě uskutečněných sčítání lidu, lze konstatovat, že počet domácností byl v Bernarticích nejvyšší v roce 1869, konkrétně se zde nacházelo 234 domácností. V tomto roce bylo však také nejméně obydlených domů ve sledované době, proto v jednom domě průměrně žily téměř 2 domácnosti. V následujících letech sčítání počet domácností klesl a stabilizoval se na 219 až 220 domácností. A v letech 1880–1900 bylo v jednom domě průměrně 1,4 až 1,5 domácností (tab. 12). Hrubá míra domácnosti udává, kolik domácností připadá na 100 obyvatel a ve sledovaných letech nastal pokles hrubé míry domácnosti z 26,1 v roce 1869 na 23,5 v roce 1900 (tab. 12). V Bernarticích se tak ve sledovaném čase zvyšoval počet osob připadajících na jednu domácnost. Tento trend ukazuje i průměrná velikost domácností, kdy v roce 1869 připadalo na jednu domácnost průměrně 3,8 osob a v roce 1900 to bylo již průměrně 4,3 osob.

Obr. 9: Katastrální mapa Bernartic z roku 1828

Poznámka: Na obrázku je možné vidět rozmístění domů v Bernarticích a na samotě Ovčín.

Zdroj: ČÚZK (2010): Císařské povinné otisky stabilního katastru 1:2880 – Čechy

Tab. 12: Vybrané údaje za domy a domácnosti v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Vybrané údaje	1869	1880	1890	1900
Počet všech domů (dostupných č. p.)	146	151	154	154
Počet obydlených domů	140	147	152	152
Počet domácností	234	219	220	219
Průměrný počet domácností v domě	1,7	1,5	1,4	1,4
Hrubá míra domácností	26,1	25,3	24,9	23,5
Průměrná velikost domácnosti	3,8	4,0	4,0	4,3

Poznámky: Průměrný počet domácností v domě je vypočítán počtem domácností a počtem obydlených domů v daném roce sčítání. č. p. - čísla popisná

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Ve sledovaném čase rostl počet domácností, které žily v domě osamoceně. Podíl domácností, které se o dům nedělily s jinou domácností, se mezi lety 1869 a 1900 zvýšil z 31 % na 45 % (tab. 13). Stále se však větší polovina domácností v Bernarticích o dům musela dělit s další domácností.

Tab. 13: Struktura domů podle počtu domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

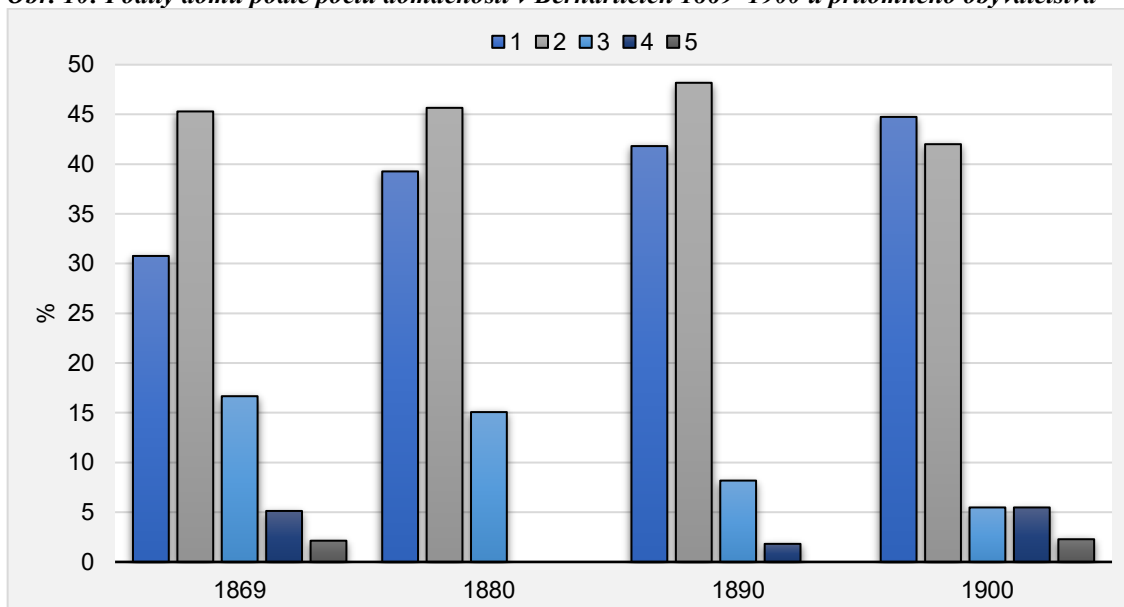
Počet domácností v domě	1869	1880	1890	1900
1 domácnost	30,8	39,3	41,8	44,7
2 a více domácností	69,2	60,7	58,2	55,3

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Na obrázku 10 jsou zobrazeny podíly domů podle počtu bytových jednotek, respektive domácností, ve sledovaných letech sčítání. Výrazně převažovaly domy s jednou nebo dvěma domácnostmi a domy s větším počtem domácností měly výrazně nižší zastoupení. Nejvíce zastoupené domy byly až do roku 1900 ty se dvěma bytovými jednotkami. Mezi lety 1869–1890

se podílely domy se dvěma domácnostmi na všech domácnostech s 45–48 % a v roce 1900 nastal pokles na 42 %. Významný nárůst nastal u domů s jednou domácností a v roce 1900 se stal dům s jednou domácností nejčastěji zastoupeným domem v Bernarticích (obr. 10). Podíl domů se třemi domácnostmi ve sledovaném čase klesal ze 17 % v roce 1869 na 6 % v roce 1900. Domy s čtyřmi nebo pěti domácnostmi již byly v Bernarticích velmi málo zastoupené a nevykazovaly žádný trend (obr. 10).

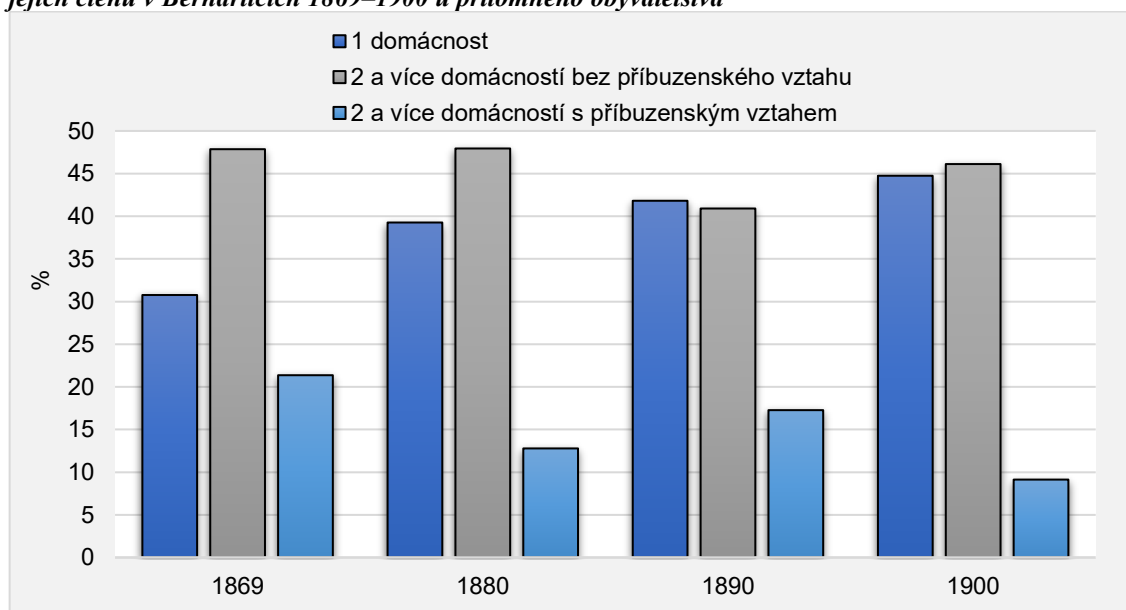
Obr. 10: Podíly domů podle počtu domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Ačkoliv domy pouze s jednou domácností v čase narůstaly (obr. 10), stále byly častější domy se dvěma a více domácnostmi. Z tohoto pohledu je zajímavé se zaměřit, jestli se jednalo o domácnosti, jejichž členové měli mezi sebou příbuzenský vztah. Za znak příbuzenství mezi jednotlivými domácnostmi je považováno shodné příjmení a často také ve sčítacích formulářích byly samotné vztahy dvou hlav domácností uvedeny. Výrazněji převažovaly pod jednou střechou domácnosti bez příbuzenského vztahu. Nepříbuzné domácnosti tvořily ve sledovaných letech 41–48 % ze všech domácností (obr. 11) a tento podíl byl ve sledovaných letech poměrně stabilní. Méně zastoupené byly domácnosti, které mezi sebou měly příbuzenské pouto, ty se podílely na všech domácnostech s 9–21 % a ve sledovaném čase výrazněji kolísaly (obr. 11).

Obr. 11: Podíly domů podle počtu domácností a u dvou a více domácností v závislosti na příbuznosti jejich členů v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

8.1. Typologie domácností

Tato kapitola je zaměřena na zhodnocení vývoje jednotlivých typů domácností, které se vyskytovaly v Bernarticích v letech 1869–1900 za využití typologie domácností od Petra Lasletta. Tato typologie je hojně využívána autory z důvodu dobrého srovnávání jednotlivých výzkumů v rámci studia rodin a domácností v Evropě. České země patřily do západoevropského typu domácností, jak potvrzuje ve svém výzkumu například Seligová (1993), Horský a Sládek (1992), Čáňová (1992). Zmínění autoři vycházejí z dat v 16. a 17. století a v jejich výzkumech se nejčastěji vyskytovaly jednoduché rodinné domácnosti a ostatní typy byly zastoupeny výrazně méně. Velková (2009, str. 76) uvádí, že v některých lokalitách českých zemí jednoduché rodinné domácnosti tvořily i více než 90 % všech domácností.

Strukturu domácností v Bernarticích ve sledovaném období můžeme sledovat v tabulce 14. Ve všech sledovaných letech dominovaly jednoduché rodinné domácnosti, které tvořily vždy nadpoloviční většinu všech domácností. Nejčastěji zastoupeným typem domácnosti byla domácnost tvořená manželským párem s dětmi. Ostatní typy domácností již měly výrazně nižší zastoupení a složené rodinné domácnosti neměly zastoupení téměř žádné (tab. 14). V Bernarticích byla přítomna jedna složená sourozenecká domácnost, která však byla nejspíš jen dočasným jevem. Tímto lze potvrdit, že i Bernartice se řadily k domácnostem severozápadního typu. To znamenalo, že nejběžnější byla domácnost tvořená jedním manželským párem a dětmi, naopak komplexní neboli složené domácnosti se na severozápadě téměř nevyskytovaly. Nízké zastoupení domácností s více manželskými páry v jednom bytě značí, že se v Bernarticích uplatňoval princip neolokalismu.

Tab. 14: Struktura domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

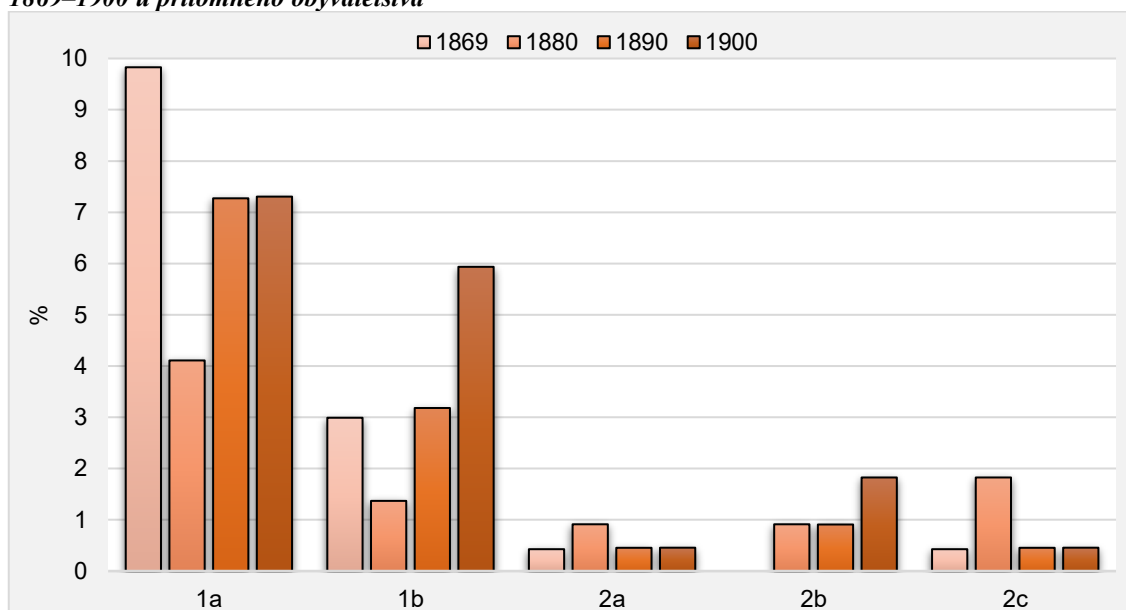
Typ domácnosti	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
1 Domácnost jednotlivce	30	12,8	12	5,5	23	10,5	29	13,2
1a ovdovělé osoby	23	9,8	9	4,1	16	7,3	16	7,3
1b svobodné osoby	7	3,0	3	1,4	7	3,2	13	5,9
2 Vícečlenná nerodinná domácnosti	2	0,9	8	3,7	4	1,8	6	2,7
2a společně žijící svobodní sourozenci	1	0,4	2	0,9	1	0,5	1	0,5
2b jinak příbuzní spolubydlíci	-	-	2	0,9	2	0,9	4	1,8
2c společně bydlící nepříbuzné osoby	1	0,4	4	2,3	1	0,5	1	0,5
3 Jednoduché rodinné domácnosti	197	84,2	178	81,3	173	78,6	149	68,0
3a manželský pár	31	13,2	33	15,1	38	17,3	23	10,5
3b manželský pár s dětmi	142	60,7	128	58,4	119	54,1	111	50,7
3c vdovec s dětmi	3	1,3	2	0,9	4	1,8	3	1,4
3d vdova s dětmi	21	9,0	15	6,4	12	5,5	12	5,5
4 Rozšířené rodinné domácnosti	4	1,7	17	7,8	17	7,7	32	14,6
4a ascendentní	2	0,9	8	3,7	9	4,1	24	11,0
4b descendentní	1	0,4	4	1,8	7	3,2	2	0,9
4c kolaterální	1	0,4	3	1,8	-	-	5	2,3
4d kombinace	-	-	2	0,5	1	0,5	1	0,5
5 Složené rodinné domácnosti	1	0,4	4	1,8	3	1,4	3	1,4
5a sekundární jádro ascendentní	1	0,4	3	1,4	2	0,9	2	0,9
5b sekundární jádro descendentní	-	-	1	0,5	-	-	1	0,5
5c sekundární jádro je stranou	-	-	-	-	1	0,5	-	-
5d sourozenecké domácnosti	-	-	-	-	-	-	-	-
5e ostatní složené domácnosti	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem	234	100,0	219	100,0	220	100,0	219	100,0

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Nerodinné domácnosti jsou domácnosti jednotlivců a vícečlenné nerodinné domácnosti. Mezi jednotlivými sčítáními byly domácnosti jednotlivců zastoupeny s podílem 10–13 %, kromě roku 1880, kdy byl tento podíl jen 6 % (tab. 14). Domácnosti jednotlivců tvořily častěji ovdovělé osoby než osoby svobodné (obr. 12). V posledním sledovaném roce sčítání 1900 nastal výraznější vzestup podílu domácností svobodných jednotlivců a tento nárůst nejspíš souvisel s výraznějším vzestupem svobodných mužů v roce 1900.

Vícečlenné nerodinné domácnosti byly v Bernarticích poměrně málo zastoupené (tab. 14). V roce 1900 pozorujeme výraznější zastoupení domácností společně bydlících příbuzných osob, tyto domácnosti nejčastěji tvořila žena jako osoba v čele domácnosti s ovdovělou matkou. Vyšší zastoupení bylo i v roce 1880 u domácností společně bydlících nepříbuzných osob (obr. 12). Toto vyšší zastoupení způsobil častější výskyt domácností dvou vdov, u kterých nebyl jasný příbuzenský vztah. V ostatních letech tvořily domácnosti společně bydlících nepříbuzných osob v Bernarticích domácnosti náboženských pracovníků nebo chudobinec.

Obr. 12: Struktura domácností jednotlivců a vícečlenných nerodinných domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

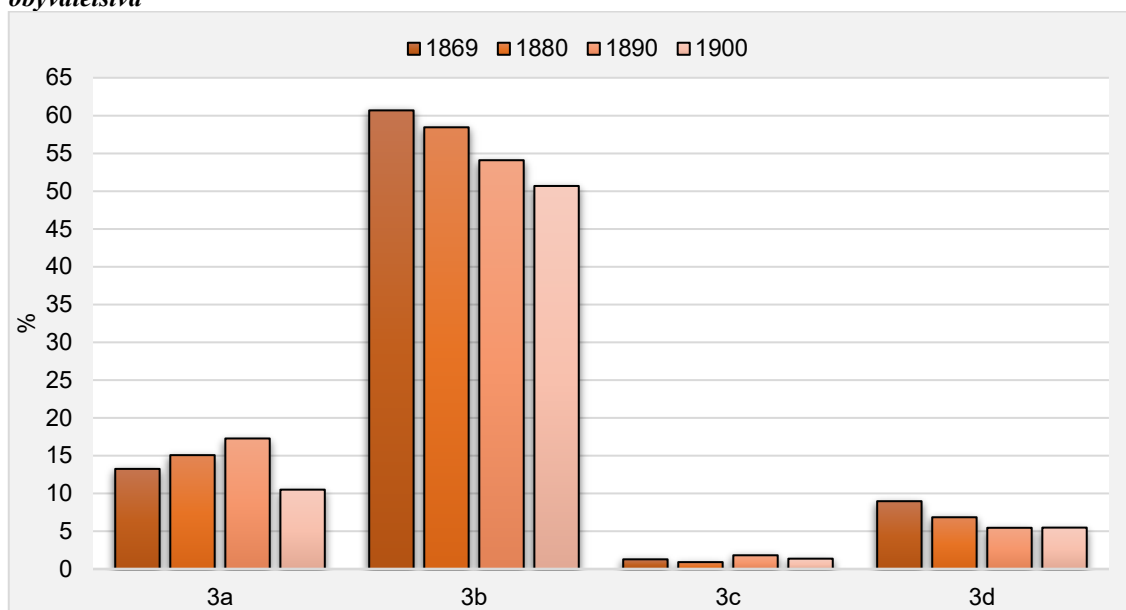

Poznámky: 1a – ovdovělý jednatel, 1b – svobodný jednatel, 2a – společně bydlící svobodní sourozenci, 2b – jinak příbuzní spolubydlíci, 2c – nepřibuzní spolubydlíci

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Rodinné domácnosti rozdělil Laslett na jednoduché, rozšířené a složené. Jednoduché rodinné domácnosti byly nejběžnějším typem domácností v Bernarticích ve sledovaném období a nejvíce rozšířenou domácností byl manželský pár s dětmi. Domácnost manželského páru s dětmi tvořila vždy nadpoloviční většinu všech domácností v Bernarticích, ale v čase její zastoupení postupně klesalo (obr. 13). V roce 1869 se zmíněná domácnost podílela na všech domácnostech s 60,7 % a v roce 1900 již jen s 50,7 %. Pokles byl způsoben nejspíše narůstáním podílu rozšířených rodinných domácností, který nastal následkem prodloužení života a delšího soužití manželského páru s jedním z rodičů. Podíl domácností, které byly tvořeny manželským párem bez dětí, mezi roky 1869–1890 stoupl z 13,2 na 17,3 % a v roce 1900 tento podíl výrazně poklesl na 10,5 % (obr. 13).

Domácnosti tvořené ovdovělým otcem s dětmi byly v Bernarticích velmi málo zastoupené (obr. 13). To z důvodů, že ovdovělý muž se po smrti své manželky snažil co nejrychleji znovu oženit, protože jeho společenská a rodinná role nezahrnovala péči o děti a domácnost. Podíl domácností tvořených matkou s dětmi byl oproti těm s otcem výrazně vyšší (obr. 13). Tyto domácnosti tvořily v Bernarticích ženy ovdovělé, svobodné nebo vdané bez přítomného manžela. V čase se podíl domácností matek s dětmi snižoval z 9 % v roce 1869 na 4,6 % v roce 1900 (obr. 13). Důvodem poklesu mohlo být zlepšování úmrtnostních poměrů, které mělo příznivý vliv na prodloužení délky manželství a ženy nejspíš ovdověly až v pozdějším věku, když jejich děti byly již dospělé.

Obr. 13: Struktura jednoduchých rodinných domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

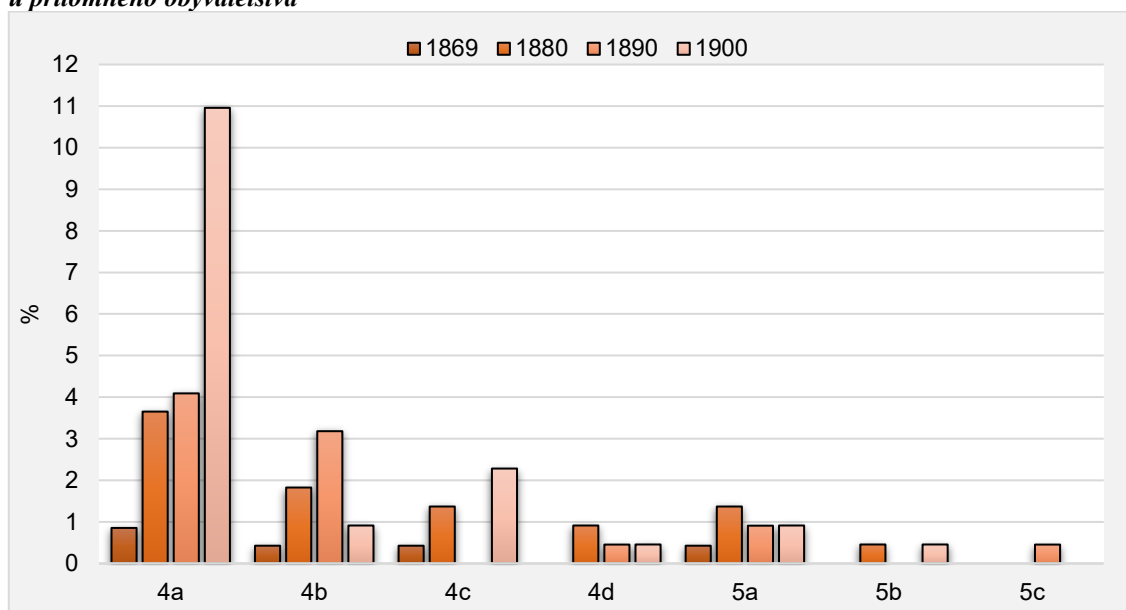
Poznámky: 3a–manželský pár bez dětí, 3b– manželský pár s dětmi, 3c–otec s dětmi, 3d–matka s dětmi

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Podíl rozšířených rodinných domácností ve sledovaném čase poměrně rostl (tab. 14). Největší nárůst byl zaznamenán u podílu domácností rozšířených ascendentních, tedy rozšířených o rodiče. Mezi roky 1869–1900 narostl tento podíl z 0,9 % na 11,0 % (obr. 14). Za nárůstem těchto domácností mohlo nejspíš prodlužování života a lidé ve vyšším věku zůstávali, nebo se přesunuli na dožití do domu svých dětí na tzv. výměnek. Horský (2010, str. 4) však zmiňuje, že „Uznat svébytnost výměnku znamená zvýšit podíl nukleárních rodin ve výsledném obrazu rodinných struktur. Opačný postup pak zase zvýší podíl rodin rozšířených a komplexních.“ V této práci jsou však domácnosti brány tak, jak byly sepsány ve sčítacích formulářích a podle nich došlo k nárůstu těchto rozšířených domácností.

Podíl domácností rozšířených descendentních, tedy rozšířených o vnoučata se zvýšil z 0,4 % v roce 1869 na 3,2 % v roce 1890, ale v roce 1900 zastoupení výrazněji pokleslo (obr. 14). Patrný je i nárůst podílu domácností kolaterálních, tedy domácností rozšířených o sourozence, z 0,4 % v roce 1869 na 2,3 % v roce 1900. Ostatní rozšířené domácnosti byly již málo zastoupené (obr. 14). Nárůst rozšířených rodinných domácností mohl být také způsoben nedostatkem prostředků pro založení svojí vlastní domácnosti a jižní Čechy patřily do oblasti chudé s tíživějšími životními podmínkami. Také fakt, že v Bernarticích nepříbily v posledním sledovaném sčítání roku 1900 žádné nové domy, ale zvýšil se počet obyvatel, mohl působit na nucené soužití více rodinných příslušníků pohromadě.

V Bernarticích složené rodinné domácnosti byly spíše výjimkou (obr. 14) a na všech domácnostech se tyto domácnosti podílely do 2 % ve všech sledovaných sčítáních. Sourozenecká domácnost se v Bernarticích vyskytovala jen jedna v roce 1890, která nejspíš byla jen dočasným jevem. I přes výskyt sourozenecké domácnosti stále můžeme hovořit, že Bernartice patří do severozápadního typu rodin. Například ve výzkumu domácností na děčínském panství v 1651 (Seligová, 1993) se vyskytovalo 6,25 % sourozeneckých domácností a autorka uvádí, že je to příliš málo pro závěry výskytu i východního typu rodiny.

Obr. 14: Struktura rozšířených a složených rodinných domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

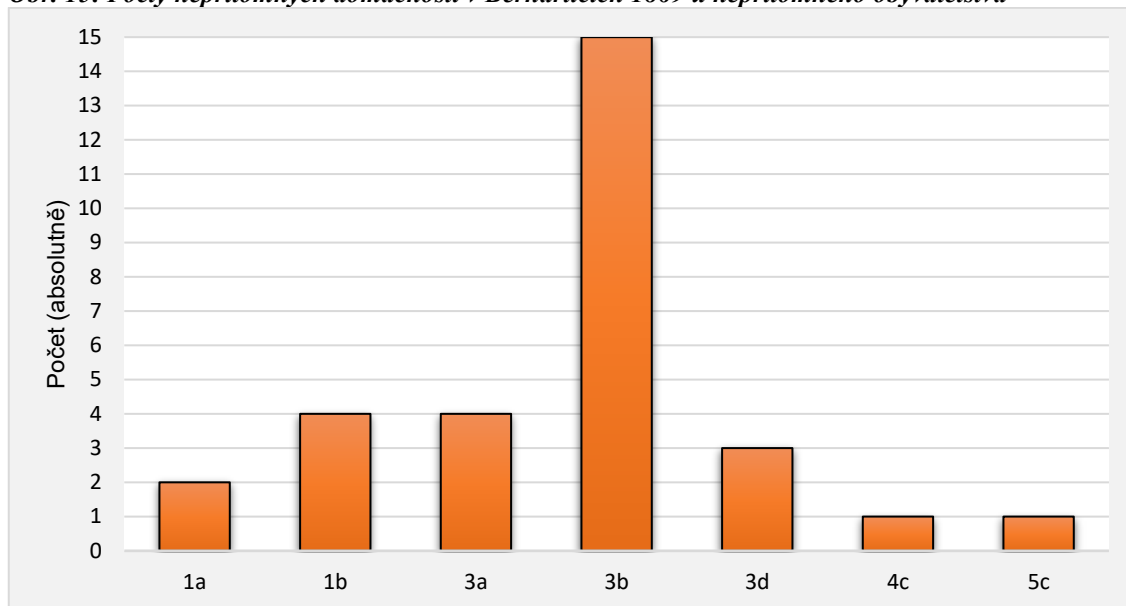
Poznámky: 4a – rozšířená ascendentní, 4b – rozšířená descendentní, 4c – rozšířená kolaterální, 4d – rozšířená kombinace, 5a – složená ascendentní, 5b – složená descendentní, 5c – složená sourozenecká

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Situaci v Bernarticích lze porovnat například s prací Janákové Kuprové (2020), která zkoumala farnost Tuklaty v roce 1869. V této farnosti se domácnosti manželského páru s dětmi podílely na celkovém počtu domácností s 58,5 %, manželského páru bez dětí s 11,6 %, vdovců a vdov s dětmi s 9,3 % a rozšířené rodinné domácnosti s 8,5 %. V Bernarticích bylo v roce 1869 oproti farnosti Tuklaty o něco málo vyšší zastoupení jednoduchých rodinných domácností, ale výrazněji nižší zastoupení rozšířených rodinných domácností, které v Bernarticích začaly narůstat až od roku 1880.

Velková (2009) zase zkoumá domácnosti na Štáhlavsku v roce 1820, kde na celkovém počtu domácností tvořily domácnosti manželského páru s dětmi 54,8 %, manželského páru bez dětí 15,5 %, vdovce a vdovy s dětmi 11,6 % a rozšířené rodinné domácnosti 6,3 %. Bernartice měly oproti Štáhlavsku nižší zastoupení domácností vdov a vdovců s dětmi, což již nejspíš značilo zlepšování úmrtnostních poměrů. Ke konci 19. století bylo v Bernarticích oproti Štáhlavsku na počátku 19. století výrazně vyšší zastoupení rodinných rozšířených domácností a nižší zastoupení jednoduchých rodinných domácností. To opět přisuzujeme zlepšováním úmrtnostních poměrů, které vedly k delšímu soužití manželského páru s jedním z rodičů.

Nyní bude hodnoceno, jestli nepřítomné obyvatelstvo výrazněji neovlivňovalo podobu domácností v Bernarticích v druhé polovině 19. století. Rok sčítání 1869 byl jediný, ze sledovaných let, s odlišnou metodikou sčítání a sčítaly se i celé nepřítomné domácnosti. Proto se v tomto roce po zahrnutí nepřítomného obyvatelstva zvýšil počet domácností o 30. Nejvíce bylo nepřítomných domácností manželského páru s dětmi (3b), které tvořily polovinu všech nepřítomných domácností. Ostatní nepřítomné domácnosti již měly výrazně nižší počty (obr. 15).

Obr. 15: Počty nepřítomných domácností v Bernarticích 1869 u nepřítomného obyvatelstva

Poznámky: 1a – ovdovělý jednatel, 1b – svobodný jednatel, 3a – manželský pár bez dětí, 3b – manželský pár s dětmi, 3d – matka s dětmi, 4c – rozšířená kolaterální, 5c – složená sourozenecká

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897), vlastní zpracování

V tabulce 15 je zobrazen počet jednotlivých typů domácností jednak pouze za přítomné obyvatelstvo, tak i za obyvatelstvo celkové (po zahrnutí nepřítomného obyvatelstva). Můžeme tak pozorovat změny v zastoupení jednotlivých typů domácností. Kvůli odlišné metodice sčítání nastala největší změna v roce 1869. Pokud se zaměříme v roce 1869 jen na domácnosti přítomné rozšířené o jejich nepřítomné členy, došlo ke změnám typu celkem u 22 domácností. V roce 1880 se po zahrnutí nepřítomných osob do domácností změnil typ u 14 domácností a jen u čtyř v roce 1890. V posledním sledovaném roce 1900 nastal po zahrnutí nepřítomného obyvatelstva přesun mezi jednotlivými typy u 6 domácností (tab. 15).

Protože drtivá většina nepřítomných osob byly děti trvale přítomných obyvatel, docházelo především ke zvyšování počtu domácností manželského páru s dětmi nebo samotného rodiče s dětmi na úkor snižování počtu domácností manželského páru bez dětí nebo domácností jednotlivce. Jediný rok, kdy došlo k poklesu počtu domácností manželského páru s dětmi, byl rok 1890, kdy se tato domácnost rozšířila o dalšího rodinného člena. Rozšiřování o nepřítomné příbuzné také v menší míře ovlivnilo počty jednotlivých typů domácností po zahrnutí nepřítomného obyvatelstva. Nepřítomné obyvatelstvo však výrazněji neměnilo strukturu domácností a trendy, které jsou výše uvedeny.

Tab. 15: Struktura domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného a celkového obyvatelstva

Typ domácnosti	1869		1880		1890		1900	
	PP	PC	PP	PC	PP	PC	PP	PC
1a ovdovělí jednotlivci	23	18	9	8	16	15	16	16
1b svobodní jednotlivci	7	11	3	2	7	6	13	13
2a společně bydlící svobodní sourozenci	1	1	2	3	1	1	1	1
2b jinak příbuzní spolubydlící	-	-	2	2	2	2	4	4
2c společně bydlící nepříbuzné osoby	1	1	4	4	1	1	1	1
3a manželský pár	31	24	33	24	38	38	23	19
3b manželský pár s dětmi	142	167	128	137	119	118	111	113
3c otec s dětmi	3	4	2	2	4	4	3	3
3d matka s dětmi	21	28	15	14	12	13	12	12
4a rozšířená ascendentní	2	1	8	7	9	10	24	23
4b rozšířená descendentní	1	2	4	5	7	7	2	3
4c rozšířená kolaterální	1	4	3	4	-	1	5	5
4d rozšířená kombinace	-	1	2	3	1	1	1	1
5a složená ascendentní	1	1	3	3	2	2	2	3
5b rozšířená descendentní	-	-	1	1	-	-	1	1
5c sourozenecká domácnost	-	1	-	-	1	1	-	1
Celkem	234	264	219	219	220	220	219	219

Poznámky: PP – počet domácností za přítomné obyvatelstvo, PC – počet domácností za celkové obyvatelstvo

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

8.2. Domácnosti podle pohlaví hlavy domácnosti

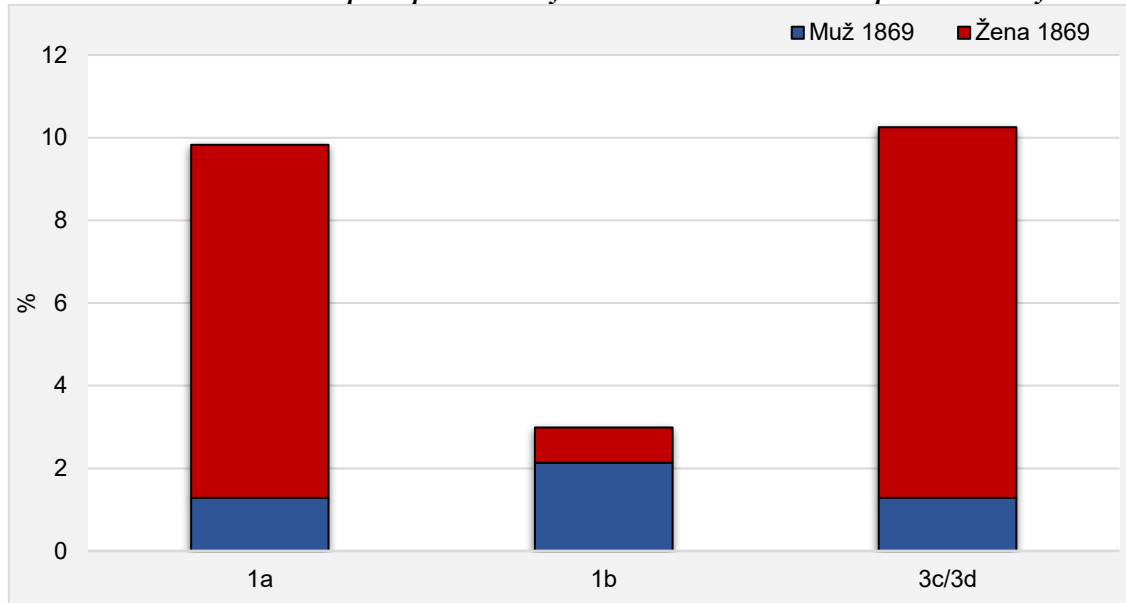
V tabulce 16 je zobrazeno zastoupení domácností podle pohlaví osoby stojící v čele domácnosti. V každém roce sčítání převažovali v čele domácností muži (z více než 81 %). To samozřejmě odpovídá tehdejšímu společenskému a kulturnímu poměru, které stavěly ženu do podřízeného postavení muži. Ženy se stávaly hlavou domácnosti poměrně málo a podíl žen v čele domácnosti byl v Bernarticích ve sledovaném období 12-18 % (tab. 16).

Tab. 16: Struktura domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Osoba v čele	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Muž	191	81,6	193	88,1	194	88,2	181	82,6
Žena	43	18,4	26	11,9	26	11,8	38	17,4
Celkem	234	100,0	219	100,0	220	100,0	219	100,0

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

V jakých domácnostech stáli muži i ženy v roce 1869 vidíme na obrázku 16. Ženy v tomto roce stály v čele jen tří typů domácností. U domácností ovdovělých jednotlivců i výrazněji převažovaly domácnosti žen (8,5 %) nad domácnostmi mužů (1,3 %). Obdobně to bylo i u domácností tvořených jen jedním rodičem a dětmi (obr. 16). Naopak v domácnostech svobodných jednotlivců muži v čele výrazněji převažovali. Ve všech ostatních domácnostech, které nejsou zobrazeny na obrázku 16 již stáli v čele pouze muži.

Obr. 16: Struktura domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1869 u přítomného obyvatelstva

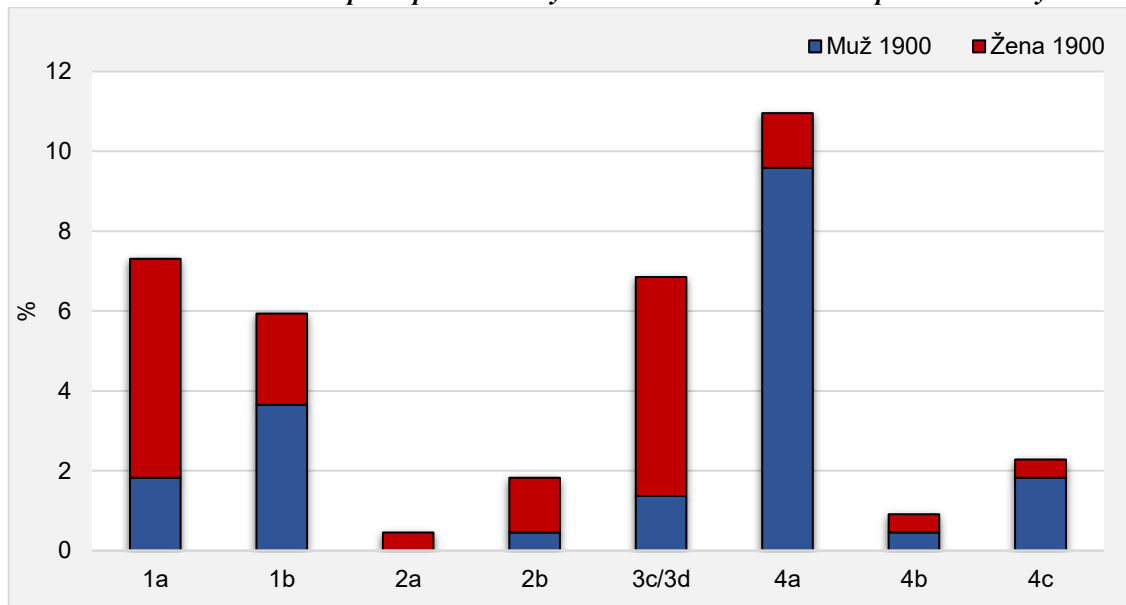
Poznámky: 1a – ovdovělí jednotlivci, 1b – svobodní jednotlivci, 3c/3d – otec/matka s dětmi

Procentuální podíly jsou vztaženy k celkovému počtu domácností v roce 1869.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897), vlastní zpracování

V roce 1900 pozorujeme pestřejší zastoupení typů domácností, kde byla v čele žena (obr. 17). Ženy stály v čele domácnosti svobodných sourozenců (2a), kdy v roce 1900 nebyla žádná taková domácnost v čele s mužem. I v ostatních nerodinných domácnostech převažovala v čele žena (obr. 17). Dále ženy stály častěji než muži v čele domácnosti ovdovělého jednotlivce a samostatného rodiče. Domácnosti jednotlivců vedených svobodnou ženou se podílely na celkovém počtu s 2,3 % a vedených svobodným mužem s 3,7 %. Dále ženy stály v čele v domácnostech rodinných rozšířených, tyto domácnosti vždy tvořila ovdovělá nebo svobodná matka s dětmi rozšířených o dalšího rodinného člena.

Muži dominovali ve vedení drtivé většiny domácností, to bylo dáno patriarchální smýšlením společnosti. Ženy se mohly stát osobou v čele domácnosti, jen pokud v domácnosti nebyl přítomný dospělý a schopný muž. Nejčastěji se žena stala hlavou domácnosti po smrti svého manžela, a protože měla nižší šanci na opakovaný sňatek než muž, tvořila častěji domácnost ovdovělého jednotlivce nebo domácnost ovdovělé matky s dětmi. V čele domácností mohly být také svobodné matky, které si nemanželským dítětem snížily šanci na sňatek a vytvoření úplné rodiny. V Bernarticích se ve sledovaném období také v menší míře vyskytly ženy vdané, bez přítomného manžela. Domácnosti samostatných matek v menší míře, také mohly být rozšířené o dalšího rodinného člena. Dále se ženy mohly stát osobou v čele vícečlenné nerodinné domácnosti nebo svobodného jednotlivce.

Obr. 17: Struktura domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: 1a – ovdovělí jednotlivci, 1b – svobodní jednotlivci, 2a – společně bydlící svobodní sourozenci, 2b – jinak příbuzní spolubydlíci, 3c/3d – otec/matka s dětmi, 4a – rozšířená ascendentní, 4b – rozšířená descendentní, 4c – rozšířená kolaterální

Procentuální podíly jsou vztaženy k celkovému počtu domácností v roce 1900.

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 1132), vlastní zpracování

8.3. Domácnosti podle sociálního postavení hlavy domácnosti

Domácnosti se ve svém vzhledu a strukturách mohou významněji lišit v závislosti na sociálním postavení dané domácnosti, respektive sociálním postavením osoby v čele domácnosti. Sociální třída nebo vrstva je v tomto případě soubor osob, které mají stejné životné podmínky a životní šance (van Leeuwen a Mass, 2011). Jednotlivé sociální vrstvy mají rozdílné životní cykly, rozdílné úrovně porodnosti a úmrtnosti aj., a to může ovlivňovat podobu domácností.

Proto nyní bude hodnoceno zastoupení domácností v jednotlivých sociálních třídách osoby v čele domácnosti. V této práci byla použita klasifikace sociálních tříd HISCLASS (van Leeuwen a Mass, 2011), ve které je nadefinováno 12 sociálních tříd. Sociální třídy jsou autory klasifikace nadefinované pomocí několika sociálních dimenzí (více v metodice). Protože v Bernarticích byly některé sociální třídy velmi málo zastoupené, bude se v práci využívat spíše jedna ze sociálních dimenze a tou je kvalifikace osob.

V tabulce 17 je zobrazená struktura domácností dle sociální třídy osoby stojící v čele ve sledovaném období. Nejvíce domácností se nacházelo až do roku 1900 v sociální třídě 6, tedy v domácnostech řemeslných mistrů. V roce 1900 však došlo k poklesu počtu těchto domácností. Stejně tak nastal pokles počtu domácností u řemeslných tovaryšů (sociální třída 7). Úbytek domácností řemeslníků byl způsoben možná z důvodu odlišných pokynů definice hlavního a vedlejšího povolání. Většina mužů v čele domácností v Bernarticích totiž vykonávala práci v zemědělství i řemeslo současně. Druhou možností byl větší odliv řemeslníků z Bernartic. V roce 1900 byly již nejvíce zastoupené domácnosti movitějších sedláků (sociální kategorie 8). Počet domácností bohatších sedláků se zvedl z 29 domácností v roce 1869 na 72 domácností v roce 1900 a významně se zvýšilo i zastoupení těchto domácností na celkovém počtu (tab. 17).

Domácnosti chudších sedláků ze sociální kategorie 10 se podílely na všech domácnostech s 9–13 %, kromě roku 1880, kdy podíl činil pouze 4 %. Obě kategorie sedláků můžou být lehce zkreslené, protože rozdělení sedláků na majetnější a chudší bylo v jednotlivých sčítáních poměrně složité (více metodice). Dále byly v Bernarticích významněji zastoupeny domácnosti polních nádeníků (sociální třída 12), ty se podílely na všech domácnostech s 11–16 %. Zastoupení domácností dle sociální třídy osoby v čele potvrdily, že Bernartice byly oblastí se značnou zemědělskou obživou a rozšířenou domácí remeslnou výrobou. Ve sledovaném období se dále vyskytovalo mezi 10–12 % domácností ze sociální třídy 4, kam se řadily domácnosti obchodníků a hostinských a také četníků. Domácnosti nezemědělských nádeníků (sociální třída 11) se podílely na všech domácnostech se 4–12 % (tab. 17). V klasifikaci HISCLASS nejsou zahrnuti výměnkáři, kteří však byli také velmi často v čele domácností, proto jsou také vyobrazeni v tabulce 17. Domácnosti výměnkářů měly ve sledovaných letech zastoupení 8–11 % na všech domácnostech. Zastoupení domácností s osobou v čele dosud nezmiňované sociální třídy měly již podstatně nižší zastoupení (tab. 17).

Tab. 17: Struktura domácností podle sociální třídy osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

HISCLASS	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
1	1	0,4	1	0,5	-	-	1	0,5
2	5	2,1	5	2,3	6	2,7	6	2,7
4	24	10,3	27	12,3	26	11,8	27	12,3
5	-	-	1	0,5	2	0,9	1	0,5
6	44	18,8	62	28,3	41	18,6	25	11,4
7	20	8,5	5	2,3	19	8,6	5	2,3
8	29	12,4	51	23,3	25	11,4	72	32,9
9	-	-	1	0,5	3	1,4	2	0,9
10	22	9,4	9	4,1	29	13,2	19	8,7
11	25	10,7	9	4,1	11	5,0	13	5,9
12	27	11,5	28	12,8	34	15,5	23	10,5
V	24	10,3	18	8,2	24	10,9	19	8,7
N	13	5,6	2	0,9	-	-	6	2,7
Celkem	234	100,0	219	100,0	220	100,0	219	100,0

Poznámky: HISCLASS: 1 – majitel pošty, ředitel školy, 2 – učitelé a lékaři, 4 – majitelé obchodů, hospod, četníci, 5 – ponocný, 6 – řemeslní mistři, 7 – řemeslní tovaryši, 8 – movitější sedláci 9 – poštovní doručovatelé, 10 – nemovitější sedláci, 11 – nádeníci (nezemědělství), cestáři, služební, žebráci, 12 – nádeníci v zemědělství, pastýři, hajní, V – výměnkáři, N – neudáno

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Širší sociální skupiny osob v čele domácnosti podle kvalifikace jsou zobrazeny v tabulce 18, kde pozorujeme malý počet domácností s velmi kvalifikovanou hlavou v čele. Ve sledovaném období bylo 6 až 7 domácností velmi kvalifikovaných hlav domácností a podílely se na celkovém počtu domácností se 3 %. Největší zastoupení měly domácnosti kvalifikovaných hlav, které se podílely na všech domácnostech s 50 % a více (tab. 18). Domácnostem částečně kvalifikovaných osob se zvedlo zastoupení z 9,4 % v roce 1869 na 10,0 % v roce 1900. Počet domácností nekvalifikovaných osob se ve sledovaném období snížil a zastoupení pokleslo z 22,2 % v roce 1869 na 16,4 % v roce 1900 (tab. 18).

Tab. 18: Struktura domácností podle kvalifikace osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Kvalifikace hlavy domácnosti	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Velmi kvalifikovaná	6	2,6	6	2,7	6	2,6	7	3,2
Kvalifikovaná	117	50,0	145	66,2	111	50,5	129	58,9
Částečně kvalifikovaná	22	9,4	11	5,0	34	15,5	22	10,0
Nekvalifikovaná	52	22,2	37	16,9	45	20,5	36	16,4
Výměnkáři	24	10,2	18	8,2	24	10,9	19	8,7
Neudáno	13	5,6	2	1,0	-	-	6	2,8
Celkem	234	100,0	219	100,0	220	100,0	219	100,0

Poznámky: Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři

Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci

Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé

Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služební, žebráci

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

8.4. Velikost domácnosti

Spousta lidí si myslí, že dříve byly běžné početné domácnosti, respektive rodiny, ale to bylo historickými demografy vyvráceno. Porodnost byla v minulosti sice vysoká, rodilo se hodně dětí, ale naproti tomu byla i vysoká dětská a kojenecká úmrtnost a děti odcházely z domu hledat samostatné živobytí (Horský a Seligová, 1997). Pokud se tedy zaměříme na domácnost v určitý moment, v našem případě v rozhodný čas sčítání 1869–1900, pozorujeme domácnosti relativně malé. Do domácnosti jsou v této práci zahrnuty všechny osoby žijící v bytové jednotce, tedy i nepříbuzné osoby. Průměrný počet členů v jedné domácnosti byl v Bernarticích za přítomné obyvatelstvo ve sledovaných letech 4,0 členů. Průměrná velikost domácnosti v Bernarticích vzrostla z hodnoty 3,8 členů v roce 1869 na 4,3 členů v roce 1900.

Pokud se však takto zprůměrují všechny domácnosti dohromady, dochází k významnému zkreslování hodnot. Domácnosti podle počtu členů se totiž mezi sebou významně liší v jednotlivých sociálních vrstvách. Počet členů ovlivňuje nejen odlišné demografické chování a životní cykly. Horský a Seligová (1997, str. 27) dodávají, že počet členů může zvyšovat i přítomné služebnictvo, které si můžou dovolit bohatší vrstvy. Například uvádějí, že selských rodin měly kolem 5 členů a u nádenické rodiny 3,5 členů.

Velmi málo zastoupené sociální třídy domácností není objektivně hodnotit. Například v sociální třídě 1 (tab. 19) byl nejvyšší průměrný počet členů v domácnosti ve sledovaném období v Bernarticích, ale tento průměrný počet byl počítán vždy jen z jedné rodiny. Objektivně nejvyšší průměrný počet členů v rodině tak byl v sociální třídě 8, 10 a 6. To bylo nejspíš z důvodu, že v těchto domácnostech (sedláků a řemeslných mistrů) bylo častěji zapotřebí služebnictva a také pracovní síly z řad svých dětí. V domácnostech movitějších sedláků bylo při sčítání 1869 průměrně 5,1 členů a 4,8 členů roce 1900. U sedláků ze sociální kategorie 10 průměrná velikost domácnosti více kolísala, ale mezi roky 1869 a 1900 se zvedla z 5,1 na 5,5 členů v jedné domácnosti. V domácnostech řemeslných mistrů mezi sledovanými sčítáními průměrný počet členů v domácnosti rostl, konkrétně ze 4,6 členů v roce 1869 na 4,9 členů v roce 1900 (tab. 19). Průměrná velikost domácnosti více kolísala mezi jednotlivými sčítáními v domácnostech osob

ze sociální třídy 4, zde žilo v průměru 3,7–5,2 členů. Řemeslní tovaryši měli v domácnostech ve sledovaném období poměrně stabilní počet členů a to mezi 3,2–3,8 osob. Významnější nárůst počtu členů nastal v domácnostech polního nádeníka (sociální třída 12) z průměrně 2,9 členů v roce 1869 na 4,2 členů v roce 1900. Ten samý nárůst pozorujeme i v sociální kategorii 11, kde nastal vzrůst z průměrně 2,4 osob na jednu domácnost v roce 1869 na 3,8 v roce 1900. Narůst počtu členů mohl souviset se zlepšováním úmrtnostních poměrů, které u nádeníků a nízko kvalifikovaných osob byly mnohem horší než u ostatních sociálních tříd. Roli mohlo také hrát to, že si nádeníci častěji nemohli dovolit založení vlastní domácnosti, proto byli nuceni zůstat s ostatními rodinnými příslušníky delší dobu pod jednou střechou. Výměnkáři měli v domácnostech průměrně 1,7–2,6 členů a tento průměr se ve sledovaném čase zmenšoval.

Tab. 19: Průměrná velikost domácností podle sociální třídy osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

HISCLASS	1869		1880		1890		1900	
	PO	PPO	PO	PPO	PO	PPO	PO	PPO
1	6	6,0	7	7,0	-	-	6	6,0
2	10	2,0	10	2,0	14	2,3	24	4,0
4	125	5,2	102	3,8	109	4,2	101	3,7
5	-	-	4	4,0	7	3,5	2	2,0
6	201	4,6	285	4,6	199	4,9	123	4,9
7	71	3,6	16	3,2	73	3,8	17	3,4
8	147	5,1	239	4,7	111	4,4	347	4,8
9	-	-	2	2,0	12	4,0	12	6,0
10	113	5,1	36	4,0	137	4,7	104	5,5
11	61	2,4	32	3,6	35	3,2	49	3,8
12	78	2,9	86	3,1	129	3,8	96	4,2
V	62	2,6	45	2,5	50	2,1	32	1,7
N	22	1,7	3	1,5	-	-	18	3,0
Celkem	896	3,8	867	4,0	876	4,0	931	4,3

Poznámky: PO-počet obyvatel, PPO – průměrný počet osob v jedné domácnosti

HISCLASS: 1 – majitel pošty, ředitel školy, 2 – učitelé a lékaři, 4 – majitelé obchodů, hospod, četníci, 5 – ponocný, 6 – řemeslní mistři, 7 – řemeslní tovaryši, 8 – movitější sedláci 9 – poštovní doručovatelé, 10 – nemovitější sedláci, 11 – nádeníci (nezemědělští), cestáři, služebné, žebráci, 12 – nádeníci v zemědělství, pastýři, hajní, V – výměnkáři, N – neudáno

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Když se podíváme na tabulku 20 se širšími skupinami sociálních tříd osob v čele podle kvalifikace hlav, můžeme pozorovat, že průměrný počet osob v kvalifikovaných domácnostech byl v čase poměrně stabilní a činil průměrně 4,4–4,6 členů na jednu domácnost. V částečně kvalifikovaných domácnostech se průměrný počet osob snížil z 5,1 v roce 1869 na 3,8 a 4,6 v letech 1880–1890 (tab. 20) a následně vzrostl na hodnotu průměrně 5,4 členů v jedné domácnosti v roce 1900. U nekvalifikovaných domácností nastal postupný vzrůst průměrného počtu členů ve sledovaném období a narostl z průměrně 2,7 členů v domácnosti v roce 1869 na průměrně 4,0 členů v roce 1900.

Tab. 20: Průměrná velikost domácnosti podle kvalifikace osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Kvalifikace hlavy domácnosti	1869		1880		1890		1900	
	PO	PPO	PO	PPO	PO	PPO	PO	PPO
Velmi kvalifikovaná	16	2,7	17	2,8	14	2,3	30	4,3
Kvalifikovaná	544	4,6	642	4,4	492	4,4	588	4,6
Částečně kvalifikovaná	113	5,1	42	3,8	156	4,6	118	5,4
Nekvalifikovaná	139	2,7	118	3,2	164	3,6	145	4,0
Výměnkáři	62	2,6	45	2,5	50	2,1	32	1,7
Neudáno	22	1,7	3	1,5	-	-	18	3,0
Celkem	896	3,8	867	4,0	876	4,0	931	4,3

Poznámky: PP – počet obyvatel, PPO – průměrný počet osob v domácnosti

Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři

Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci

Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé

Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služební, žebráci

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

8.5. Osoby v domácnosti

Podle Fauve-Chamoux (1992) je vhodné studovat domácnosti nejen podle průměrného počtu členů, ale i podle složení domácnosti. Doporučuje se zaměřit na otázky, kolik lidí žije v jedné domácnosti, co je to za lidi a jaký je mezi nimi vztah. Fauve-Chamoux (1992, str. 41) ve svém výzkumu využívá klasifikaci pěti základních skupin osob žijících v domácnosti: hlavy domácností, děti, příbuzní, služebnictvo a ostatní. V této práci byla ještě přidána skupina manželek, které nepřišlo vhodné zařazovat mezi hlavy domácnosti.

Drtivá většina osob žijících v Bernarticích spadala do skupiny hlav domácností, jejich manželek a dětí. Tyto tři skupiny obsahovaly ve sledovaném období 89–95 % osob žijících v domácnostech (tab. 21). Skupina hlav domácností se ve sledovaných letech podílela na celkovém počtu přítomných obyvatel s 26–24 % a manželky s 18–21 %. Děti se podílely na všech osobách s 43 až 49 %, kdy nejnižší zastoupení dětí bylo v roce 1880, způsobené výraznějším poklesem dětí v tomto roce sčítání. Významnější nárůst nastal u skupiny příbuzných osob, která mezi roky 1869 a 1900 narostla z 0,9 % na 5,9 % (tab. 21), docházelo tak k významnějšímu narůstání domácností, které žily se svými příbuznými. Osoby spadající do skupiny služebnictva se mezi lety 1869–1900 podílely v rodinách s 3,8–5,3 %. Kolísání podílu osob řazených do služebnictva ve sledovaných letech bylo spíše způsobeno momentální potřebou pracovní síly a finančních možností jednotlivých domácností. Například výrazně vyšší zastoupení osob z řad služebnictva v roce 1880 může souviset v tom samém roce s poklesem podílu osob připadajících do skupiny dětí. Osoby z kategorie ostatní se v rodinných téměř nevyskytovaly, jejich podíl na všech osobách byl ve sledovaném období v rozmezí 0,3 až 1,0 % (tab. 21).

Tab. 21: Struktura osob žijících v domácnostech v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Skupiny osob v domácnostech	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Hlavy	234	26,1	219	25,3	220	24,9	219	23,5
Manželky	178	19,9	180	20,8	175	19,8	164	17,6
Děti	439	49,0	373	43,0	403	45,6	446	47,9
Příbuzní	8	0,9	43	5,0	36	4,2	55	5,9
Služebnictvo	34	3,8	46	5,3	40	4,5	40	4,3
Ostatní	3	0,3	6	0,6	9	1,0	7	0,8
Celkem	896	100,0	867	100,0	883	100,0	931	100,0

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Nyní bude hodnoceno postavení osob v domácnosti podle věku a pohlaví. Postavení v domácnosti bylo rozřazeno do čtyř až pěti kategorií, které víceméně odpovídají přechozím skupinám osob žijících v domácnostech. Tedy hlavy domácností, manželky, děti, příbuzní členové a nepříbuzní členové (sloučení skupiny služebnictva a ostatních).

Postavení mužů v domácnosti v závislosti na věku lze pozorovat na obrázku 18. Muž byl do 25 let, vyjma roku 1880, nejčastěji v domácnosti veden jako syn. Od 25 let již dominovali muži, kteří byli hlavou domácnosti. Od 25. roku života tak u mužů nastával významný zlom v přechodu ze syna na hlavu domácnosti. Nepříbuzné osoby byly ve všech sledovaných letech nejčastěji zastoupeny ve věku 15–24 let a v menší míře i ve věku 25–29 let, zde se jednalo o mladé muže ve služebnickém poměru nebo na učení řemeslu. Nepříbuzné osoby ve vyšších věcích již byly zastoupené minimálně.

Mezi jednotlivými roky lze pozorovat zajímavé rozdíly, které mohou souviset s momentální ekonomickou situací v Bernarticích, prodlužováním života nebo obecně změnami v demografickém chování a společenském životě. Změny nastávaly především v zastoupení příbuzných osob a v menší míře i nepříbuzných osob. Zajímavé je pozorovat i hlavy domácností, které se do vedení domácnosti dostaly před 25. rokem života nebo muži, kteří zůstávali jako synové po 30. roce života.

V roce 1869 muži vedeni v domácnosti jako příbuzné osoby byli pouze dva, jednalo se o jednoho rodiče ve věku nad 60 let a jednoho synovce ve věku do 14 let. Dále můžeme pozorovat, že ve věkové kategorii 40–45 let byl ještě jeden muž veden jako syn, jednalo se o muže ve věku 41 let bydlícím se svými rodiči a dospělými sourozenci.

V roce 1880 pozorujeme pestřejší zastoupení jednotlivých postavení mužů v domácnosti, především ve věku 15–24 let (obr. 18). Oproti roku 1869 nastal v roce 1880 výraznější nárůst nepříbuzných mužů ve věku 15–24 let, jednalo o muže ve službě a tento nárůst nejspíše způsobil nedostatek pracovní síly z řad svých dětí. Ve zmíněné věkové kategorii 15–29 let, také narostl počet mužů uváděných v domácnosti jako příbuzní, tito příbuzní byli sourozenci hlav domácností. Ve věkové kategorii 15–19 let byl jeden muž uvedený jako hlava domácnosti, jednalo se o 19letého muže, který tvořil domácnost svobodného jednotlivce. Zastoupení hlav domácností se zvýšilo oproti roku 1869 v roce 1880 i ve věku 20–24 let, zde byli dva muži, uvedeni jako osoby v čele, již ženatí a dva muži stáli v čele vícečlenné nerodinné domácnosti. Ve věku nad 60 let se významněji zvýšilo zastoupení příbuzných osob, jednalo se o otce hlav domácností.

V roce 1880 bylo také více mužů vedených jako synů ve věku 30–45 let. Jednalo se o tři muže, kteří žili se oběma rodiči a nejspíše čekali na předání usedlosti (obr. 18).

V roce 1890 nastal výraznější vzrůst příbuzných ve věkové kategorii do 14 let, zde se jednalo o vnoučata a jednoho sourozence (obr. 18). Oproti předchozímu roku zmizelo zastoupení příbuzných ve věku 15–29 let a jeden příbuzný uvedený jako sourozenec byl ve věkové kategorii 30–34 let. V roce 1890 byli poprvé ve sledovaných letech příbuzní vedeni také ve věkové kategorii 55–59 let (obr. 18), zde se stejně jako ve věkové kategorii nad 60 let jednalo o otce hlav domácností. Tím, že se rodiče objevovali i v kategorii mladších 60 let může značit, že rodiče předávali majetek dětem dříve a dále s nimi žili na usedlosti. Ve věkové kategorii 20–24 let byli čtyři muži uváděni jako hlavy domácností, dva již byli ženati a dva byli hlavou domácnosti svobodného jednotlivce.

V posledním sledovaném roce 1900 nejvíc zaujme výrazný nárůst osob vedených jako příbuzných ve věku nad 60 let. V této věkové kategorii bylo 33 % osob vedených jako otec hlavy domácnosti (obr. 18). Ve věku 20–34 let se zvýšilo zastoupení příbuzných, kteří byli s hlavou domácnosti sourozenci. Ve věkové kategorii 20–24 let byli hlavami domácností jen tři muži, z toho jeden byl ženatý a ostatní dva tvořili domácnosti svobodných jednotlivců.

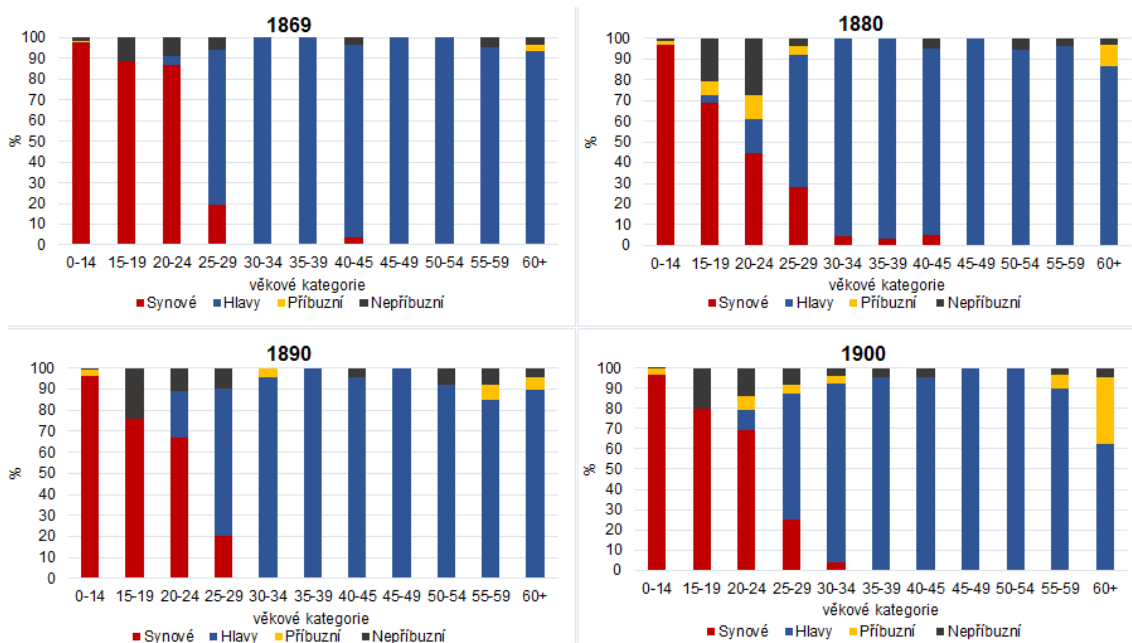
Na obrázku 19 je vyobrazeno zastoupení žen dle jejich postavení v domácnosti a v závislosti na věku, oproti mužům je zde navíc kategorie postavení v domácnosti jako manželka. Obecně ve všech sledovaných letech ženy ve věku do 20 let byly nejčastěji uváděny v domácnostech jako dcery. Od 20 let významně stoupalo zastoupení žen, které byly vedeny v postavení manželek a od 25 let toto postavení žen často dominovalo i ve všech následujících věcích. Ženy se hlavou domácnosti stávaly mnohem méně než muži a nejčastěji se dostala žena do pozice osoby v čele domácnosti následkem úmrtí manžela. Proto zastoupení žen, vedených jako hlavy domácností, narůstalo v Bernarticích až ve vyšším věku, kdy se pravděpodobnost na ovdovění u žen zvyšovala. Nejvíce nepřibuzných žen bylo zastoupeno v domácnostech ve věku 15–24 let a o něco méně ve věku 25–29 let, zde se jednalo o ženy ve služebnickém poměru. Na rozdíl od mužů byly nepřibuzné osoby u žen zahrnuty viditelněji i ve vyšších věcích, zde se jednalo o starší služebné, ale i o spolubydlící či nájemkyně. Ženy také byly častěji než muži vedené jako příbuzné osoby. Na obrázku 19 si také můžeme povšimnout, že ženy byly také mnohem častěji, než muži vedené jako dcery i ve středním věku. To může být z důvodu čekání na předání nemovitosti a majetku, ale spíše ženy zastávaly roli pečovatelek a o své rodiče v pokročilém věku se staraly a pomáhaly jim. Občas se vyskytovaly u rodičů dcery s jejich nemanželskými dětmi, které si nemanželským dítětem mohly snížit šanci na sňatek a založení vlastní domácnosti.

V roce 1869 si můžeme povšimnout zastoupení žen jako manželek už ve věkové kategorii 15–19 let (obr. 19). Jednalo se o tři ženy ve věku 17, 18 a 19 let a z toho nejstarší žena měla již i dítě. Ve věku 30–34 let bylo zastoupení příbuzných osob u žen 7 %, na všech osobách v této kategorii a všechny to byly sestry hlav domácností. Ve věkové kategorii 25–29 let bylo v roce 1869 určité zastoupení žen uvedených jako osoby v čele domácnosti, zde se jednalo o svobodné matky s dětmi. Jedna svobodná matka se nacházela ještě ve věkové kategorii 40–44 let. V ostatních případech se již jednalo o ovdovělé matky nebo domácnosti jednotlivců ať ovdovělých nebo svobodných žen. V posledních vyobrazených věkových kategoriích zastoupení žen jako hlav domácností v roce 1869 výrazněji narostlo.

V následujícím roce 1880 se nejprve povšimneme výrazného úbytku zastoupení žen jako hlav domácností ve věku 50 let a více, a naopak výraznější nárůst zastoupení žen uváděných jako příbuzné s hlavou domácnosti (obr. 19). To může indikovat, že ovdovělé ženy raději žily v domácnosti svého dítě, než aby se staly hlavou domácnosti a hospodařily samostatně. Důvodem mohla být i zhoršená ekonomická situace. Ve věkových kategoriích nad 55 let se zvýšilo i zastoupení žen uváděných jako manželky, což zase mohlo ukazovat na zlepšení úmrtnostních poměrů u starších obyvatel a snížení pravděpodobnosti na úmrtí manžela. V roce 1880 byla ve věku 25–29 let jen jedna žena v čele domácnosti a konkrétně domácnosti svobodných sourozenců. Svobodné matky byly jen dvě ve věku 40 a 53 let a jedna žena vdaná ve věku 31 let, která byla bez přítomného manžela. Ostatní ženy, které stály v čele domácnosti, byly již ovdovělé. Stouplo i zastoupení žen příbuzných ve věku 15–24 let, 30–34 a 40–45 let a ve všech případech se jednalo o sestry hlav domácností (obr. 19).

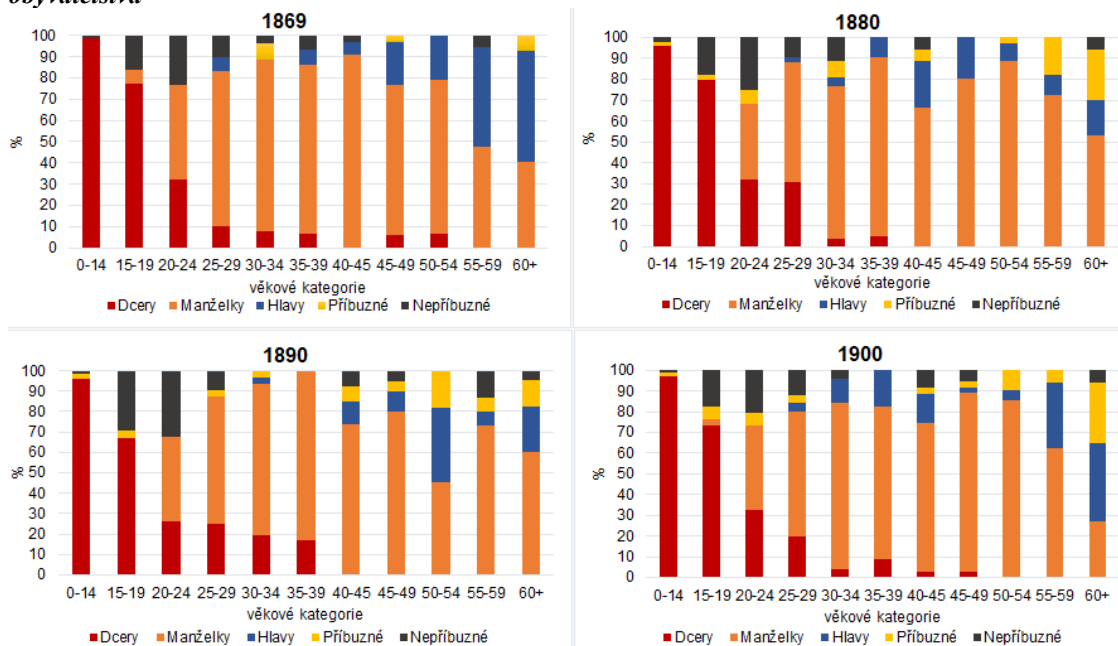
V roce 1890 se zastoupení přítomných žen vedených v domácnosti jako matky hlav domácností rozšířilo i do kategorie 45–49 let (obr. 19). Zastoupení osob v postavení matky hlavy domácnosti se tak rozložilo do více věkových kategorií. Ve věkových kategoriích do 19 let se zvýšilo zastoupení příbuzných osob, konkrétně vnoučat a sester hlav domácností. Oproti roku 1880 se v roce 1890 viditelněji zvýšilo zastoupení žen jako osob v čele domácnosti v kategorii 50–54 let. Svobodná matka byla v roce 1890 sepsaná jen jedna a bylo jí 51 let. Nejmladší žena v čele v domácnosti byla ve věku 31 let a byla v čele domácnosti společně bydlících příbuzných osob. Ve věkové kategorii 60 a více let se zvýšilo zastoupení žen jako manželek (obr. 19), což opět můžeme přisuzovat zlepšování úmrtnostních poměrů a delšímu soužití manželského páru i v pokročilém věku.

V posledním sledovaném roce 1900 významněji stoupalo zastoupení žen vedených jako hlavy domácnosti v mladších věkových kategoriích 25–45 let (obr. 19). Ženy ve věku 25 až 45 let byly často hlavou nerodinné domácnosti a dále ve tomto věku byla v čele domácnosti jedna svobodná matka, jedna ovdovělá matka a tři matky s dětmi s uvedeným rodinným stavem vdaná, ale manžel ve sčítacím formuláři nebyl uveden. Další dvě vdané matky bez manžela byly ve věku 54 a 57 let. V roce 1900 se také velmi snížilo zastoupení postavení manželky na úkor příbuzných nebo hlav domácností ve věku 55 a více let. Zastoupení příbuzných žen, které byly matky hlav domácností, bylo opět rozloženo od věku 45 let a největší zastoupení matek bylo ve věkové kategorii 60 a více let. V postavení sestry hlavy domácnosti byly ženy zastoupeny ve věku 15–24 let a pak 50–54 let. V roce 1900 také byla jedna žena v postavení manželky v 18 letech a již zastávala i roli matky.

Obr. 18: Struktura mužů podle postavení v domácnosti a věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Procentuální podíly jsou počítány jako počet osob daného postavení v dané věkové kategorii a počtu osob v dané věkové kategorii celkově.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Obr. 19: Struktura žen podle postavení v domácnosti a věku v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Procentuální podíly jsou počítány jako počet osob daného postavení v dané věkové kategorii a počtu osob v dané věkové kategorii celkově.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

8.6. Služebnictvo v domácnostech

Protože kapitola rodin bude zaměřena na rodinu, která se chápe v dnešním slova smyslu, tedy rodinu, za kterou nejsou považovány nepříbuzné osoby. Bude nyní zhodnoceno služebnictvo žijících v domácnostech v Bernarticích ve sledovaných letech. Průměrný počet osob připadající na jednu domácnost velmi často může zvyšovat právě přítomnost služebnictva. Ve sledovaném období přibližně 10–14 % domácností mělo ve své domácnosti nepříbuzného člena, uváděného jako děvečku, čeledína, služebnou či učně. V tabulce 22 jsou vyobrazeny podíly domácností bez i se služebnictvem v jednotlivých sledovaných letech sčítání. Nejmenší zastoupení domácností se služebnictvem bylo v roce 1869 a naopak nejvyšší zastoupení bylo v roce 1880. Většina domácností služebnictvo v domácnosti však nevydržovala. Například v porovnání se situací na třeboňském panství v 16. a 17. století, kde se vyskytovalo 69 až 86 osob z řad služebnictva na 100 domácností (Horský a Sládek, 1992). Nebo ve farnosti Tuklaty v roce 1869 bylo 70 % domů se závislou pracovní silou (Janáková Kuprová, 2020). Služebnictvo tak v Bernarticích bylo zastoupeno velmi málo. Bylo to tím, že Bernartice patřily do chudé neúrodné oblasti, proto ani nebylo tolik peněžních prostředků na zaplacení služebnictva a často se využívalo dětí jako pracovní síly.

Tab. 22: Struktura domácností podle přítomného služebnictva v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Domácnost	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Bez služebnictva	211	90,2	189	86,3	192	87,3	190	86,8
Se služebnictvem	23	9,8	30	13,7	28	12,7	29	13,2
Celkem	234	100,0	219	100,0	220	100,0	219	100,0

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

V tabulkách 23 až 25 je vyobrazeno v jakých typech domácností dle zjednodušené Laslettovy typologie se vyskytovalo služebnictvo v domácnostech velmi kvalifikovaných a kvalifikovaných hlav a výměnkářů. Podíly byly vypočteny počtem domácností se služebnictvem v daném typu a dané kvalifikaci hlavy domácnosti a celkovému počtu domácností v dané kvalifikaci hlavy domácnosti. Nejvyšší zastoupení domácností se služebnictvem (33–43 % kromě roku 1890, kdy nebyla domácnost se služebnictvem žádná), bylo v domácnostech velmi kvalifikovaných hlav (tab. 23). Domácností velmi kvalifikovaných osob bylo velmi málo, ale byla to nejbohatší vrstva v Bernarticích, proto si mohla dovolit služebnictvo. U kvalifikovaných osob se domácnosti se služebnictvem podílely na všech domácnostech s 15 až 22 % (tab. 24). Tyto domácnosti byly typické v tom, že často potřebovaly osoby na výpomoc, hlavně pokud neměly dostatek pracovní síly z řad svých potomků. V domácnostech výměnkářů byly domácnosti se služebnictvem zastoupeny s 4–8 %, kromě roku 1880, kdy podíl činil 28 % (tab. 25). Tento vyšší podíl domácností se služebnictvem nastal nejspíše z důvodu, že tito výměnkáři žili ve stejném domě s rodinou svého dítěte a služebnictvo nejspíš pomáhalo na polnosti jemu, bylo však zapsáno pod domácnost výměnkáře.

V tabulkách nejsou zobrazeny domácnosti částečně kvalifikovaných osob, protože kritérium pro zařazení sedláků do této kvalifikace byla absence služebnictva. V roce 1890 a 1900 se vyskytovala vždy jedna domácnost se služebnictvem částečně kvalifikované osoby a jednalo

se však o domácnost poštovního doručovatele. V roce 1880 se také vyskytla jedna domácnost se služebnictvem s nekvalifikovanou hlavou domácnosti. Tato nižší sociální vrstva neměla dostatek financí na to, aby si mohla dovolit najmout služebnictvo, často bojovala o samotnou existenci. Proto je poměrně překvapivé, že v roce 1880 byla v jedné rodině nádeníka zapsaná služebná. Také se může jednat o nějaké nedorozumění při vyplňování sčítacích formulářů

V tabulkách 23–25 jsou také zobrazeny typy domácností dle zjednodušené Laslettovy typologie, ve kterých se služebnictvo vyskytovalo. Služebnictvo bylo nejčastěji zastoupeno v domácnostech jednoduchých rodinných (typ 3). Nejvíce v domácnostech tvořených manželským párem s dětmi, kde dominovaly ty domácnosti, které měly malé děti. Dále v domácnostech manželské páru bez dětí, kdy se jednalo o mladý pár před založením rodiny nebo již o starší pár s dětmi odrostlými. Domácnosti se služebnictvem tvořených jedním rodičem s dětmi byly v roce 1869 a 1880 nejvíce zastoupeny v domácnostech výměnkářů (tab. 25) a v roce 1890 a 1900 v domácnostech kvalifikovaných hlav (tab. 24). Od roku 1880 se zvyšuje i zastoupení domácností se služebnictvem v domácnostech rodinných rozšířených. Velková (2009, str. 82) uvádí, že najímání služebnictva souviselo se zastoupením pracovní síly z řad svých potomků a velikosti hospodářství. Nejčastěji najímali služebnictvo sedláci. To v Bernarticích také platilo, že tam kde nebyl dostatek pracovní síly z řad rodinných členů, využívalo se služebnictva a nejvíce využívali služebnictva sedláci.

Tab. 23: Podíl domácností se služebnictvem v domácnostech velmi kvalifikovaných hlav v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Rok	Typ domácnosti							Celkem
	1	2	3			4	5	
			3a	3b	3c a 3d			
1869	-	-	16,7	16,7	-	-	-	33,4
1880	16,7	-	-	-	-	16,7	-	33,4
1890	-	-	-	-	-	-	-	-
1900	14,3	-	-	28,6	-	-	-	42,9

Poznámky: Údaje uvedené v %. Procentuální podíly jsou vypočítané z celkového počtu domácností v dané kvalifikaci hlavy domácnosti.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 24: Podíl domácností se služebnictvem v domácnostech kvalifikovaných hlav v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Rok	Typ domácnosti							Celkem
	1	2	3			4	5	
			3a	3b	3c a 3d			
1869	0,9	0,9	-	14,5	-	-	0,9	17,2
1880	-	1,4	0,7	11,7	-	0,7	0,7	15,2
1890	0,9	0,9	0,9	15,5	0,9	3,6	-	22,7
1900	0,8	-	1,6	10,1	1,6	3,9	0,8	18,8

Poznámky: Údaje uvedené v %. Procentuální podíly jsou vypočítané z celkového počtu domácností v dané kvalifikaci hlavy domácnosti.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

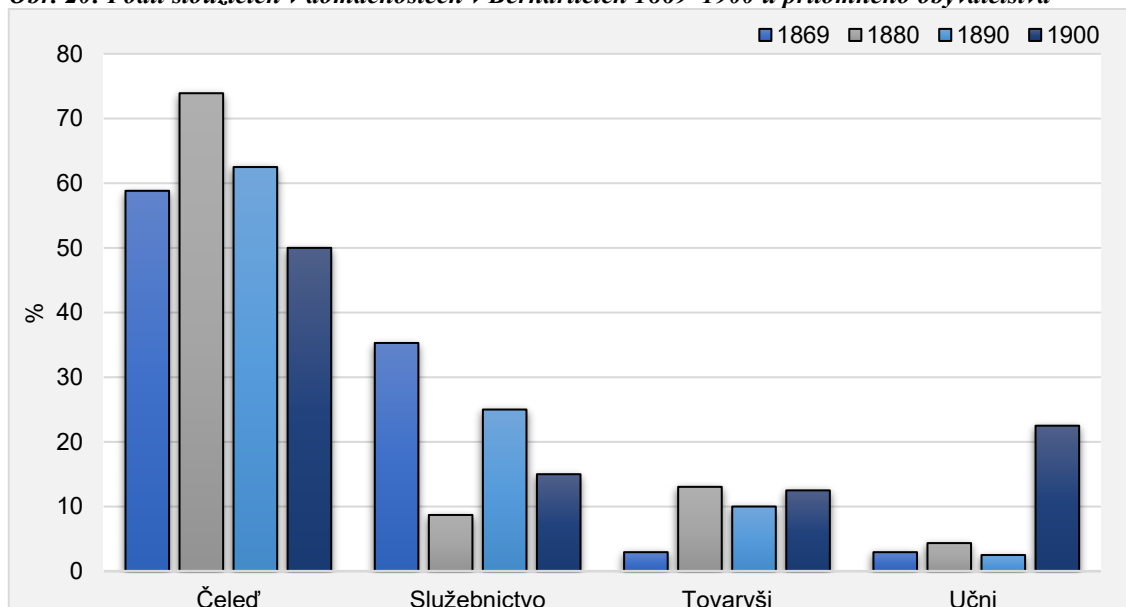
Tab. 25: Podíl domácností se služebnictvem v domácnostech výměnkářů v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Rok	Typ domácnosti							Celkem
	1	2	3			4	5	
			3a	3b	3c a 3d			
1869	-	-	-	-	4,2	-	-	4,2
1880	5,6	-	5,6	-	11,1	5,6	-	27,9
1890	8,3	-	-	-	-	-	-	8,3
1900	-	-	5,3	-	-	-	-	5,3

Poznámky: Údaje uvedené v %. Procentuální podíly jsou vypočítané z celkového počtu domácností v dané kvalifikační hlavy domácnosti.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Počty a zastoupení osob z řad služebnictva v domácnostech jsou zobrazeny v kapitole Osoby v domácnosti (tab. 21). Nyní se podíváme na zastoupení jednotlivých typů sloužících, které můžeme vidět na obrázku 20. Nejvíce zastoupenými sloužícími byla čeleď, kam byli zařazeni čeledíni, děvečky, pacholkové apod., prostě služebnictvo, které pomáhalo při hospodářství a na polnostech. Čeleď se podílela na všech sloužících s 50–74 %. Do kategorie služebnictva byly řazené sloužící v domácnostech nejčastěji služky, hospodyně, kuchařky chůvy apod. Zastoupení této kategorie ve sledovaných letech výrazněji kolísalo (obr. 20) a pohybovalo se mezi 7–35 %. Toto kolísání bylo patrně způsobeno finančními možnostmi rodin, které se během sledovaných let mohly výrazně měnit. Do kategorie učni byli řazeni učedníci učící se nějakému řemeslu a bydlicích u jejich mistra. V letech 1869–1890 byli učni zastoupeni na sloužících s 3–4 % a v posledním sledovaném roce 1900 nastal výrazný nárůst na 23 %. Poslední kategorií sloužících byli tovaryši, ti již byli vyučeni a bydleli a pomáhali u řemeslných mistrů. Mezi lety 1880–1900 se podíleli tovaryši na sloužících s 10–13 % (obr. 20). Janáková Kuprová (2020) ve své práci rozlišuje pracovní sílu na čeleď, podruhy, učně a tovaryše a ve sledované oblasti farnosti Tuklaty byla také nejvíce najímána čeleď. V roce 1869 tvořila jednotlivá pracovní síla z řad čeledě 73 %.

Obr. 20: Podíl sloužících v domácnostech v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Kapitola 9

Struktura rodin

Tato kapitola se bude věnovat strukturám a vzhledu jen rodinných domácností. Podle Lasletta jsou to domácnosti typu 3, 4 a 5, jejichž zastoupení v Bernarticích jsme mohli vidět výše (například tab. 14). Rodinné domácnosti se podílely na celkovém počtu domácností s 84–90 % (tab. 27). Počet rodinných domácností se ve sledovaném období snížil z 202 v roce 1869 na 184 v roce 1900.

Kapitola se bude věnovat tomu, jaká byla pravděpodobnost stát se hlavou rodinné domácnosti v závislosti na věku a pohlaví. Dále budou charakterizovány rodiny bez dětí nebo s dětmi, které mohou být dále rozšířené o dalšího příbuzného člena. Za rodinu je v práci považován soubor osob pouze s příbuzenským vztahem, jak ji chápeme dnes. Služebnictvo a ostatní nepřibuzné osoby do rodiny již řazeny nebudou.

Nejprve však bude hodnoceno, jak byly zastoupené rodinné domácnosti podle kvalifikace hlavy rodinné domácnosti a jak byly velké. Více než polovina rodinných domácností byla ve sledovaném období s kvalifikovanou hlavou a domácnosti s ostatními kvalifikacemi měly již podstatně nižší zastoupení (tab. 28). V celém sledovaném období žilo v rodinných domácnostech v Bernarticích průměrně 4,2 členů. Horská (1996, str. 210) uvedla, že počet členů v rodinných domácnostech na konci 19. století v Čechách a v obcích do 5 tisíc obyvatel byl 4,2–4,4. Bernartice tak zapadaly do průměru českých zemí. Během sledovaného období nastal v Bernarticích pokles průměrné velikosti rodiny z průměrně 4,1 osob v jedné rodině v roce 1869 na 3,9 osob v roce 1880 (tab. 28). Snížení průměrné velikosti rodin v Bernarticích souviselo nejspíš s poklesem počtu dětí před rokem 1880 (kapitola 7.2.). V následujících letech se průměrná velikost rodiny v Bernarticích postupně zvyšovala až na 4,6 členů v roce 1900 (tab. 28). Janáková Kuprová (2020, str. 213) uvádí, že v roce 1850 na farnosti Tuklaty, typické venkovské oblasti, žilo v jedné rodinné domácnosti průměrně 4,8 členů a tato velikost rodinné domácnosti se nejspíš nijak významně nelišila od jiných venkovských lokalit. Průměrná velikost rodiny v Bernarticích, tak byla výrazněji menší, ačkoliv také byla typickou venkovskou oblastí.

Největší byly rodiny částečně kvalifikovaných osob (tab. 29), vyjma roku 1880, kde to bylo způsobené spíše výrazným poklesem počtu domácností (tab. 28). V rodinách kvalifikovaných a částečně kvalifikovaných osob byl patrný trend poklesu průměrného počtu členů v rodině v roce 1800 a následně opětovný růst. V rodinách nekvalifikovaných osob se průměrná velikost rodiny v čase postupně zvyšovala (tab. 29) z 3,3 osob v jedné rodině v roce 1869 na 4,5 osob v roce 1900. Velikost rodiny výměnkářů byla ve sledovaném čase poměrně stabilní a velikost rodin velmi kvalifikovaných osob se v čase mírně zvyšovala (tab.29).

Tab. 26: Struktura domácností v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Domácnosti	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Rodinné	202	86,3	199	90,9	193	87,7	184	84,0
Nerodinné	32	13,7	20	9,1	27	12,3	35	16,0
Celkem	234	100,0	219	100,0	220	100,0	219	100,0

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 27: Struktura rodinných domácností podle kvalifikace hlavy v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Kvalifikace hlavy rodiny	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Velmi kvalifikovaná	3	1,5	3	1,5	3	1,6	5	2,7
Kvalifikovaná	112	55,4	138	69,3	102	52,8	116	63,0
Částečně kvalifikovaná	22	10,9	11	5,6	33	17,1	22	12,0
Nekvalifikovaná	38	18,8	32	16,1	39	20,2	28	15,2
Výměnkáři	24	11,9	14	7,0	16	8,3	9	4,9
Neudáno	3	1,5	1	0,5	-	-	4	2,2
Celkem	202	100,0	199	100,0	193	100,0	184	100,0

Poznámky: Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři

Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci

Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé

Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služebné, žebráci

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 28: Průměrná velikost rodinné domácnosti podle kvalifikace hlavy v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Kvalifikace hlavy rodiny	1869		1880		1890		1900	
	PO	PPO	PO	PPO	PO	PPO	PO	PPO
Velmi kvalifikovaná	10	3,3	10	3,3	11	3,7	22	4,4
Kvalifikovaná	506	4,5	590	4,3	444	4,4	538	4,6
Částečně kvalifikovaná	113	5,1	42	3,8	154	4,7	117	5,3
Nekvalifikovaná	125	3,3	109	3,4	156	4,0	125	4,5
Výměnkáři	61	2,5	32	2,3	39	2,4	21	2,3
Neudáno	10	3,3	2	2,0	-	-	16	4,0
Celkový součet	825	4,1	785	3,9	804	4,2	839	4,6

Poznámky: PP – počet obyvatel, PPO – průměrný počet osob v domácnosti

Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři

Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci

Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé

Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služebné, žebráci

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

9.1. Pravděpodobnost stát se hlavou rodiny

V tabulce 28 je zobrazena struktura rodinných domácností podle pohlaví osoby v čele. V rodinných domácnostech převažovali jako hlavy domácností výrazně muži a na celkovém počtu rodinných domácností se podíleli ve sledovaných letech více než 90 %. Ženy, které byly ve vedení domácnosti, se na rodinných domácnostech podílely maximálně 10 % (tab. 30).

Tab. 29: Struktura rodinných domácností podle pohlaví osoby v čele v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

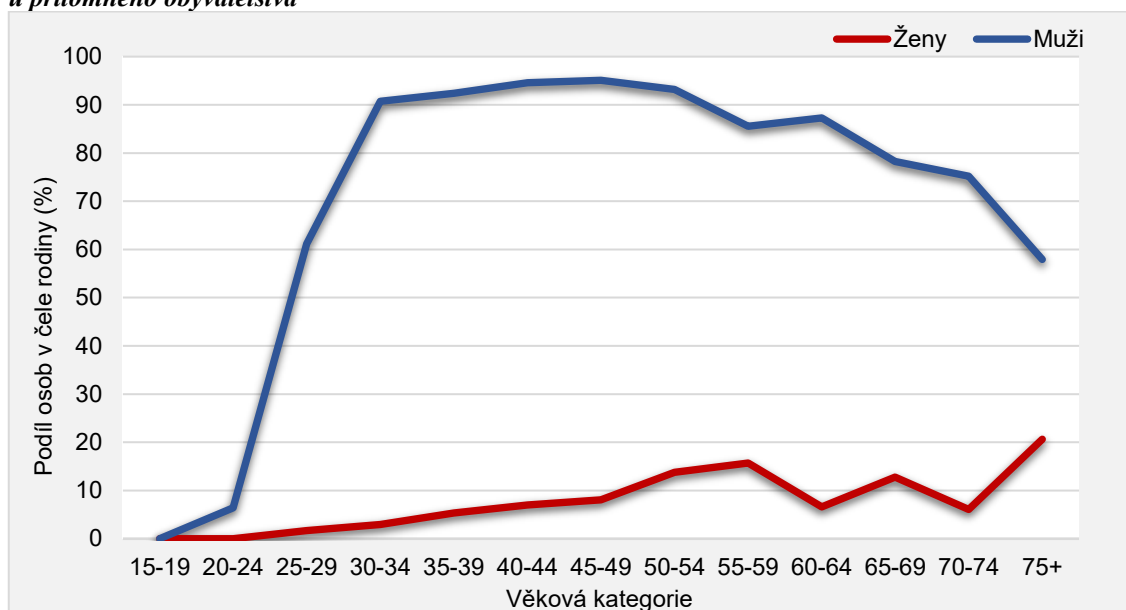
Hlava domácnosti	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Muž	181	89,6	182	91,5	180	93,3	167	90,8
Žena	21	10,4	17	8,5	13	6,7	17	9,2
Celkem	202	100,0	199	100,0	193	100,0	184	100,0

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Pravděpodobnost stát se hlavou rodinné domácnosti se lišila v závislosti na věku a pohlaví. Zmíněná pravděpodobnost je vyjádřena pomocí koeficientu hlav domácností, který udává poměr počtu rodinných domácností s osobou v čele daného věku a pohlaví a celkového počtu osob daného věku a pohlaví, to vše za přítomné obyvatelstvo. Na obrázku 21 jsou zobrazeny koeficienty hlav domácností zprůměrované za všechny čtyři sledované sčítání lidu. To z důvodu, že v jednotlivých sčítáních nastávaly výraznější výkyvy způsobené nízkými počty osob v některých z věkových kategorií a šlo především o to pochytit nějaký trend. U mužů se pravděpodobnost stát se hlavou rodiny výrazněji zvyšovala od věku 25 let a ve věkové kategorii 25–29 let byla šance muže stát v čele rodinné domácnosti již 61 %. Největší pravděpodobnost být hlavou rodinné domácnosti měli muži ve věku 30 až 54 let, v těchto věkových kategoriích byla šance být hlavou 90–95 %, kdy vůbec největší byla tato šance ve věku 45–49 let (obr. 21). Od věku 55 let šance být hlavou domácnosti u mužů podstatněji klesala. U žen byla pravděpodobnost stát se hlavou rodiny mnohem nižší a více narůstala především od 40 let (obr. 21). Vyšší pravděpodobnost stát se jako žena hlavou rodiny byla ve věku 50–59 let a 65–69 let a vůbec nejvyšší byla tato šance ve věku nad 75 let.

V pokročilém věku tak šance stát se hlavou rodiny u mužů výrazněji klesala a u naopak u žen výrazněji rostla. To bylo způsobené životními cykly obyvatel. Ženy se stávaly hlavou domácnosti nejčastěji po úmrtí manžela a pravděpodobnost na ovdovění se zvyšovala až ve středním a vyšším věku. Muži se stávaly hlavou domácnosti v poměrně mladém věku, kdy vstup do vedoucí pozice domácnosti byl spojen nejčastěji s manželstvím. V Bernarticích byl u mužů těsný vztah mezi vedením domácnosti a manželstvím. Až na pár výjimek, kdy se v pozorování vyskytly některé ze složených rodinných domácností, zajišťovalo muži manželství vedoucí pozici v domácnosti. Se změnou rodinného stavu, tedy ovdověním naopak u muže rostla šance na ztracení vedoucí pozice. Muž se jako ovdovělí, častěji mohl stát příbuznou osobou v rodině svých dětí. Toto zjištění však může být ovlivněno evidencí více generací v jednom domě. V Bernarticích bylo poměrně malé množství domů s více bytovými jednotkami, ve kterých byly domácnosti spojené příbuzenským vztahem mezi jejich členy (kapitola 8). Nejčastěji se jednalo o soužití dvou generací – domácnosti rodičů a domácnosti jejich dítěte s rodinou, které byly ve sčítání evidovány odděleně. Je však otázkou, do jaké míry byly domácnosti samostatné a jestli nebyl celý dům pod autoritou jen jednoho z mužů. Pokud bude uvažován, jako největší autorita v domě muž, který byl sepsán ve sčítacím formuláři jako první, byl to ve většině případů muž z mladší generace. Trendy pravděpodobností na to stát se hlavou domácnosti by zůstávaly stejné, jen by se ještě o něco snížila šance být hlavou domácnosti ve vyšším věku. A vztah mezi manželstvím a vedoucí pozicí by ve středním a pokročilém věku u mužů slábl, i když jen málo, protože soužití více generací nebylo v Bernarticích moc časté.

Obr. 21: Zprůměrované koeficienty hlav rodinných domácností podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

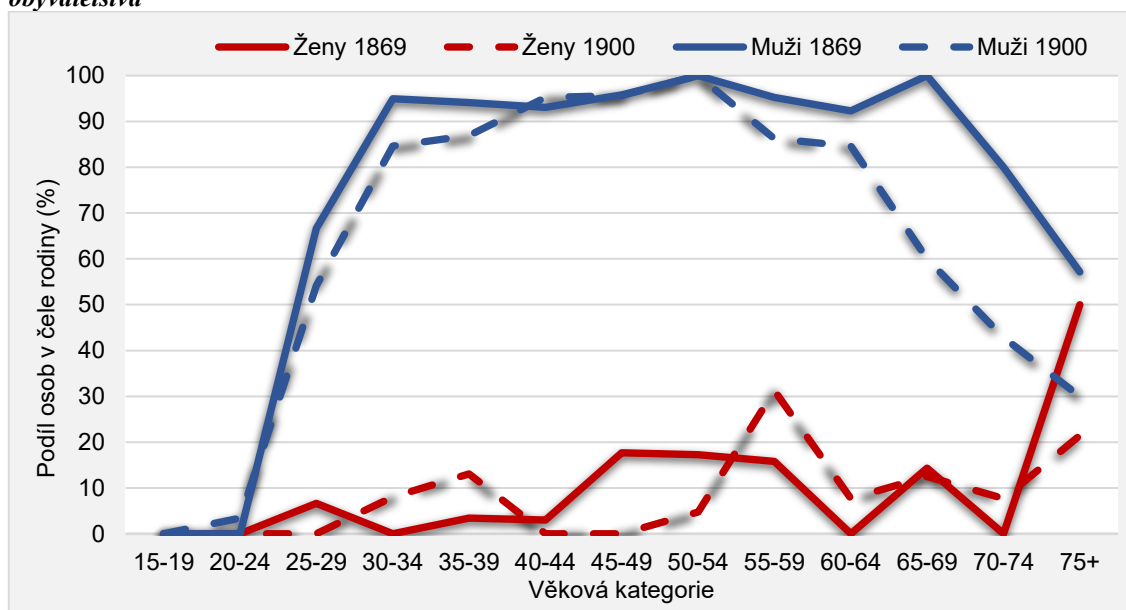

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Trend koeficientů hlav domácností v Bernarticích v 19. století je shodný s trendem na západě Polsko-Litevské oblasti v 18. století. Pro západ Polsko-Litevské oblasti byl také typický prudký nárůst zastoupení mužů v čele domácnosti od 20 let, maximálních hodnot prevalence být u mužů hlavou domácnosti bylo dosahováno ve věku 40–50 let a následně od 50 let se tato prevalence mužů stát v čele domácnosti postupně snižovala (Szołtysek, 2015). Szołtysek (2015, str. 510) popsanou křivku pro západ Polsko-Litevské oblasti nazval jako unimodální křivku typickou pro západní rozvinutější svět. Muži se na západě stávali hlavou domácnosti dříve než na východě, ale naopak jejich šance být hlavou domácnosti i ve stáří byla oproti východu podstatně nižší. Na západě tak byl poměrně flexibilní systém, který zaručoval dřívější obměnu mladší generace v čele domácnosti, a to díky možnosti odejít na výměnek a tam dožít. Na východě díky neexistenci možnosti odejít do důchodu nebolí na výměnek setrvali muži v čele domácnosti až do své smrti a znemožňovali delší čas se ujmout vedení mladší generaci. U ženské křivky měly Bernartice také velmi podobný trend jako na západě Polsko-Litevské oblasti, tedy že stát se samostatnou osobou v čele domácnosti se u žen zvyšovala velmi mírně od 40 let (Szołtysek, 2015).

Jak se měnila šance stát se osobou v čele u mužů a žen v roce 1869 a 1900 je zobrazeno na obrázku 22. U mužů se v roce 1900 pravděpodobnost stát se hlavou rodiny ve věku od 25 až do 40 let mírně snížila oproti roku 1869. Stejně tak u mužů nastal v roce 1900 pokles šance být hlavou rodiny mnohem dříve než v roce 1869, konkrétně v roce 1869 nastal výraznější pokles této šance od 70 let a v roce 1900 již od 50 let. V roce 1900 lze tento pokles přisuzovat v mladších věkových kategoriích nárůstu domácností svobodných jednotlivců a ve starších věkových kategoriích výraznějšímu zastoupení postavení mužů v domácnosti jako rodiče hlavy domácnosti. U žen byly křivky podílů osob v čele rodiny mnohem více rozkolísané, což bylo dáno velmi nízkým počtem žen v čele rodinných domácností. Trendy zůstávaly stále stejné, a to že ženy se stávají osobou v čele mnohem výrazněji ve středním a pokročilém věku. Oproti roku 1869 byla v roce 1900 šance stát se osobou v čele od věku 75 let mnohem nižší, což lze opět přisuzovat zvyšování rodin s příbuznými členy.

Obr. 22: Koeficienty hlav domácností podle pohlaví v Bernarticích 1869 a 1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 1132), vlastní zpracování

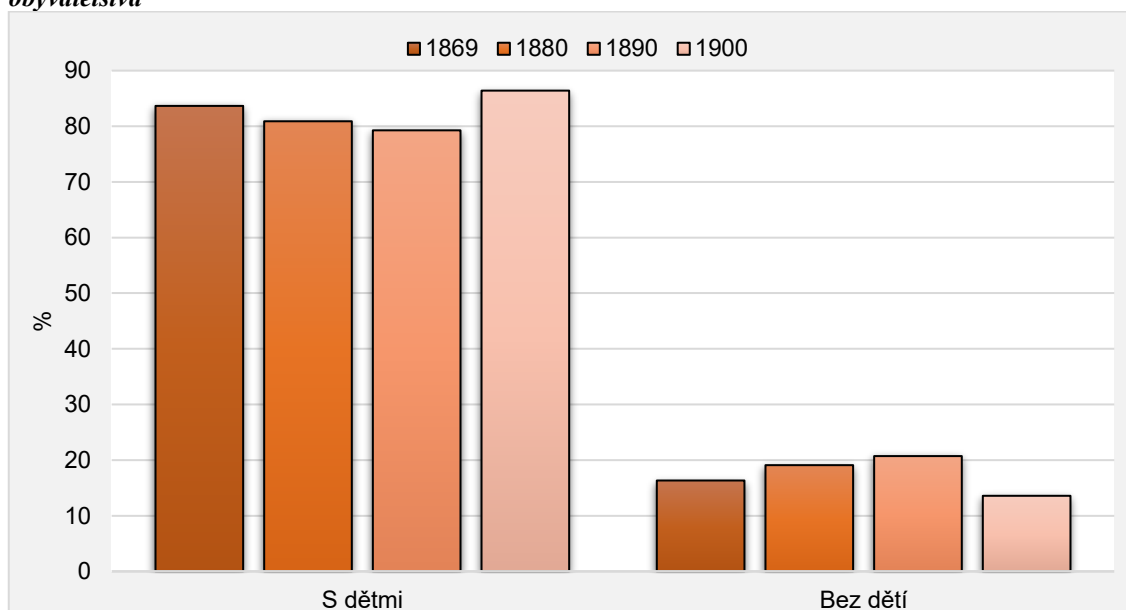
9.1. Děti v rodině

Porodnost byla i v druhé polovině 19. stále vysoká a rodilo se hodně dětí. Rodiny, ve kterých se narodilo osm a více dětí, nemusely však vypadat jako velké nebo početné. To z toho důvodu, že současně v rodině žilo maximálně 4–6 dětí, a to většinou jen krátkou dobu (Fialová, 2010). Horský a Seligová (1997) uvádějí, že na relativně nízký počet osob v rodině působil režim porodů a dětské úmrtnosti a také režim životního cyklu. U dětí především brzký odchod do služby nebo věk uzavírání sňatku.

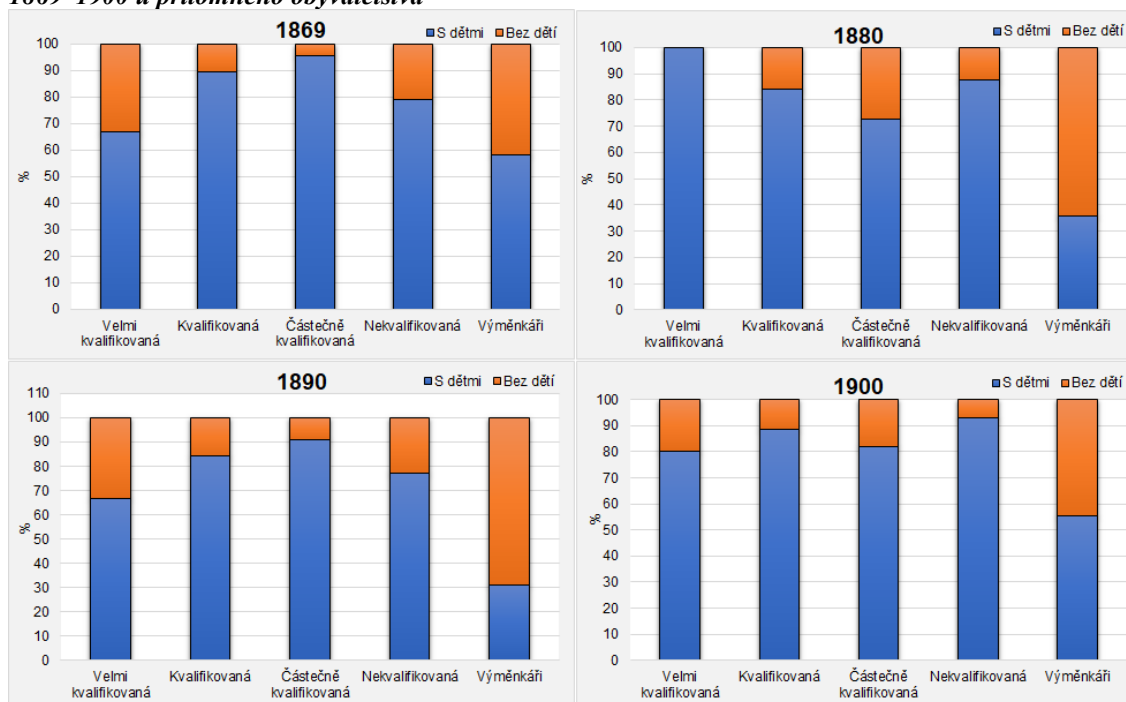
Průměrný počet přítomných dětí v jedné rodině byl ve sledovaném období v Bernarticích 2,2. Průměrný počet dětí byl 2,2 na jednu rodinu v roce 1869 a poté následoval v roce 1880 pokles na průměrně 1,9 dětí, který souvisel s výrazným poklesem dětí v Bernarticích před rokem 1880. Následně se průměrný počet dětí na jednu rodinu zvedl na 2,1 v roce 1890 a 2,4 v roce 1900.

V rodinných domácnostech, které jsou v práci definovány jako rodiny, jsou i domácnosti bezdětné. Zastoupení rodinných domácností s dětmi a bez dětí je zobrazeno na obrázku 23. Rodinné domácnosti bez dětí se podílely na všech rodinných domácnostech s 14–21 %, nejvíce v roce 1880 a 1890. Drtivou většinu rodinných domácností však představovaly domácnosti s dětmi.

V jednotlivých typech kvalifikací měly nejvyšší zastoupení rodiny bez dětí rodiny v čele s výměnkářem 42–68 % (obr. 24). Výměnkáři byli starší manželský pár, u kterého se předpokládalo, že jejich děti již budou dospělé a pryč z domu. V rodinách kvalifikovaných osob byly bezdětné domácnosti ve sledovaných letech zastoupeny s 11–16 %. V částečně kvalifikovaných a nekvalifikovaných rodinách zastoupení rodin bez dětí více kolísalo (obr. 24). Rodiny s dětmi však dominovaly ve sledovaném čase téměř ve všech typech kvalifikací, to bylo dáno společenskými a kulturními normami dané doby (obr. 24).

Obr. 23: Struktura rodinných domácností podle přítomnosti dětí v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Obr. 24: Zastoupení rodin dle přítomnosti dětí a podle kvalifikace hlavy rodiny v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Procentuální podíly jsou vztaženy k celkovému počtu rodinných domácností dané kvalifikace hlavy.

Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři, Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci, Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé, Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služební, žebráci

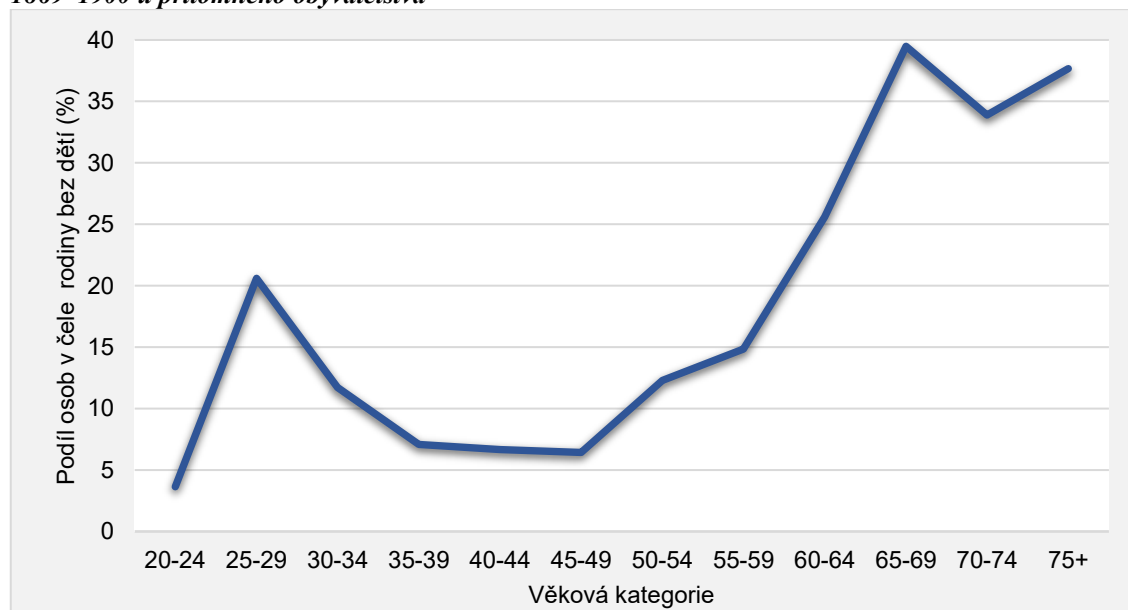
Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

9.1.1. Bezdětné rodiny

Bezdětné rodinné domácnosti byly domácnosti manželského páru bez dětí, který mohl být rozšířen o dalšího rodinného člena nebo členy. Existovalo několik možností, proč pár neměl v rodině přítomné děti. Mohl to být mladý pár, kterému se ještě děti nenarodily nebo, naopak

starší pár, který měl děti dospělé a pryč z domu. Také zrovna mohly být děti v rodině nepřítomné (ve službě, na studiích, vyučení...) nebo se jednalo o trvale bezdětný pár. I z toho důvodu je zajímavé opět pomocí koeficientů hlav domácností zjistit, v jakém věku byla nejvyšší šance se stát hlavou rodiny bez přítomných dětí. Koeficienty hlav domácností zde byly vypočteny jako počet rodinných domácností bez dětí s osobou v čele dané věkové kategorii a celkovému počtu osob v daném věku. Protože byly v těchto domácnostech v čele jen muži, jsou koeficienty hlav domácností vypočteny jen za muže. Na obrázku 25 můžeme pozorovat zprůměrované koeficienty hlav domácností za všechna sledovaná sčítání. Pravděpodobnost stát se hlavou bezdětné rodinné domácnosti prudce vzrostla ve věkové kategorii 25–29 let, kdy byla šance muže být v čele bezdětné rodinné domácnosti 20 %. Zde se jednalo o zmíněné mladé páry, které teprve narození potomků očekávaly. Od věku 30 let tato šance podstatně klesla a opětovně a strměji začala narůstat od věku 50 let (obr. 25). Největší pravděpodobnost stát se osobou v čele bezdětné rodiny byla ve věku 65–69 let, konkrétně 40 %. Obecně tedy v Bernarticích ve sledovaném období stál v čele rodiny bez dětí spíše starší manželský pár s dětmi již odrostlými, tedy nejčastěji rodiny v čele s výměnkářem.

Obr. 25: Zprůměrované koeficienty hlav rodinných domácností bez dětí u mužů v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

9.1.2. Rodiny s dětmi

Lze předpokládat rozdílné zastoupení počtu dětí v různých sociálních třídách, protože každá sociální třída měla rozdílné sociální i demografické chování a rozdílné životní cykly. Nyní bude zhodnocena struktura rodin s dětmi podle počtu dětí a kvalifikace hlavy rodiny.

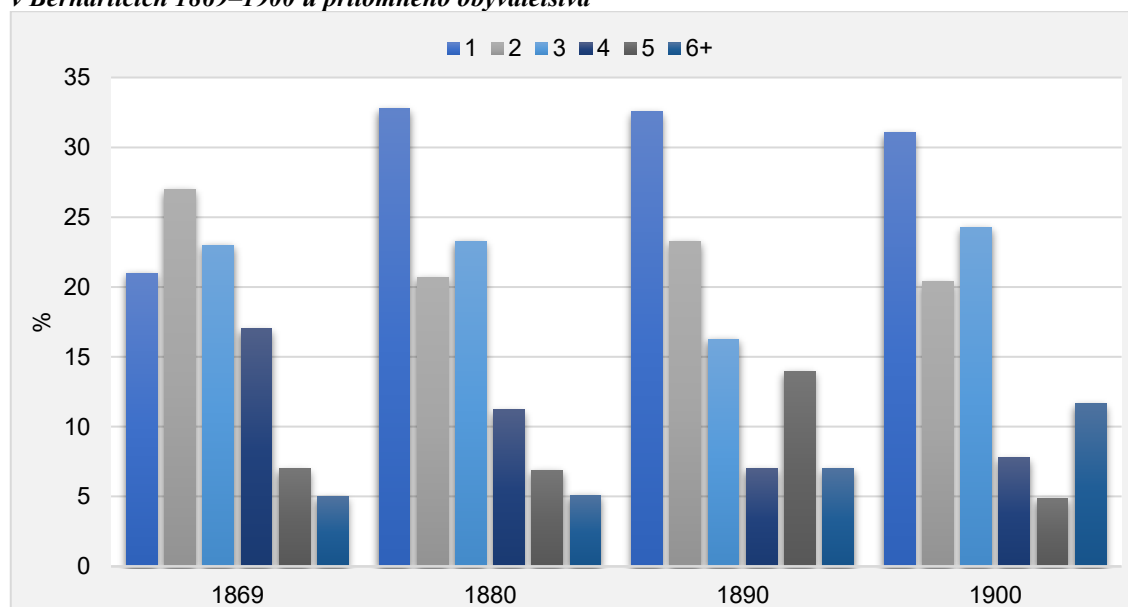
Na obrázcích 26–28 je zobrazeno zastoupení rodinných domácností s dětmi ve vybraných kvalifikacích podle počtu dětí. U rodin kvalifikovaných, částečně kvalifikovaných i nekvalifikovaných byl patrný pokles počtu dětí v roce 1880, způsobený poklesem počtu dětí celkově před tímto rokem. Nejvíce byl tento pokles vidět na vzestupu zastoupení rodin s jedním dítětem u všech vyobrazených kvalifikací. V posledních sledovaných sčítáních 1890 a 1900 zase u všech zmíněných kvalifikací narůstalo zastoupení početnějších rodin s pěti a více dětmi.

V rodinách nádeníků bylo zvyšování počtu dětí ke konci 19. století nejvýraznější. Nárůst rodin s více dětmi nejspíš nastal z důvodu zlepšování úmrtnosti u dětí, které bylo patrné i v nižších sociálních vrstvách, kde byly úmrtnostní poměry vůbec nejhorší. Další možnou variantou bylo zlepšování vzdělávání dětí v Bernarticích. Ve druhé polovině 19. století se otevřelo v místní škole několik nových tříd, rozšířily se prostory školy a především se zkvalitnila výuka. Obyvatelé Bernartic tak nejspíš i pro své děti chtěly lepší vzdělávání. Začal se klást větší důraz na školní docházku, a navíc škola byla přímo v Bernarticích, takže děti nemusely nikam docházet. Možná kvůli tomu zůstávaly děti delší dobu u rodičů.

Rodiny kvalifikovaných osob měly ve sledovaném období nejčastěji jedno dítě, vyjma roku 1869, kdy to byly dvě děti (obr. 26). U částečně kvalifikovaných osob byly nejčastěji rodiny se dvěma dětmi, vyjma roku 1890, kdy převažovaly rodiny s jedním dítětem (obr. 27). V rodinách nekvalifikovaných osob dominovaly rodiny s jedním dítětem do roku 1900, kdy to již byla rodina se dvěma dětmi (obr. 28). Rodiny výměnkářů již nejsou v tabulkách zobrazeny, protože u nich ve všech letech výrazně dominovaly rodiny s jedním dítětem. A kromě roku 1869, kdy byly ještě v rodinách výměnkářů s malým podílem zastoupeny rodiny se třemi dětmi, se v ostatních sledovaných letech nevyskytovaly rodiny výměnkářů s více než dvěma dětmi. Ani rodiny s dětmi u velmi kvalifikovaných hlav nepřípadá důležité vyobrazovat, protože díky velmi malému počtu rodin v této kvalitaci, zastoupení rodin podle počtu dětí neudává žádných vypovídacích hodnot.

Za celé sledované období měly v Bernarticích rodinné domácnosti s dětmi v rodině průměrně 2,6 dětí a nejčastějšími byly rodiny s jedním nebo dvěma dětmi. Obdobná situace byla i na Štáhlavsku v roce 1820, kdy na jednu domácnost s dětmi připadalo 2,7 dětí a také byly nejčastějšími domácnostmi s jedním a dvěma dětmi (Velková, 2009, str. 84).

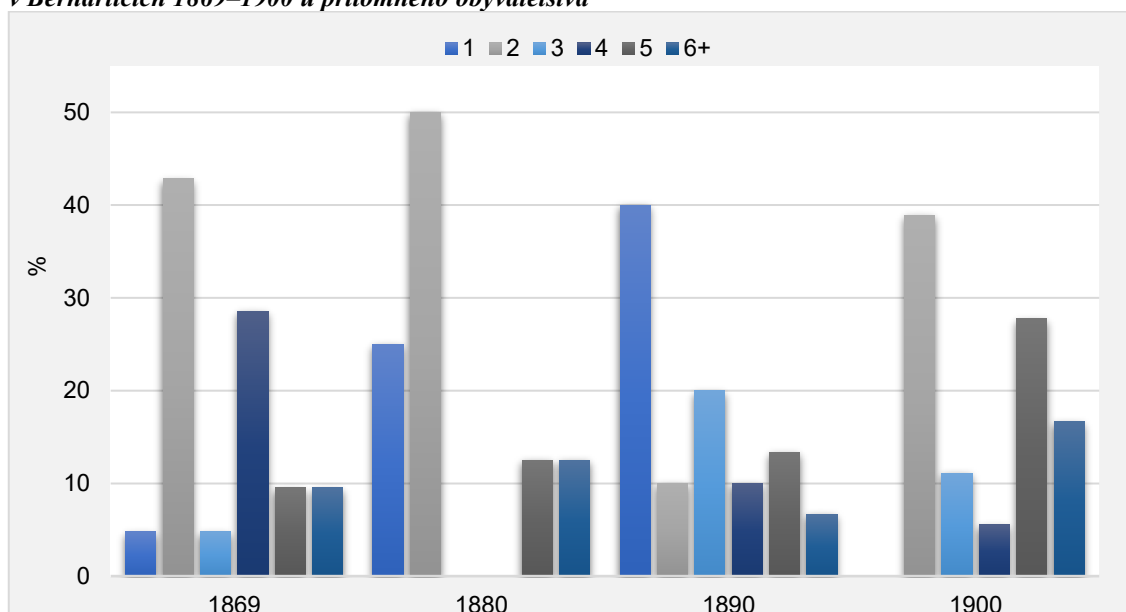
Obr. 26: Podíl rodinných domácností s dětmi podle počtu dětí v rodinách kvalifikovaných osob v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Procentuální podíly jsou vypočteny z celkového počtu rodinných domácností s dětmi v dané kvalitaci hlavy rodiny.

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

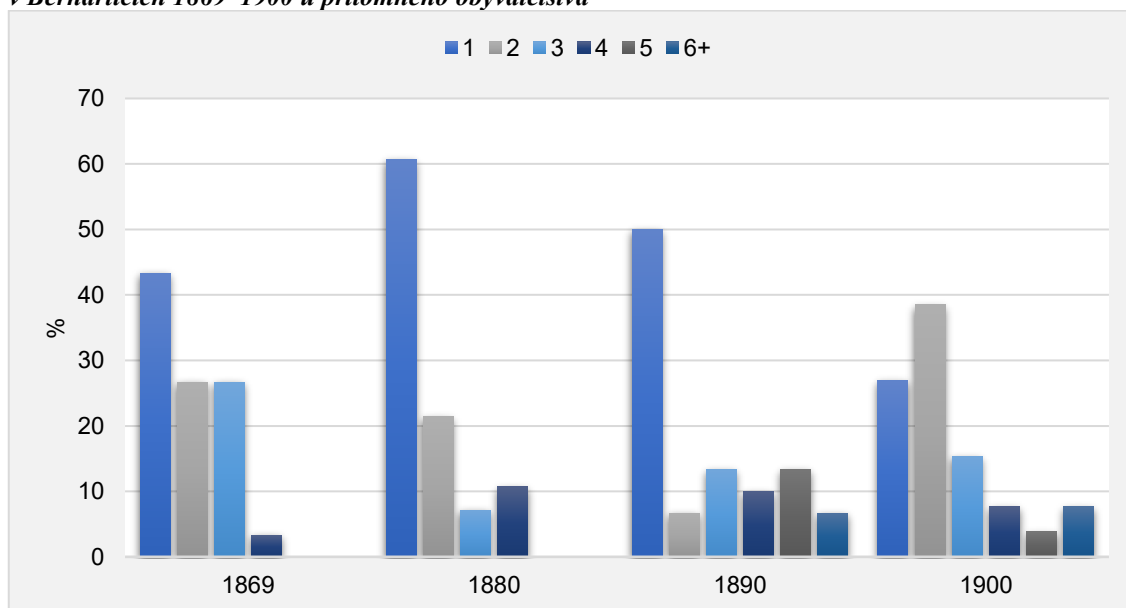
Obr. 27: Podíl rodinných domácností s dětmi podle počtu dětí v rodinách částečně kvalifikovaných osob v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Procentuální podíly jsou vypočteny z celkového počtu rodinných domácností s dětmi v dané kvalifikaci hlavy rodiny.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Obr. 28: Podíl rodinných domácností s dětmi podle počtu dětí v rodinách nekvalifikovaných osob v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Poznámky: Procentuální podíly jsou vypočteny z celkového počtu rodinných domácností s dětmi v dané kvalifikaci hlavy rodiny.

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

9.1.3. Nepřítomné děti v rodině

Počet členů v rodině byl snižován též častým a časným odchodem do služby, což bylo součástí životní etapy venkovského obyvatelstva bez ohledu na sociální postavení jednotlivých domácností. Horský a Seligová (1997) tvrdí, že rozdílná sociální vrstva determinovala nutnost nebo možnost vynechání služby a také především věk odchodu dítěte do služby. Horský a Sládek (1992) zase uvádějí, že odchod do služby souvisel s velikostí hospodářství.

Za nepřítomné děti jsou v práci považovány synové a dcery přítomných obyvatel, kteří byli v okamžik sčítání zapsáni ve sčítacích formulářích jako trvale nepřítomní nebo dočasně přítomní. Nepřítomné děti se podílely na celkovém počtu nepřítomných osob v roce 1869 jen s 60 % (tab. 30), to bylo dáno odlišnou metodikou sčítání v tomto roce, kdy mezi nepřítomné obyvatelstvo patřily i celé domácnosti. V letech 1880–1900 tvořily nepřítomné děti 87–94 % z celkového počtu nepřítomného obyvatelstva. Drtivá většina nepřítomných osob tak byly děti přítomných osob.

Tab. 30: Struktura nepřítomných osob v Bernarticích 1869–1900 u nepřítomného obyvatelstva

Nepřítomné obyvatelstvo	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Nepřítomné děti	167	60,3	76	87,4	59	86,8	86	93,5
Ostatní nepřítomní	110	39,7	11	12,6	9	13,2	6	6,5
Celkem	277	100,0	87	100,0	68	100,0	92	100,0

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Rodinné domácnosti s nepřítomnými dětmi jsou v práci definovány, jako rodinné domácnosti (Laslettův typ 3, 4 a 5), které v okamžik sčítání měly ve své domácnosti uvedené alespoň jedno nepřítomné dítě. V této kapitole nejsou hodnoceny domácnosti, které byly před zahrnutím nepřítomného obyvatelstva určeny jako nerodinné.

Rodinné domácnosti s nepřítomnými dětmi se v roce 1869 podílely na všech rodinných domácnostech s 40 % (tab. 31), to bylo nejvíce v celém sledovaném období. V roce 1869 tak bylo nejvíce rodin s nepřítomnými dětmi nejspíše z důvodu odlišné metodiky sčítání či částečně možná i kvůli zvýšenému počtu nepřítomných dětí. V dalších sledovaných letech činil podíl rodin s nepřítomnými dětmi 18–29 % a nejnižší byl v roce 1890 (tab. 31).

Rodiny velmi kvalifikovaných osob opět neudávaly žádné vypovídající hodnoty, protože se zde byly velmi malé počty rodiny. Rodiny s nepřítomnými dětmi byly ve sledovaných letech u kvalifikovaných osob zastoupeny s 18–40 % a u částečně kvalifikovaných osob s 18–36 %. Na vyšším zastoupení rodin s nepřítomnými dětmi se odráží nejspíše momentální finanční situace v jednotlivých rodinách. Pokud bylo dětí zapotřebí jako pracovní síly, jejich odchod například do služby se mohl odložit nebo ani neuskutečnit. Někdy zase naopak děti odcházely, aby odlehčily nelehké situaci jejich rodičů, kteří nebyli schopni uživit více osob. To nastávalo například v rodinách nádeníků. Ve sledovaných letech měly rodiny nádeníků, tedy nekvalifikovaných hlav rodin, často nejvyšší podíly rodin s nepřítomnými dětmi oproti ostatním kvalifikacím (tab. 31). V rodinách výměnkářů bylo výraznější zastoupení rodin s nepřítomnými dětmi jen v roce 1869.

Můžeme se ještě podívat, v jakém věku odcházely děti z rodin do služby, vyučení, studia, na vojnu aj. na obrázku 32 a 33. Drtivá většina synů byla nepřítomných ve věku od 15 do 24 let. Nejvíce nepřítomných synů (36–49 %) bylo ve věku 15–19 let (tab. 32). Jejich služba nejspíš trvala přibližně do 25 let, protože od tohoto věku téměř žádní synové nebyli vedeni jako nepřítomní. Oproti synům odcházely dcery z rodného domu později. Do 14 let bylo ze všech nepřítomných dcer nepřítomno 3–14 % (tab. 33), kdežto v případě stejně starých synů šlo o 18–30 %. Nejvíce dcer bylo nepřítomno v letech 1869–1800 ve věkové kategorii 20–24 let a letech 1890–1900 ve věku 15–19 let (tab. 33). Ve věku od 25 let se nepřítomné dcery v Bernarticích příliš nevyskytovaly. Počet nepřítomných synů byl také vyšší než počet nepřítomných dcer.

Tab. 31: Struktura rodinných domácností s nepřítomnými dětmi v dané kvalifikaci hlavy rodiny v Bernarticích 1869-1900 u celkového obyvatelstva

Kvalifikace hlavy rodiny	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Velmi kvalifikovaná	2	66,7	1	33,3	-	-	1	20,0
Kvalifikovaná	45	40,2	40	29,2	18	17,6	36	31,0
Částečně kvalifikovaná	8	36,4	2	18,2	8	24,2	6	27,3
Nekvalifikovaná	15	39,5	12	37,5	7	17,9	10	35,7
Výměnkáři	11	45,8	1	7,1	1	6,3	-	-
Neudáno	-	-	-	-	-	-	1	25,0
Celkem	81	40,1	56	28,3	34	17,6	54	29,3

Poznámky: Procentuální podíly jsou vypočítány z počtu rodinných domácností s nepřítomnými dětmi v dané kvalifikaci a celkovému počtu rodinných domácností v dané kvalifikaci.

Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři

Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci

Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé

Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služebné, žebráci

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 32: Struktura nepřítomných synů podle věku v Bernarticích 1869–1900 za nepřítomné obyvatelstvo

Věková kategorie	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
do 14 let	19	18,3	12	25,5	9	30,0	9	18,4
15–19	41	39,4	17	36,2	13	43,3	24	49,0
20–24	23	22,1	18	38,3	5	16,7	12	24,5
25–29	10	9,6	-	-	-	-	1	2,0
30 let a více	11	10,6	-	-	1	3,3	1	2,0
Neudáno	-	-	-	-	2	6,7	2	4,1
Celkem	104	100,0	47	100,0	30	100,0	49	100,0

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 33: Struktura nepřítomných dcer podle věku v Bernarticích 1869–1900 za nepřítomné obyvatelstvo

Věková kategorie	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
do 14 let	4	6,3	1	3,4	4	13,8	3	8,1
15–19	21	33,3	11	37,9	14	48,3	17	45,9
20–24	26	41,3	15	51,8	11	37,9	13	35,2
25–29	7	11,1	-	-	-	-	3	8,1
30 let a více	5	7,8	2	6,9	-	-	1	2,7
Celkem	63	100,0	29	100,0	29	100,0	37	100,0

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

9.2. Příbuzní v rodině

Ve sledovaném čase se v Bernarticích zvyšoval počet rodinných domácností rozšířených o příbuzného člena. V roce 1869 se podílely rodiny s příbuznými členy na všech rodinných domácnostech jen s 2,5 % a v roce 1900 to bylo již 19,0 % (tab. 34). Zastoupení rodin s příbuznými členy v jednotlivých kvalifikacích významněji narůstalo od roku 1880 a v posledním sledovaném roce 1900 byly rodiny s příbuznými členy zastoupeny ve všech

kvalifikacích 18–21 % (tab. 34). Ve sledovaných letech bylo toto zastoupení často nejvyšší u rodin nekvalifikovaných osob. Nelze však říct, že by rozšiřování rodin o příbuzné členy bylo jevem jen určité sociální skupiny. Jednalo se o jev, který postihoval téměř všechny skupiny obyvatel v Bernarticích. Zvyšování rodin s příbuznými členy nejspíše souviselo s prodlužováním života nebo ekonomickou situací a postihovalo všechny kvalifikace osob. Finanční situace nemusela být příznivá hlavně u starších osob, které tak byly odkázané na své děti.

Na obrázku 29 můžeme vidět zastoupení rodin s příbuznými osobami podle počtu příbuzných v rodině. Drtivá většina rodin ve všech sledovaných letech měla v rodině pouze jednu příbuznou osobu a tyto rodiny se podílely na všech rodinách s příbuznými osobami s 68–84 %. Nejmenší zastoupení rodin pouze s jedním příbuzným bylo v roce 1890, kdy se podstatně zvýšil podíl rodin se dvěma příbuznými. Vyšší zastoupení rodin se třemi příbuznými bylo v roce 1880, kdy se tyto rodiny podílely na celkovém počtu s 14 %. Rodin se čtyřmi a více příbuznými bylo velmi málo a tyto rodiny se nacházely jen v roce 1880 a 1890 a vždy se jednalo pouze o jednu rodinu ve sledovaném sčítání.

Počet příbuzných osob v rodinách celkově vzrostl z 6 jedinců v roce 1869 na 46 v roce 1900 (tab. 35). A tedy stoupal i podíl příbuzných osob na celkovém počtu osob v rodinách, který vzrostl z 0,7 % v roce 1869 na 5,5 % v roce 1900. Přestože v čase docházelo k nárůstu soužití rodin s příbuznými členy, stále lze hovořit o poměrně malém počtu a přetrvávající preferenci samostatného bydlení a neolokalismu.

Tab. 34: Struktura rodinných domácností s příbuznými členy podle kvalifikace hlavy rodiny v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Kvalifikace hlavy rodiny	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Velmi kvalifikovaná	-	-	1	33,3	-	-	1	20,0
Kvalifikovaná	3	2,7	15	10,9	10	9,8	24	20,7
Částečně kvalifikovaná	1	4,5	-	-	4	12,1	4	18,2
Nekvalifikovaná	1	2,6	4	12,5	6	15,4	6	21,4
Výměnkáři	-	-	1	7,1	-	-	-	-
Celkem	5	2,5	21	10,6	20	10,4	35	19,0

Poznámky: Procentuální podíly jsou vypočteny počtem rodinných domácností s příbuznými členy v dané kvalifikaci a celkovým počtem rodinných domácností v dané kvalifikaci.

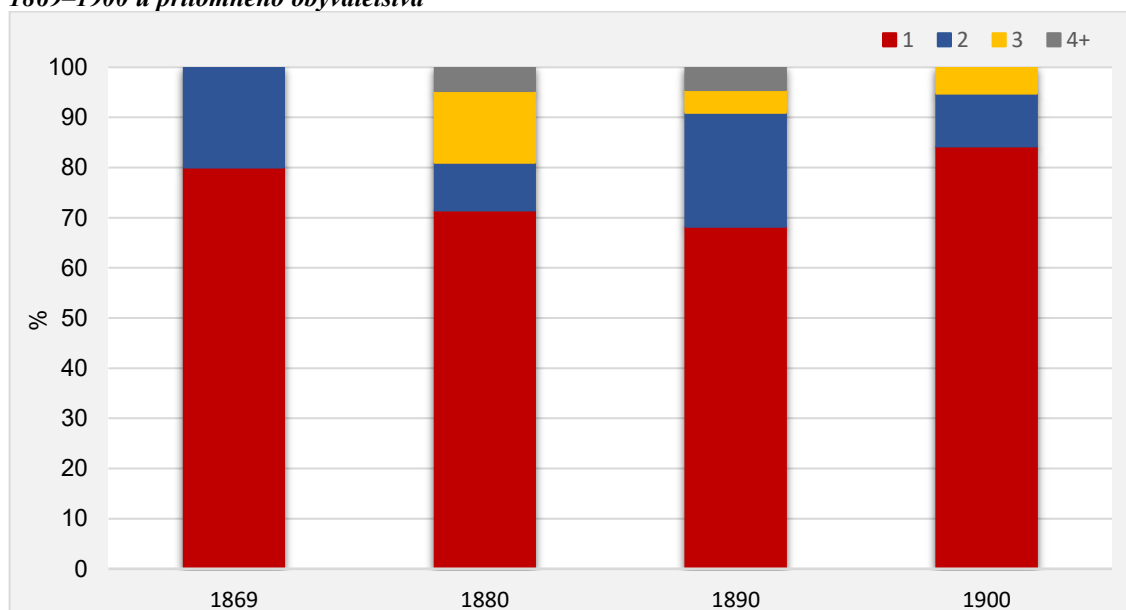
Velmi kvalifikovaná – majitel pošty, ředitel školy, učitelé, lékaři

Kvalifikovaná – řemeslní mistři i tovaryši, obchodníci, hostinský, četníci, movitější sedláci

Částečně kvalifikovaná – nemovitější sedláci, ponocný, poštovní doručovatelé

Nekvalifikovaná – nádeníci, pastýři, hajní, cestáři, hrobníci, služebné, žebráci

Zdroj: SOKA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Obr. 29: Podíl rodinných domácností s příbuznými členy dle počtu příbuzných v rodině v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Tab. 35: Příbuzné osoby v rodinných domácnostech v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

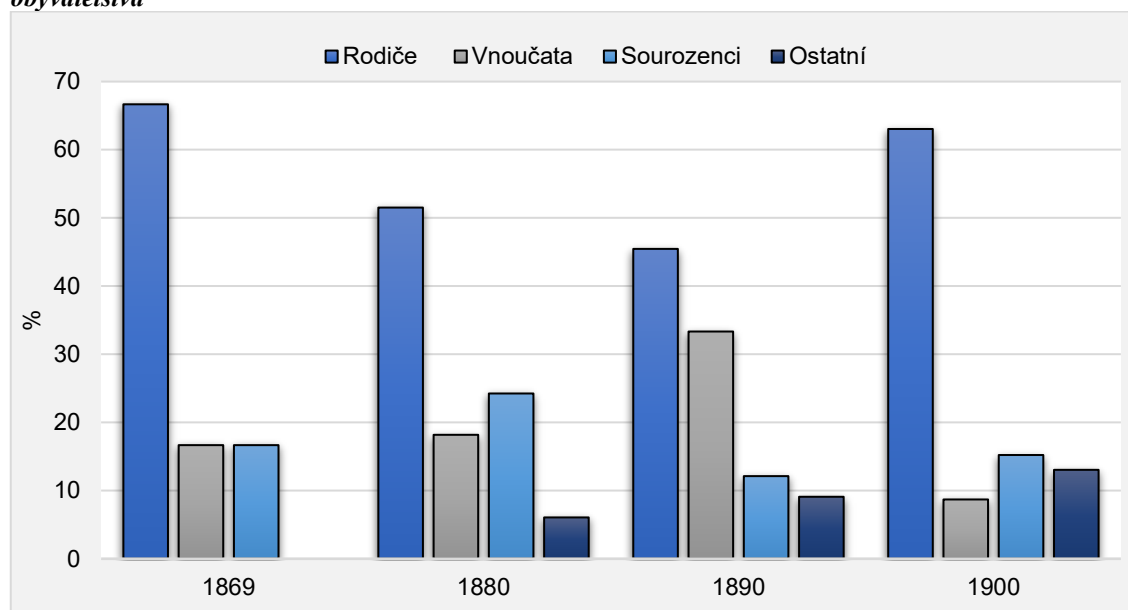
Osoby v rodinách	1869		1880		1890		1900	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Příbuzní	6	0,7	33	4,2	33	4,1	46	5,5
Celkem	825	100,0	783	100,0	804	100,0	839	100,0

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Na obrázku 30 můžeme vidět, jaké typy příbuzných ve sledovaných letech v Bernarticích žily. V rodinách byli ve všech sledovaných letech nejvíce zastoupeni rodiče hlavy domácnosti (46–67 %). Další příbuzní, kteří se v rodinách také často vyskytovali, byla vnoučata. V letech 1869–1880 činil jejich podíl 17–18 %. V roce 1890 nastal výrazný vzrůst jejich podílu na 33 %, v tomto roce také bylo v Bernarticích nejvíce rodin rozšířených descendentních v sledovaném období. V roce 1900 však podíl vnoučat výrazněji poklesl na 9 %. V rodinách žili i sourozenci hlav domácností. A jejich zastoupení na všech příbuzných osobách se pohybovalo mezi 12–24 % (obr. 30). Poslední kategorií příbuzných byli ostatní příbuzní, kam se řadili synovci, neteře, tety a snachy. Tato kategorie byla zastoupena poměrně málo, ačkoliv obsahovala širší zastoupení příbuzných osob. V letech 1880–1890 byl podíl této kategorie 6 a 9 % a v roce 1900 tento podíl vzrostl na 13 %, kdy nárůst způsobil větší výskyt synovců a neteří v rodinách.

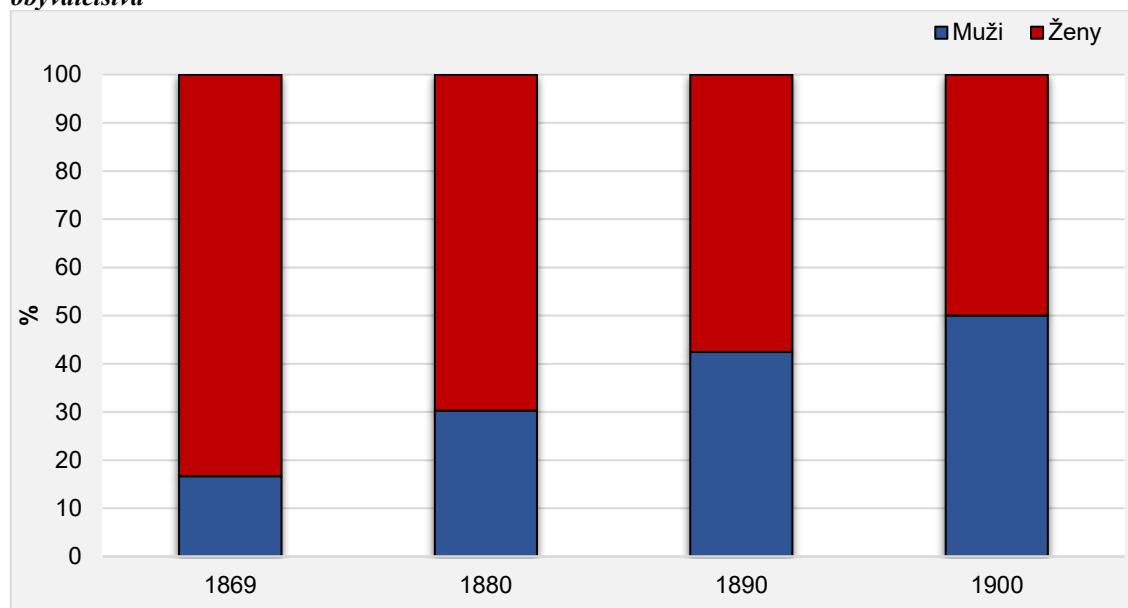
V rodinách žily jako příbuzné osoby častěji ženy (obr. 31). Ve sledovaném čase se však zastoupení příbuzných mužů a žen sblížovalo a v roce 1900 již byly podíly příbuzných mužů a žen vyrovnané. K ženám se projevovala větší solidarita, protože bez manžela byly častěji odkázány žít v chudobě než muži bez manželky. V čase však nejspíš narůstalo i solidární citění k mužům nebo naopak muži byli solidárnější ke svým dětem a majetek jim předávali dříve a dále s nimi žili ve stejné domácnosti jako příbuzní členové.

Obr. 30: Podíl příbuzných osob v rodinných domácnostech Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Obr. 31: Struktura příbuzných osob v rodinách podle pohlaví v Bernarticích 1869–1900 u přítomného obyvatelstva

Zdroj: SOkA Písek (inv. č. 897, 956, 1043, 1132), vlastní zpracování

Kapitola 10

Závěr

Diplomová práce byla zaměřena na proměnu rodinných struktur v jižních Čechách v druhé polovině 19. století. Pro české země bylo 19. století velmi zlomové, docházelo zde k významným proměnám společnosti, hospodářství a také zde začínal probíhat i demografický přechod. Jižní Čechy se právě díky přelomovým změnám, které probíhaly českými zeměmi, dostaly do pozice chudé, neúrodné zemědělské a neperspektivní oblasti. Následkem toho se jižní Čechy staly horším místem pro žití a během druhé poloviny 19. století začalo docházet k masivnímu úbytku zdejších obyvatel migrací. Obec Bernartice byla typickou zemědělskou obcí, která ještě nebyla zasažena dynamickou proměnou společnosti v 19. století. Bernartice se nacházely v oblasti nejvíce zasaženou depopulací, ale obyvatelstvo zde v druhé polovině 19. století neubývalo, pouze stagnovalo. Migrace v Bernarticích ani nijak významně neovlivnila strukturu obyvatel, rodina domácností.

Mezi cíle práce patřilo zhodnotit i demografické struktury obyvatel, protože s rodinou byly velmi úzce spjaté a vzájemně se podmiňovaly a ovlivňovaly. Přítomné obyvatelstvo vykazovalo v Bernarticích struktury typické pro obyvatelstvo českých zemí v druhé polovině 19. století. Zdejší obyvatelstvo bylo velmi mladé a typ populace byl po celé sledované období progresivní. Byl zde vysoký podíl dětské složky, která neklesala ani na konci 19. století, tudíž v Bernarticích nedocházelo k významnějším změnám v plodnosti. Na zlepšování úmrtnostních poměrů, ale ukazoval nárůst podílu osob ve věku nad 50 let. V Bernarticích, jako typické venkovské obci, bylo vyšší zastoupení dětí a starších osob a nižší zastoupení osob v reprodukčním věku. Do struktury osob podle věku se však výrazněji nepromítly nějaké výrazné migrační úbytky lidí v reprodukčním věku. Dalším rysem obyvatelstva českých zemí byla převaha počtu žen nad počtem mužů. V Bernarticích tomu také tak bylo, ale ve sledovaném čase se podíl mužů a žen sbližoval a na konci 19. století bylo zastoupení obou pohlaví vyrovnané. Odlišené zastoupení mužů a žen bylo závislé na věku. Také struktura obyvatel podle rodinného stavu odpovídala tehdejšímu společenským a kulturním vzorcům a drtivá většina osob v Bernarticích nad 15 let žila v manželství. I podíl osob zůstávajících trvale svobodných byl velmi nízký. Ženy vykazovaly vyšší zastoupení jako ovdovělé než muži z důvodu, že měly mnohem menší šance na opakovaný sňatek než muži. Rozložení osob podle rodinného stavu zůstávalo v Bernarticích poměrně stabilní. Jen u mužů docházelo k mírnému nárůstu ovdovělých mužů a na konci 19. století stoupl počet mužů svobodných.

Dalším cílem bylo zhodnotit struktury domácností, protože v minulosti byla brána domácnost ve smyslu dnešní rodiny a do domácnosti patřily všechny osoby bydlící v jedné bytové jednotce, ať se jednalo o osoby příbuzné nebo nepříbuzné. Pro hodnocení domácností byla využita typologie Petra Lasletta, která je nejvíce rozšířenou typologií pro domácnosti předindustriální doby. V Bernarticích v druhé polovině 19. století byla drtivá většina domácností jednoduchých rodinných a ostatní domácnosti měly podstatně nižší zastoupení. Právě vysoké zastoupení jednoduchých rodinných domácností a nízké zastoupení složených rodinných domácností řadily Bernartice do západoevropského typu rodiny, který byl typický pro české země. Ve sledovaném čase docházelo k významnému narůstání rodinných domácností rozšířených, především ascendentně. Na vzestup počtu rozšířených rodinných domácností mělo nejspíš vliv prodlužování života či těžší ekonomická situace v jižních Čechách, která mohla působit na nucené soužití více rodinných členů pohromadě. V čele domácnosti byl nejčastěji muž, což odpovídalo dobovým společenským postojům, které řadily ženu do podřízeného postavení. Ženy se stávaly hlavou domácnosti, jen pokud nebyl v domácnosti dospělý muž a nejčastěji se žena stala hlavou domácnosti po smrti manžela.

Bernartice byly typickou venkovskou zemědělskou obcí s rozšířenou domáckou řemeslnou výrobou. I proto nejvíce domácností mělo v čele osobu ze sociální třídy 6 (řemeslného mistra), sociální třídy 8 (movitějších sedláků) nebo sociální třídy 12 (zemědělských nádeníků). V širších sociálních třídách podle kvalifikace hlavy domácnosti, výrazně dominovaly domácnosti kvalifikovaných hlav (domácnosti řemeslníků, obchodníků, hostinských a movitějších sedláků). Průměrná domácnost v Bernarticích v druhé polovině 19. století měla 4 členy. V čase se průměrná velikost domácnosti zvyšovala, především následkem zvyšování počtu příbuzných osob a i dětí. Nejvyšší průměrná velikost domácnosti byla v Bernarticích v domácnostech osob ze sociální třídy 6, 8 a 10 a v širších sociálních skupinách byly největší domácnosti částečně kvalifikovaných osob.

Díky postavení osob v domácnosti v závislosti na věku a pohlaví, se daly pozorovat životní cykly obyvatel Bernartic. U mužů to byl přechod od 25 let ze syna na hlavu domácnosti a u žen přechod od 20 let z dcery na manželku. Přechod na hlavu domácnosti u žen nastával v menší míře ve středním a vyšším věku v souvislosti s větší šancí na ovdovění. V Bernarticích bylo také podstatné zastoupení mužů a žen v postavení příbuzných osob v domácnosti ve vyšším věku, nejčastěji od 60 let. Nepříbuzné osoby byly nejvíce zastoupené u mužů i u žen ve věku od 15 do 24 let. Tito mladí lidé si v Bernarticích byli ve služebnickém poměru. Služebnictvo, ale bylo v domácnostech zahrnuto poměrně málo z důvodu, že jižní Čechy byly chudou oblastí. Jen 10–14 % domácností mělo v Bernarticích v druhé polovině 19. století najaté služebnictvo. Domácnosti využívaly služebnictvo nejčastěji, pokud neměly pracovní sílu z řad svých dětí – nejčastěji tak manželský pár s malými dětmi nebo manželský pár bez dětí. Nejvíce si najímali služebnictvo movitější sedláci, řemeslníci nebo obchodníci, tedy kvalifikované osoby.

Cílem práce bylo samozřejmě zhodnotit i samotné rodiny, za které byly považovány rodinné domácnosti a rodina byla v práci chápána jako skupina osob spojených příbuzenským vztahem, jak je chápána i dnes. Nejvyšší pravděpodobnost muže stát v čele rodinné domácnosti byla ve věku 30–54 let a od věku 55 let klesala. U žen byla šance stát se hlavou rodinné domácnosti mnohem nižší a pozvolně narůstala od 40 let, nevyšší šance ženy stát se hlavou domácnosti byla ve věku nad 75 let.

V Bernarticích ve sledovaném období žilo v jedné rodinné domácnosti průměrně 2,2 dětí. Rodinné domácnosti však mohly být i bezdětné, a ty nejčastěji tvořil starší manželský pár s dětmi již odrostlými a méně často mladší pár, který narození potomků teprve očekával. Rodinné domácnosti však byly v drtivé většině s dětmi, což bylo dáno ještě neomezovanou plodností, vlivem náboženství a společenskými normami. Ke konci 19. století začal počet dětí v rodinách narůstat ve všech sociálních třídách. Nejviditelnější byl vzestup počtu dětí v rodinách nekvalifikovaných osob, tedy nádeníků. Narůstání počtu dětí v rodině bylo nejspíš způsobeno zlepšením úmrtnostních poměrů. Roli mohlo také hrát zlepšování školství v Bernarticích. Zkvalitňování výuky, rozšiřování školních tříd a prostorů školy a nejspíš i větší důraz na vzdělávání dětí mohlo pozitivně souviset s tím, že děti nemusely odcházet tak brzy z domu do služby nebo do škol do vzdálenějších obcí. Vyšší počet dětí žil v Bernarticích v rodinách kvalifikovaných a částečně kvalifikovaných osob, tedy v rodinách řemeslníků, obchodníků a sedláků movitějších i nemovitějších. Počet dětí v rodině snižovaly také nepřítomné děti. Nejvíce nepřítomné děti snižovaly počet dětí v rodinách nekvalifikovaných osob, tedy rodinách nádeníků.

Počet rodin s příbuznými členy se v čase zvyšoval, a tedy se zvyšoval i počet příbuzných v rodinách. Stále to však byl poměrně malý podíl, než aby bylo možné spekulovat o nějakém rysu východoevropské rodiny. Rodiny s příbuznými členy narůstaly ve všech sociálních skupinách, a tak nebylo zahrnování příbuzných do rodin jevem jen určité sociální skupiny. Nejvyšší podíl na příbuzných osobách tvořili rodičové hlav domácnosti a ostatní příbuzní měli již nižší zastoupení. Také v rodinách převažovaly jako příbuzné osoby výrazněji ženy než muži, ale na konci 19. století se zastoupení obou pohlaví vyrovnalo. Na zvyšování příbuzných v rodinách hrálo roli nejspíš prodlužování života, ekonomická situace jižních Čech a zvýšená mezilidská solidarita.

Hypotéza, která předpokládala pokles zastoupení manželského páru s dětmi, a naopak vzestup manželského páru bez dětí z důvodu migrace lidí v reprodukčním věku a prodlužování života, byla potvrzena jen částečně. Zastoupení manželského páru s dětmi skutečně ve sledovaném čase v Bernarticích klesalo, ale bylo spíše způsobené narůstáním rodinných domácností rozšířených než migrací osob v reprodukčním věku. Zastoupení domácnosti manželského páru bez dětí rostlo do roku 1890, kdy to bylo nejspíše způsobené prodlužováním života. V posledním sledovaném roce však toto zastoupení výrazněji pokleslo, což lze přisuzovat momentální demografické struktuře obyvatel v roce 1900. V tomto roce bylo v Bernarticích velmi nízké zastoupení osob ve věku 60–69 let (málo početná generace 1830–1839), které právě nejvíce tvořily domácnosti manželského páru bez dětí. Hypotéza, které předpokládala pokles průměrné velikosti rodiny vlivem zvýšené emigrace, také byla potvrzena jen částečně. Průměrná velikost rodiny poklesla jen v roce 1880, následkem snížení počtu dětí. Pokles počtu dětí nejspíš souvisel s nárazovým

výskytem některé z dětských nemocí, ale mohl souviset i v menší míře s emigrací osob v reprodukčním věku. V posledních dvou dekadách 19. století však v Bernarticích průměrná velikost rodiny narůstala, díky zlepšování úmrtnostních poměrů, zvyšování počtu dětí v rodině a také zvyšování rodin s příbuznými členy. Rodinná domácnost však byla v Bernarticích poměrně malá oproti ostatním venkovským oblastem českých zemích ve sledovaném období, a to bylo nejspíš způsobeno zvýšenou migrací a tíživějšími podmínkami pro život.

V poslední řadě bude ještě zhodnoceno využití mezinárodní historické kvalifikace sociálních tříd HISCLASS od van Leeuwena a Maase (2011) v této práci. Problém při využití této kvalifikace vyvstal při rozlišení sedláků na bohatší a chudší vrstvu, ačkoliv byla snaha pomocí různých kritérií tyto dvě skupiny rozlišit, stále mohlo docházet k určitému zkreslení. Dalším problémem mohlo být, jak byly jednotlivé povolání definované v HISCLASS a jak byly skutečně brány v dané společnosti v určité době. Například hajný mohl být ve sledované době v Bernarticích člověk uznávaný a se vzděláním, mohl například vystudovat lesnickou školu. V HISCLASS byl však zařazen do nekvalifikovaného pracovníka v zemědělství „Pracovník v lese“, protože nesplňoval kritéria sociálních dimenzí pro povolání „Lesního správce“, který nepracoval ručně a měl zaměstnance. Protože některé ze sociálních tříd byly v Bernarticích málo zastoupeny, byly v diplomové práci využívány hlavně širší sociální vrstvy pomocí jedné ze sociálních dimenzí HISCLASS a tou byla kvalifikace. Jednotlivé kvalifikace klidně mohly představovat společenské třídy, jako byla elita (velmi kvalifikovaní), vyšší a nižší střední třída (kvalifikovaní a částečně kvalifikovaní) a nižší třída (nekvalifikovaní). Drtivá většina osob spadala v Bernarticích do skupiny kvalifikovaných osob, která tak představovala poměrně pestré spektrum lidí z různých odvětví (řemeslníky, movitější sedláky, obchodníky, hostinské apod.). To nejspíš mohlo také vést k určitému zkreslování a stírání rozdílů mezi jednotlivými způsoby obživy.

Využívání jednotné kvalifikace jistě přináší značné výhody v možnosti porovnat jednotlivé výzkumy mezi sebou, ať jsou rozdílné v čase nebo místě. Pokud by se tato kvalifikace rozšířila do většího povědomí, mohlo by vzniknout mnoho zajímavých srovnatelných výzkumů. Samozřejmě využívání jednotné kvalifikace sebou nese i určité problémy a tím je právě stírání jedinečných regionálních nebo časových rozdílů, které jsou pro mnoho badatelů důležitější než možnost srovnání. Možným řešením je využívat ve výzkumech jak jednotnou kvalifikaci HISCLASS, tak i svoji vlastní vytvořenou pro dané území a čas. Nebo si jednotnou kvalifikaci sociálních tříd jen lehce modifikovat, aby se nezměnila její podstata, ale více odpovídala potřebám výzkumníka. V této práci byla také například přidána skupina výměkářů, která v kvalifikaci HISCLASS není, ale v této práci byla považována za důležitou sociální skupinu obyvatel.

Ačkoliv byla snaha se v této práci na rodinu zaměřit komplexně, na spoustu dalších témat již nezbyl prostor. Zajímavé by bylo se například zaměřit na postavení osob v rodinách nebo pravděpodobnosti dostat se do čela rodinné domácnosti z hlediska sociálních tříd a díky tomu odhalit životní cykly obyvatel Bernartic v jednotlivých společenských vrstvách. Historická rodina bude nejspíš nadále velmi zajímavým tématem a touha poznat naše předky a způsob života v minulosti bude i nadále podněcovat vznik dalších přínosných a zajímavých výzkumů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ČÁŇOVÁ, Eliška. 1992. Složení domácnosti v Čechách v roce 1651. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1992(16), s. 63–66. ISSN 0323-0937
- ČÁŇOVÁ, Eliška a Pavla HORSKÁ. 1992. Existuje středoevropský model rodiny pro předstatistické období? In: *Sňatečnost a rodina*. Praha: Academia, s. 90–104. ISBN 80-200-0068-2.
- ČSÚ, 2021. Historie sčítání lidu na území České republiky I. ČSÚ [online]. Praha: ČSÚ. 17.02.2021 [cit. 2021-05-29]. Dostupné z WWW: <https://www.czso.cz/csu/czso/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_i>
- EFMERTOVIÁ, Marcela C. 1998. *České země v letech 1848-1918*. Praha: Libri, Dějiny českých zemí. ISBN 80-859-8347-8.
- FAUVE-CHAMOUX, Antoinette. 1992. Od rodiny k domácnosti v preindustriální Evropě (16.–18. století). *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1992(16), s. 41–56. ISSN 0323-0937.
- FIALOVÁ, Ludmila. 1983. Rozdíly v poklesu plodnosti v českých zemích ve venkovských a městských oblastech v letech 1869–1930. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1983(8), s. 133–147. ISSN 0323-0937.
- FIALOVÁ, Ludmila. 1991. Změny ve vývoji plodnosti v českých zemích za demografické revoluce. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1991(15), s. 143–189. ISSN 0323-0937.
- FIALOVÁ, Ludmila. 1996. Století demografické statistiky. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, s. 133–192. ISBN 80-204-0283-7.
- FIALOVÁ, Ludmila. 2010. Využití výsledků českého historicko-demografického výzkumu pro dějiny rodiny. In: MARÈS, Antonie a Horská, Pavla (Ed.) *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny* [online]. N° 22, Cahiers du CEFRES. [cit. 2021-05-29]. Dostupné z WWW: <http://www.cefres.cz/pdf/c22/fialova_2001_cesky_historicko_demograficky_vyzkum.pdf>
- GERŠLOVÁ, Jana a Milan SEKANINA. 1999. *Zrození nové doby: stručné hospodářské dějiny českých zemí (od poloviny 19. století do konce 80. let 20. století)*. Ostrava: VŠB-Technická univerzita. ISBN 80-707-8729-5.
- GIDDENS, Anthony. 2000. *Unikající svět: jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství Post. ISBN 80-858-5091-5.
- HAJNAL, John. 1965. European Marriage Patterns in Perspective. In: D.V. Glass and D.E.C. Eversley (Ed.) *POPULATION IN HISTORY*. London: LONDON EDWARD ARNOLD (PUBLISHER), str. 101-143.
- HORSKÁ, Pavla. 1996. Nový demografický režim. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, s. 193-226. ISBN 80-204-0283-7.
- HORSKÁ, Pavla. 1992. Rodinná skupina v Československu očima historické demografie. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1992(16), s. 57–61. ISSN 0323-0937.

- HORSKÝ, Jan. 2010. Studium rodinných struktur v ranném novověku v českém prostředí (Přehled bádání za uplynulých 10 let) In: MARÈS, Antonie a Horská, Pavla (Ed.) *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny* [online]. N° 22, Cahiers du CEFRES. [cit.2021-05-29]. Dostupné z WWW:<http://www.cefres.cz/pdf/c22/horsky_2001_studium_rodinnych_struktur.pdf>
- HORSKÝ, Jan a MAUR, Eduard. 1993. Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der Böhmisches Historiografie. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993(17), s. 7–35. ISSN 0323-0937.
- HORSKÝ, Jan a Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ. 1997. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6195-6.
- HORSKÝ, Jan a Miloš SLÁDEK. 1993. Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651. *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993(17), s. 71–109. ISSN 0323-0937.
- CHROMÝ, Pavel. 2003. *Jihočeský kraj*. Praha: Kartografie Praha. ISBN 80-7011-734-6.
- CHROPOVSKÝ, Bohuslav. 1982. *Přehled dějin Československa: 1, část 2. 1526-1848*. Praha: Academia.
- JANDOUREK, Jan. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-717-8535-0.
- JANÁKOVÁ KUPROVÁ, Barbora. 2020. *Obyvatelstvo na středočeském panství Škvorec od poloviny 18. do konce 19. století. Poznátky získané propojením tradičních a pokročilých metod historické demografie a metod historické sociologie*. Praha: Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.
- JIRÁČEK, Jan. 2010. *Jižní Čechy – přírodní oblasti*. Lednice: Sdružené lesy Lednice a Borovany. ISBN 978-80-254-7164-7.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. 1965. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- KOKOŠKOVÁ, Zdena, Helena SEDLÁČKOVÁ a Magda ZAHRADNÍKOVÁ. 2017. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651: Bechyňsko*. 1. Praha: Národní archiv. ISBN 978-80-7469-064-8.
- KORČÁK, Jaromír. 1929. *Vylidňování jižních Čech: Studie demografická*. 2. Praha: Spolek péče o blaho venkova.
- MAUR, Eduard. 1983. *Základy historické demografie*. Praha: Katedra československých dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
- MIKOLÁŠEK, František. 2001. *Bernartice*. Bernartice: Obec Bernartice. ISBN 80-238-6786-5.
- MOŽNÝ, Ivo. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství. Základy sociologie. ISBN 80-858-5075-3.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina. ŠKRABAL, Josef. 2006. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*. Praha: Český statistický úřad. ISBN 80-250-1277-8
- SELIGOVÁ, Markéta. 1993. Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v polovině 17. století (panství Děčín – sonda). *Historická demografie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993(17), s. 111–130. ISSN 0323-0937.
- SOKA Písek, Archiv městyse Bernartice, (1664) 1717–1945 (1951), sig. IIB/1-1, *Pamětní kniha městyse Bernartice u Tábora, Bernartice 1925-1934*. [online]. [cit. 2021-03-22]. Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/90214/1>>
- SZOŁTYSEK, Mikołaj. 2015. *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth: Contexts and analyses*. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers. ISBN 978-3-03911-781-9.
- UNITED NATIONS. 1973. *Methods of Projecting Households and Families*. [online]. [cit. 2021-04-06]. Dostupné z WWW:<<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/manuals/economy/manual7/chapter4.pdf>>

- URBAN, Otto. 2003. *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-710-6500-5.
- VAN LEEUWEN, Marco H.D. a Ineke MASS. 2011. *HISCLASS: A HISTORICAL INTERNATIONAL SOCIAL CLASS SCHEME*. Leuven Belgium: Leuven University Press. ISBN 978-90-5867-857-7.
- VELKOVÁ, Alice. 2009. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Historický ústav. ISBN 978-80-7286-151-4.

ZDROJE DAT

- ArcGIS Hub: Soudní okresy 1921 [online]. Praha: UrRlab, 2015 [cit. 2021-04-06]. Dostupné z WWW:<<https://hub.arcgis.com/datasets/cuni::soudn%C3%AD-okresy-1921?geometry=7.275%2C48.561%2C23.963%2C51.042>>
- ČSÚ. 2015. Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869 - Poznámky. ČSÚ: *Sčítání lidu, domů a bytů* [online]. Praha: ČSÚ, 2015, 22.05.2015 [cit. 2021-05-29]. Dostupné z WWW:<<https://www.czso.cz/csu/sldb/pocet-obyvatel-a-domu-podle-vysledku-scitani-od-roku-1869-poznamky>>
- ČSÚ. 2020. Počet obyvatel v obcích – k 1.1.2020. Český statistický úřad [online]. Praha: ČSÚ, 2020, 30.4.2020 [cit. 2021-05-07]. Dostupné z WWW:<<https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112019>>
- Geoportál ČÚZK. 2001. Císařské povinné otisky stabilního katastru 1:2 880 – Čechy. [online]. Praha, 2001. [cit. 2021-05-22]. Dostupné z WWW:<<https://geoportal.cuzk.cz>>
- Mapy.cz: Mapový portál [online]. Seznam, 2021 [cit. 2021-04-06]. Dostupné z WWW:<<https://mapy.cz/zakladni?x=13.4337000&y=49.7239000&z=11>>
- SOkA Písek, Okresní úřad Písek I, (1780) 1850-1945(1960), inv. č. 897, Sčítání lidu soudní okres Bechyně, Bernartice 1869. [online]. [cit. 2021-03-22]. Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1869-Soudni-okres-Bechyne-B-Bernartice>>
- SOkA Písek, Okresní úřad Písek I, (1780) 1850-1945(1960), inv.č. 956, Sčítání lidu soudní okres Bechyně, Bernartice 1880. [online]. [cit. 2021-03-22]. Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1880-Soudni-okres-Bechyne-B-Bernartice>>
- SOkA Písek, Okresní úřad Písek I, (1780) 1850-1945(1960), inv.č. 1043, Sčítání lidu soudní okres Bechyně, Bernartice 1890. [online]. [cit. 2021-03-22]. Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1890-Soudni-okres-Bechyne-B-Bernartice>>, Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1890-Soudni-okres-Bechyne-J-Jalovci>>, Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1890-Soudni-okres-Bechyne-O-Ovcin>>, Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1890-Soudni-okres-Bechyne-S-S-Svata-Rozalie>>
- SOkA Písek, Okresní úřad Písek I, (1780) 1850-1945(1960), inv.č. 1132, Sčítání lidu soudní okres Bechyně, Bernartice 1900[online]. [cit. 2021-03-22]. Dostupné z WWW:<<https://digi.ceskearchivy.cz/Scitani-lidu-SOkA-Pisek-1900-Soudni-okres-Bechyne-B-Bernartice>>